

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки імені Богдана Ступарика

Тексти лекцій навчальної дисципліни
«Історія дошкільної педагогіки»
для спеціальності «Дошкільна освіта» всіх форм
навчання

Івано-Франківськ – 2016

УДК 371.347.31 :378.115 :372.3
ББК 74.580.058.411
Т 30

*Друкується за рішенням вченої ради Педагогічного факультету
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”
(протокол №1 від 29 серпня 2016 р.)*

Рецензенти:

Джус О.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки імені
Богдана Ступарика

О.І.Кіліченко, кандидат педагогічних наук, доцент педагогіки початкової
освіти

С 40 Тексти лекцій навчальної дисципліни «Історія дошкільної педагогіки» для спеціальності «Дошкільна освіта» всіх форм навчання/ авт.-упоряд. Н. М. Салига. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника, 2016. – 128 с.

Навчальний посібник ставить за мету допомогти студентам у засвоєнні основних ідей розвитку дошкільної педагогічної думки з давніх часів і до наших днів. Посібник містить короткий огляд лекційного матеріалу, список рекомендованої літератури та перелік першоджерел класиків світової та вітчизняної педагогіки, які є обов'язковими для опрацювання. Видання адресоване студентам денної та заочної форми навчання спеціальності 7.02.03002 –«Дошкільна освіта»

УДК 371.347.31 :378.115 :372.3
ББК 74.580.058.411
Т 30

© Салига Н. М., 2016

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Лекція 1. : Предмет та завдання курсу «Історія дошкільної педагогіки». Виховання в умовах первіснообщинного та рабовласницького ладу.....	5
Лекція 2. Особливості освітньо-виховної практики та педагогічної думки в епоху Середньовіччя.	17
Лекція 3. Педагогічні думки про дошкільне виховання у спадщині педагогів Західної Європи XVII-XVIII століття.....	27
Лекція 4. Погляди Я.А. Коменського на виховання дітей дошкільного віку.....	37
Лекція 5. Виховання, навчання та педагогічна думка на українських землях у дохристиянський період і в княжу добу.....	50
Лекція 6. К.Д.Ушинський – основоположник наукової дошкільної педагогіки.....	69
Лекція 7. Педагогічна думка, освіта, становлення суспільного дошкільного виховання в Україні в кінці XIX-поч. XX ст.....	80
Лекція 8. Педагогічна думка, освіта, становлення суспільного дошкільного виховання в Галичині в кінці XIX-30-х рр. XX ст.....	98
Лекція 9. : Сучасні тенденції розвитку дошкільної освіти незалежної України та їх порівняння із зарубіжними.....	105
Список використаних джерел.....	123

Передмова

Історія дошкільної педагогіки як навчальна дисципліна посідає важливе місце в системі підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів і вчителів початкової школи. Її вивчення сприяє формуванню професійно-педагогічного світогляду, цілісної системи знань про найважливіші педагогічні концепції минулого, процеси, явища та факти.

Ознайомлення із шляхами розвитку теорії і практики дошкільного виховання в умовах різних суспільно-економічних формацій сприяє виробленню правильного ставлення до педагогічної спадщини, дозволяє критично використовувати досвід минулого в сучасних умовах, дає можливість простежити генезис багатьох педагогічних проблем і явищ, допомагає забезпечити оволодіння кращими здобутками зарубіжної та української педагогіки, уміннями їх творчо застосовувати у практичній і науковій діяльності, розкривати свій творчий потенціал.

Тексти лекцій з навчальної дисципліни «Історія дошкільної педагогіки» мають на меті ознайомити студентів з тенденціями та закономірностями розвитку дошкільної педагогіки в історичній динаміці та в широкому європейському і світовому контексті; сформувати цілісну систему поглядів на історію зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки, освіти та виховання; виховати у студентів почуття пошани до педагогічної спадщини свого й інших народів, усвідомлення значущості педагогіки в розвитку суспільства, ролі обраної професії і власного професіоналізму у вихованні підростаючого покоління відповідно до сучасних вимог розвитку України.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні вміти аналізувати історико-педагогічну літературу з метою осмислення різних історико-методологічних підходів; здійснювати науково-пошукову діяльність, розвивати свій творчий потенціал; розкривати як спільні закономірності, так і специфічні ознаки, притаманні розвиткові освіти, вихованню та педагогіки різних народів світу.

Лекція 1: Предмет та завдання курсу «Історія дошкільної педагогіки». Виховання в умовах первіснообщинного та рабовласницького ладу.

Мета: Ознайомити студентів із предметом, завданнями та джерелами курсу, сформуванати у них цілісну систему поглядів на історію педагогічної думки, освіти, розкрити тенденції, закономірності та специфіку розвитку загальної та дошкільної освіти.

План лекції

Вступ

1. Значення, предмет, завдання та структура навчального курсу «Історія дошкільної педагогіки».
2. Основні теорії походження виховання.
3. Особливості виховання на різних етапах розвитку первісного суспільства.
4. Виховання й шкільна освіта в державах Стародавньої Греції. Освіта епохи еллінізму.
5. Зародження педагогічної теорії у філософських вченнях древньогрецьких мислителів.

Висновки

Література

Питання

Вступ

Історія педагогіки як навчальна дисципліна займає важливе місце в системі підготовки майбутніх вчителів. Вивчення її сприяє розширенню загально педагогічного кругозору, дає уяву про найважливіші педагогічні концепції минулого, різні системи виховання і навчання, сприяє формуванню професійно-педагогічного світогляду, цілісної системи знань про історико-педагогічні процеси, явища, факти. Ознайомлення із шляхами розвитку теорії і практики виховання у різні історичні періоди, в умовах різних суспільно-економічних формацій, сприяє виробленню правильного ставлення до педагогічної спадщини, дозволяє критично використовувати досвід минулого в сучасних умовах, дає можливість простежити генезис багатьох педагогічних проблем і явищ, допомагає виробити критично-творче ставлення до педагогічної спадщини минулого й забезпечити оволодіння кращими здобутками української педагогіки, уміннями їх творчо застосовувати у практичній і науковій діяльності, розкривати свій творчий потенціал. Засвоєння цінних надбань минулого як зарубіжної, так і української педагогіки має неабияке значення для відродження найкращих освітянських традицій, підготовки педагогічних кадрів та виховання молоді.

Першими рабовласницькими державами були Китай, Індія, Єгипет, Греція та Рим. Найвищого розвитку культура епохи рабовласництва досягла в державах Греції та Риму. Особливо високого розвитку досягла філософія, в надрах якої закладались основи різних спеціальних знань. У Стародавній Греції найбільш оригінальними системами виховання були Спартанська і Афінська. В

Афінах зародилися перші педагогічні теорії. Найвидатніші філософи того часу були одночасно і виразниками педагогічних ідей античного світу.

1. Значення, предмет, завдання та структура навчального курсу

«Історія дошкільної педагогіки».

Розвиток суспільства і зміни у відносинах між людьми завжди знаходили своє відображення в практиці освіти, навчання і виховання підростаючих поколінь, у меті та завданнях школи, в педагогічних теоріях і системах. Освіта, навчання і виховання — процеси соціальні, історично зумовлені. Щоб правильно зрозуміти закономірності цих процесів, необхідно знати історію розвитку освіти, виховання, школи та педагогічних теорій від найдавніших часів до наших днів.

Відомий німецький історик педагогіки К.Шмідт писав, що лише той в змозі зрозуміти істинну науку сучасної педагогіки, хто сам вжився в історію педагогіки. Вона вчить бути об'єктивним, правильно оцінювати думки, що циркулюють в літературі, допомагає усвідомлювати, що багато з того, що приймається тим чи іншим дослідником за своє нове, оригінальне творіння, давно вже існувало раніше і робилося часом чи намічалось ще вірніше і краще, ніж сьогодні, чи, навпаки, визнане неправильним, давно засуджене багаторічним досвідом. Педагогіка без її історії те ж саме, що будівля без фундаменту. Відсутністю твердих знань з історії педагогіки можна пояснити немало помилок в діяльності педагогів-практиків і вчених-педагогів.

Історія педагогіки — одночасно і педагогічна, і історична наука. Історична точка зору полягає в описанні, у відкритті того, що було і як було. Історик прагне відповісти на питання: що? яке? як? коли? Педагог же прагне пізнати особливості розвитку і суспільні функції освітніх явищ та педагогічних поглядів, а також проаналізувати їх, оцінити їх слушність, встановити, чи були вони виразом прогресу, чи актуальні сьогодні. При цьому педагог прагне до пізнання не через саму історичну цікавість, а, і це головне, щоб поглибити свою педагогічну ерудицію, краще зрозуміти напрямки розвитку школи і педагогічної думки, орієнтуватися в сучасних освітніх тенденціях, шкільних системах і педагогічних теоріях. Тому педагога не все однаково цікавить в освітній минувшині. Якщо історик може твердити, що все важливо, і може дійти до дріб'язкового хронологічного вивчення минулого, то педагог, як правило, займає вибіркову позицію, цінну, «утилітарну» з педагогічної точки зору.

Як окрема галузь знань історія педагогіки зародилася в другій половині XVII ст., однак її розвиток припадає на другу половину XIX ст. і наступне століття. Серед першопрохідців-істориків педагогіки насамперед слід назвати француза К.Фльорі («Про вибір і метод учбових занять», 1686), німців К.Мангельсдорфа («Спроба викладу того, що протягом тисячоліть говорилося і робилося в галузі виховання», 1779), Ф.Рухкопфа («Історія шкільної і виховної справи в Німеччині», 1794), К.Шмідта («Історія виховання від його виникнення до нашого часу», 1902). Протягом більш як століття історія педагогіки розвивалась не як історія науки про виховання, оскільки її в сучасному

розумінні ще не існувало, а як історія практики виховання і освіти, з одного боку, і як виклад поглядів на виховання тих чи інших мислителів — з другого.

В Україні історія педагогіки почала розроблятися з середини ХІХ ст. Увагу вітчизняних дослідників привертала як історія зарубіжної, так і історія школи і освіти в Україні. В цей час виходить багато перекладних праць з історії педагогічної думки зарубіжних авторів. Вітчизняна історія педагогіки кінця ХІХ — початку ХХ ст. представлена незначною кількістю робіт дослідницького характеру, інші ж страждали описовістю, відсутністю аналітичності.

Як окремий предмет викладання історія педагогіки входить в програму педагогічних закладів з другої половини ХІХ ст.

Предметом історії педагогіки є вивчення історичних закономірностей розвитку виховання, школи і педагогічної думки в різні історичні періоди з найдавніших часів до наших днів. Тут слід звернути увагу на три принципово важливі особливості. По-перше, на послідовність слів: виховання, школа і педагогічна думка, яка зовсім не випадкова. Як буде показано далі, у такій послідовності і відбувався складний процес їх становлення і розвитку. По-друге, на те, що виховання, школа і педагогічна теорія розглядаються в процесі їх взаємозв'язку і розвитку. По-третє, історія педагогіки вивчає історичні закономірності цього розвитку, тобто намагається встановити все, що є спільним для виховання, школи і педагогічної думки в різні історичні періоди.

Основні завдання історії педагогіки як науки:

- отримання достовірних наукових знань про закономірності розвитку різних педагогічних явищ і трансформацію різних педагогічних теорій, обумовлених цими явищами;
- аналіз боротьби прогресивних і консервативних тенденцій в розвитку педагогіки;
- розкриття з наукових позицій причин якісних змін в розвитку педагогіки;
- встановлення шляхів, якими йшов процес формування нового теоретичного змісту педагогічної науки (генезис прогресивних начал педагогічної теорії).

Завдання історії педагогіки як предмету педагогічної освіти (навчальної дисципліни).

- виявити й ознайомити студентів із основними шляхами та закономірностями розвитку виховання, школи і педагогічної думки у різні історичні періоди;
- сформуванню у студентів систему знань про світовий історико-педагогічний процес та про місце української педагогіки в ньому; ознайомити із сучасними формами виховання і педагогічними течіями через їх історичний родовід;
- розкрити кращі здобутки педагогічної мудрості українського й інших народів та виробити вміння застосовувати їх у своїй майбутній професійній діяльності;
- виховання любові до педагогічної професії, формування ідеалу вчителя на основі яскравих прикладів життя відомих педагогів (Я.Коменський,

Й.Песталоцці, К.Ушинський, А.Макаренко тощо) і формування основ педагогічної майстерності;

- сформувати самостійне історико-педагогічне мислення (навчити бачити і розуміти закономірності розвитку педагогічних категорій); формувати критичне ставлення до педагогічної спадщини минулого, що буде утримувати майбутнього педагога від консерватизму і рутини, а також від псевдоноваторства в учительській роботі;

- оволодіти методами ретроспективного аналізу історико-педагогічних явищ і фактів;

- розширити професійний світогляд, збагатити духовну культуру майбутніх педагогів.

У контексті поставлених завдань історія педагогіки дає змогу зрозуміти зв'язок педагогічних явищ із суспільно-культурними відносинами епохи і країни, виробляє історичну перспективу, дозволяє глибше, критичніше і більш всебічно оцінити стан освітніх і педагогічних систем і прагнень сучасності, збуджує живе зацікавлення педагогічними проблемами, прищеплює культ педагогічних традицій, може служити засобом формування почуття патріотизму та інтернаціоналізму.

2. Основні теорії походження виховання.

Існує ряд теорій про походження виховання. Представники біологізаторської теорії (Г. Спенсер, Ш. Летурно) вважають, що виховання успадковане людьми з тваринного світу. З позицій психологічної теорії (П. Монро) в основі виховання лежить несвідоме інстинктивне прагнення дітей активно наслідувати дії старших. Релігійна концепція (К. Шмідт) в основу кладе твердження, що Бог, створивши людину, наділив її особливим даром – умінням виховувати. Представники трудової теорії (Ф. Енгельс, Л. Морган) стверджують, що поштовхом до виникнення виховання в людському суспільстві було виробництво найпростіших знарядь праці.

Майже всі дослідники сходяться у тому, що виховання невіддільне від людського суспільства і притаманне йому із самого початку його існування. Виховання виникло як наслідок потреби у передачі наступним поколінням нагромадженого виробничого, соціального і духовного досвіду.

3. Особливості виховання на різних етапах розвитку первісного суспільства.

В історії виховання відправною точкою стала педагогічна практика первісних людей. Повністю реконструювати цей феномен сьогодні досить важко. Єдині доступні нам джерела – речові знахідки археологів. Але вони недостатні для отримання вичерпної інформації. Дослідники також відтворюють виховну практику первісних людей шляхом аналогій, використовуючи етнографічні дані про найбільш відсталі у своєму розвитку племена, що подекуди ще зустрічаються на Землі.

Існування первісного ладу вимірюється сотнями тисяч років. У своєму розвитку він пройшов кілька періодів: первісне стадо, родова община, розклад

первісного ладу. Виховання підростаючого покоління на кожному його етапі мало свої особливості.

За первісного стада, коли тільки завершується процес біологічного становлення людини, ніяких організованих форм виховання ще нема. Не існує диференціації виховних впливів морального, трудового, тим більше інтелектуального спрямування. Виховання відбувається стихійно і обмежується прямим відтворенням небагатого суспільного досвіду.

Епоха родового устрою характеризується значним розширенням суспільного досвіду та перетворенням людських стад у сталі колективи родичів – роди, племена. У людей з'являються релігійні уявлення.

Первісна родова сім'я спочатку ділилася на три вікові групи: перша – діти і підлітки; друга – дорослі, повноправні учасники життя і праці; третя – люди похилого віку, старики. Кількість таких вікових груп з часом збільшувалася. Для багатьох первісних родів перехід у групу дорослих супроводжувався спеціальними актами, які дістали назву “ініціація”.

Вікова ініціація – перша в історії педагогіки інституалізована форма виховання дітей. Вона являє собою систему випробувань та церемонію посвяти підлітків у повноправні члени колективу, чому передують досить тривала спеціальна підготовка.

Мета виховання у цей період полягала у передачі підростаючому поколінню трудових навичок, встановлених способів поведінки, релігійних уявлень, традицій, звичаїв, обрядів.

Єдиною виховною інституцією виступає ціла община. Виховання є суспільним, спільним і однаковим для всіх. Функція вихователя поступово закріплюється за групою стариків, які були носіями і хранителями колективного досвіду. Часто роль вихователів виконували і старші діти.

Існували лише вікові і статеві відмінності у вихованні дітей. Виховання здійснювалося шляхом прямого включення дітей у конкретні види трудової діяльності дорослих і мало практичний характер. Воно було природним і вільним. Діти сприймали його як невід'ємну частину їх дійсного сьогодення життя, а не як підготовку до життя майбутнього.

На останніх етапах матріархату з'явилися перші в історії заклади для життя і виховання підростаючих людей – будинки молоді. Вони були окремими для хлопчиків і дівчаток. Тут діти під керівництвом старійшин роду готувалися до життя та праці.

Вершиною первіснообщинної культури виступила поява писемності у вигляді піктографічного письма. Піктографічне письмо – це спосіб передачі інформації за допомогою спеціальних малюнків.

До найперших в історії людства організаційних форм виховання належать: дитячі ігри, традиції, звичаї, ритуали, обряди, ритуалізовані обряди, усна творчість первісних людей. Особливе значення надавалося дотриманню встановлених заборон — табу.

Епоха розкладу первісного ладу характеризується виникненням сусідських общин, поступовим встановленням патріархальних суспільних стосунків і моногамної сім'ї, становим і майновим розшаруванням суспільства.

Виховання у цей час починає складатися як особлива суспільна функція і набирає деяких організованих форм. Разом з первісним колективом ще одним виховним інститутом поступово стає сім'я. На зміну єдиному, колективному і рівному для всіх поступово приходять станова-сімейне виховання, яке диференціюється для кожного стану згідно його ідеалів. Поступово втрачаються безпосередні зв'язки між дитиною і суспільством. Виховання все більше втрачає свій природовідповідний і ненасильницький характер.

Розширюються релігійні уявлення людей, зростають відомості з астрономії, історії, медицини, ускладнюється досвід виконання сільськогосподарських робіт. Зростання об'єму людських знань разом із становим розшаруванням суспільства породили відокремлення розумового виховання від фізичної праці і необхідність організації спеціального навчання. Причому розумове виховання стає монополією панівної групи людей, оскільки саме в їхніх руках зосереджувалися такі знання. Все це також привело до появи людей, для яких виховання стає сферою їхньої професійної діяльності.

4. Виховання й шкільна освіта в державах Стародавньої Греції.

Освіта епохи еллінізму.

Економічний і культурний розквіт держав Стародавньої Греції датується VI-IV ст. до н. е. Добре відомі дві виховні системи тогочасної Греції: спартанська (Спарта – головне місто Лаконії) й афінська (Афіни – головне місто Аттики).

Спільні риси афінської і спартанської виховних систем:

- призначалися тільки для заможного повноправного населення;
- зневажливе ставлення до фізичної праці і до людей праці (неповноправного населення та рабів).

Особливості спартанської виховної системи. Виховання у Спарті мало яскраво виражений військово-фізичний характер. Його головним завданням виступала підготовка мужнього, фізично розвинутого, здорового, загартованого і витривалого воїна – захисника земельної аристократії.

Виховання було державним і строго нею контрольованим. Контроль держави над виховання починався з перших днів життя дитини: новонароджених оглядали у спеціальному місці, що називалося лесха. Тільки здорові діти поверталися батькам.

До 7 років здійснювалося сімейне виховання. З 7 і до 18 років хлопчики перебували у спеціальних закладах інтернатного типу – агелах, а в проміжок часу від 18 до 20 років переходили у групу ефебів («ефебія» – молода людина, молодість) і несли гарнізонну військову службу. Після військової служби юнаки ставали повноправними громадянами Спарти. Громадянське повноліття наступало у 30 років.

Залежно від року навчання дітей в агелах ділили на окремі загони. Керівник агелу – пейдоном – спеціальна посадова особа від держави. До виховної діяльності залучалися найбільш спритні і розумні юнаки віком 15-17 років. Їх називали іренами.

Устрій життя в агелах був повністю побудований за військовим зразком. Все виховання спрямовувалося на вироблення беззаперечної слухняності, розвиток витривалості і засвоєння науки перемагати. На першому місці стояли фізичне виховання і військові вправи. Багато уваги приділялося таким військово-гімнастичним вправам як біг, боротьба, метання диска і списа, прийоми кулачного бою. До цього приєднувалися музика, спів і релігійно-обрядові танці. Мистецтво читати і писати офіційно не входило до змісту навчання. Про особливості спартанського виховання досить яскраво свідчить стародавній історик Плутарх у своїх «Порівняльних життєписах».

Одним із найбільш важливих напрямків розумового виховання в агелах вважалося уміння юнаків коротко і влучно відповідати на поставлені запитання («лаконічна мова»).

З 15-річного віку юнаки отримували право носити зброю і приймати участь у так званих криптіях – нічних облавах на ілотів. Після кожного року навчання проводилися публічні випробування – агони. Виховання дівчат у Спарті мало чим відрізнялося від виховання юнаків. Особливості афінської виховної системи. Тут виховання мало виражений індивідуалістичний характер. Афіняни прагнули до поєднання розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку. Кінцевою метою виховання виступала гармонійно розвинута особистість. Ця мета визначалася грецьким поняттям "калокагатія" (внутрішня і зовнішня досконалість). Ідеальна людина – той, хто прекрасний тілом і душею.

Сімейне виховання для хлопчиків тривало до 7 років, а для дівчаток – до заміжжя. Виховання дівчаток було обмеженим і замкнутим. Вони перебували в окремих частинах житлових приміщень – гінекеях. Хлопчики після 7 років починали відвідувати школу. З метою уникнення небажаних вуличних знайомств, хлопчика у школу і зі школи супроводжував спеціально приставлений раб – педагог (з гр.: «пайс» – дитина, «аго» – веду за руку)

Школа («схоле») з грецької означає спокій, дозвілля. У подальшому цим словом називали бесіди філософів з учнями, а ще далі – і шкільні заняття взагалі. Школи були приватними і платними. Окремо існували мусичні і гімнастичні (палестри) школи. Перші давали всебічний інтелектуальний розвиток, а другі – таку ж культуру тіла. Відвідування мусичної школи припадало на вік з 7-16 р.; у 12-16 р. хлопчики займалися паралельно ще й у гімнастичній школі. У подальшому (16-18 р.) найбільш забезпечена частина молоді поступала до державних гімнасіїв – навчальних закладів підвищеного типу. Весь освітній шлях закінчувався 2-річною ефебією (18-20 р.) – військовою службою. Мусична школа (з гр.: «мусична» – мистецтво муз) мала два відділи – граматиста і кіфариста. Тут заняття проводили вчителі – дидаסקали («дидаско» – я вчу).

У школі граматиста навчали читати, писати і рахувати. У процесі навчання грамоти застосовувався «буквоскладальний метод». Для письма використовували навощені дерев'яні дощечки, по яких писали загостреними паличками – стилем. Вивчали всі чотири арифметичні дії. Рахувати вчилися за допомогою пальців, камінчиків та рахувальної дошки (абаки). Цифри позначалися за допомогою букв алфавіту.

У школі кіфариста давалася літературна і музична освіта. Вивчали твори Гомера, Гесіода, а з кінця V ст. до н. е. студіювали Есхіла, Софокла, Евріпіда. Літературні твори часто декламували в музичному супроводі. Частіше всього у школі навчали гри на лірі і кефалі. Тісно з музикою стояло навчання співу.

У гімнастичній школі – палестрі (палестра – майданчик для занять гімнастикою) хлопчики займалися системою фізичних вправ, які отримали назву п'ятиборство. Сюди входили: біг, боротьба, стрибки, метання диска і метання списа. Крім цього, у систему фізичних вправ школи входило і плавання. На чолі цієї школи стояв учитель – педотриб – спеціаліст з усіх видів гімнастики. Гімнасій – державний навчальний заклад підвищеного типу в Афінах. У V-IV ст. до н. е. тут нараховувалося три гімнасія, що утримувалися за державний рахунок: Лікей, Академія і Кіносарг. Тут молодь досконало вивчала філософію, політику, ораторське мистецтво, літературу, а також продовжувала займатися гімнастикою.

Освіта епохи еллінізму. Період з IV ст. до н. е. (з часу походів О.Македонського) до I ст. н. е. у грецькій історії називають епохою еллінізму. У цей час грецька культура широко поширилася на величезній території, завойованій Македонським. Афінська філософія, література і мистецтво поєднувалися з математикою, астрономією та початками природознавства, що здавна розвивалися у Древньому Сході. Центром цієї культури стало місто Олександрія. Тут була створена найбагатша бібліотека стародавнього світу, яка мала до 700 тис. рукописних книг. У місті існували музей, обсерваторія, ботанічний сад, звіринець. Система шкіл в епоху еллінізму нагадувала афінську. Але шкільна справа усупільнюється: школи із приватних поступово перетворюються у державні. Порушується гармонія розумової освіти і фізичного виховання. Фізичне виховання зазнало занепаду. В освіті поступово вирізняється коло навчальних дисциплін, котрі стають основою її змісту: граматики, діалектики, риторика, а також арифметика, геометрія, астрономія, музика. Вони пізніше будуть оформлені у «сім вільних мистецтв», які стануть основою змісту підвищеної (середньої) освіти для всього європейського середньовіччя.

5. Зародження педагогічної теорії у філософських вченнях

древньогрецьких мислителів.

У Стародавній Греції зародилися перші в історії педагогіки педагогічні теорії. Вони ще не виділяються окремо, а знаходять своє місце у філософських вченнях древніх мислителів.

Демокріт (460-370 рр. до н. е.). Представник матеріалістичного напрямку у древньогрецькій філософії. Написав біля 70 творів, але дотепер збереглися лише їх уривки. Демокріт надавав вихованню надзвичайно великого значення. Він вважав, що зовнішні впливи (виховання) відіграють провідну роль у розвитку людини. До найголовніших впливів такого роду відносив: навчання, позитивний приклад дорослих та вправи. Він одним із перших вказав на важливу роль праці у вихованні і навчанні. Саме навчання мислитель розглядає

як серйозну трудову діяльність («Навчання виробляє прекрасні речі тільки на основі праці»).

Демокріту одному з перших у світі належить думка про необхідність виховання у відповідності з природою дитини (у подальшому ця ідея розвивається як «принцип природовідповідності у вихованні»). Він вказує, що «природа і виховання подібні». А саме виховання, йдучи по шляху природи, «перебудовує людину, створюючи їй другу природу».

Важливими умовами досягнення позитивного результату у навчанні Демокріт називає знання внутрішнього світу дитини та наявність в учнів внутрішніх психологічних передумов – скромності та бажання вчитися («Хто бажає вчити людину, яка високої думки про свій розум, той даремно витрачає час»).

Зіставляючи важливість повідомлення дітям різноманітних знань з розвитком у них мислення, філософ віддає перевагу другому, оскільки, як вказує він, «значна частина багатознажок не мають розуму».

Сократ (469-399 рр. до н. е.). Народився у сім'ї скульптора поблизу Афін. Більшу частину життя присвятив філософській творчості та педагогічній діяльності. Стояв на філософських позиціях про неможливість для людського розуму пізнання світу та речей. На його думку, людина може пізнати тільки саму себе («Пізнай самого себе»). Вважав себе спеціалістом, передусім, у питаннях етики. З етичних міркувань виводив мету виховання, яка полягає в особистому моральному самовдосконаленні, звільненні інтелекту від усіх негативних зовнішніх впливів.

Нічого невідомо про його твори. Сократ користувався виключно усним методом викладу свого вчення. Він збирав велику аудиторію на афінських вулицях чи площах і проводив бесіди з бажаючими його слухати. Учительську місію мислитель вважав важливішою за обов'язки батьків. Головне завдання вчителя – викликати до існування кращі потаємні душевні сили вихованця. Виклик цих сил Сократ вважав «другим народженням», а вчительську діяльність називав «повивальним мистецтвом». Головні педагогічні принципи Сократа: відмова від примусу і насилля, визнання найбільш дійовим виховним засобом переконання. Він запропонував свою схему учительської діяльності – сократичний метод (евристичну бесіду). Для сократової бесіди характерні дві специфічні риси: – «сократова індукція» – система навідних запитань, відповідаючи на котрі співбесідник поступово сам переконується у неправильності раніше висловлених ним суджень («Я знаю, що я нічого не знаю»); – «сократова іронія» – жартівливо спотворена позиція вчителя, яка підкреслює його удаване незнання обговорюваного питання на противагу хваленій самовпевненості учня.

Платон (427-347 рр. до н. е.). Учень Сократа. Займався педагогічною діяльністю в Афінах, де при гімнасії Академія заснував філософську школу. Своє філософське вчення і педагогічні погляди виклав у творах «Держава» і «Закони». Висунув і обґрунтував вчення про світ ідей. На його думку, ідеї – це більш досконалі форми буття, де перебуває людська душа до народження. Світ же речей є лише тінню світу ідей. Пізнання – це пригадування душею того, що вона знала у час свого існування поза тілом людини. Тому мета життя мудрої

людини повинна полягати, на думку Платона, у розвитку здатності до воскресіння в її душі вроджених ідей (здатності безпосередньо споглядати ідеї). У своїх творах змалював проект ідеальної держави. Всі вільні громадяни у його державі поділені на три групи: філософи – правителі; воїни – захисники держави; група ремісників і землеробів, працею яких утримувалися дві попередні групи. Для представників двох вищих каст Платон заперечував сім'ю, оскільки вона відволікає їх від державних справ.

Платон першим у світі обґрунтував систему освіти і виховання підростаючого покоління. Використав при цьому кращі, на його думку, моменти афінського і спартанського виховання: з першого взяв ідею гармонійного розвитку та систему шкіл, а з другого – досвід фізичного виховання. Мета виховання за Платоном – формування «і тіла і душі найпрекраснішими». Відстоює державне, суспільне виховання дітей. У зв'язку з цим Платон першим в історії прийшов до думки про необхідність запровадження державою дитячих дошкільних закладів. З 7 до 18 років – державне мусичне і гімнастичне виховання. Діти віком 7-12 років відвідують державні школи, де їх навчають читанню, письму, лічбі, музиці і співів. Для підлітків 12-16 років існують школи-палестри, а для юнаків 16-18 років – гімназії. Молодь 18-20 років проходить військову підготовку в умовах ефебії. Ефебія – перехідна ланка до вищої освіти.

Для найбільш здібних юнаків, яким уготовано бути філософами і правителями, існує вища освіта. Вона має два цикли: перший десятилітній (21-30 років), другий п'ятирічний (31-35 років). Вік 35-60 років для філософів Платоном визначається як підготовка до вступу у світ ідей і участь (до 50 років) в управлінні державою.

Для представників третьої касті (ремісники і хлібороби) виховання здійснюється у процесі практичного життя. Платон вкрай негативно ставився до фізичної праці. Навчання, на його думку, не повинно носити трудового характеру. Особливо важливу роль у вихованні відводить грі дітей. «Ні одну науку вільна людина не повинна вивчати як раб, тому насильно не викладай дітям науки, а через гру».

Арістотель (384-322 р. до н. е.). Філософ-діалектик, учень Платона. Арістотель багато років займався педагогічною діяльністю у заснованій ним філософській школі «Лікей» при однойменному гімнасії. Він виховував малолітнього майбутнього завойовника Олександра Македонського. Педагогічні ідеї мислителя викладені у його філософських творах: «Політика», «Нікомахова етика», «Метафізика», «Про душу» та ін. Твори Арістотеля охоплюють всі галузі знань того часу. Він допускає одночасне і нероздільне існування матеріальних речей і нематеріальних ідей в єдиному світі. Вони взаємовідносяться між собою відповідно як речовина і форма, які в єдності характеризують певну річ.

Арістотель розвинув вчення про людську душу, згідно з яким душа, що тісно і нероздільно зв'язана з тілом, має три сторони: рослинну (її функція – розмноження і харчування), тваринну (або вольову, яка виявляється у відчуттях і бажаннях) та розумову (виявляється у мисленні і пізнанні). Остання –

безплотна, вічна і безсмертна. Але це безсмертя не індивідуальне, як у Платона, а це злиття після смерті із вселенським розумом.

На основі вчення про душу Арістотель вперше в історії робить спробу обґрунтувати мету виховання. Трьом видам душі відповідають три сторони виховання: фізичне, моральне (перш за все вольове) та розумове. Всі сторони важливі, але мета виховання повинна полягати у розвитку передусім вищих сторін душі: розумової і вольової, і перш за все – вольової.

Арістотель вважав, що у людини від природи є лише зародки здібностей, які треба розвивати шляхом виховання. Виходячи з ідеї розвитку він вперше в історії педагогіки робить спробу вікової періодизації, яку потрібно враховувати у процесі виховання: від народження до 7 років; від 7 років до наступу статевої зрілості – 14 років; від 15 до 21 року, тобто до змужніння.

На відміну від Платона, Арістотель обґрунтовує велике значення діяльності у вихованні і навчанні. «Коли вчаться, то не грають», оскільки «молодь потрібно виховувати не для забави». Все життя людини повинно носити діяльний характер. Але мислитель має на увазі не фізичну працю, а діяльність душі по удосконаленню певних добродійностей. Арістотель відділяє фізичну працю від занять вільнонароджених людей, оскільки це їх принижує і забирає час для розвитку інтелектуальних сил. Він виключає будь-яку професіоналізацію всіх навчальних дисциплін, оскільки це робить з людини ремісника.

Висновки

Таким чином становлення нової освітньої системи в сучасній Україні потребує фахівців, що володіють знаннями кращих національних освітніх традицій, а також педагогічної спадщини всього людства. Природно, що у цьому зв'язку виникає необхідність долучитися до основ історико-педагогічної науки, ознайомитися із її джерелами, основними теоріями походження виховання, етапами становлення педагогічної теорії і практики від найдавніших часів і до наших днів.

Першими рабовласницькими державами були Китай, Індія, Єгипет, Греція та Рим. Найвищого розвитку культура епохи рабовласництва досягла в державах Греції та Риму. Особливо високого розвитку досягла філософія, в надрах якої закладались основи різних спеціальних знань. У Стародавній Греції найбільш оригінальними системами виховання були Спартанська і Афіїнська. В Афінах зародилися перші педагогічні теорії. Найвидатніші філософи того часу були одночасно і виразниками педагогічних ідей античного світу.

Література

1. Білецька С. Особливості античної концепції дитинства//Г.Е.//Шлях освіти, 2008. – №1. – С.42-47.
2. Джури́нский А.Н. История педагогика: учебное пособие для студентов педвузов / А.Н. Джури́нский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
3. Демченко О.П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб.[для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і

практичних занять]/О.П.Демченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 432 с.

4. Егоров С.Ф. Введение в историю дошкольной педагогики: учеб.пособ./ С.Ф.Егоров. – М.:Академия, 2001. – 320 с.

5. История педагогики. Ч.1. От зарождения воспитания в первобытном обществе до середины XVII в.: [учебное пособие для педагогических университетов / под ред. А.И.Пискунова]. – М.: ТЦ «Сфера», 1997. – 192 с.

6. Квінтіліан М.Ф. «Про виховання оратора»//Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник /Заг. ред. Є.І. Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – 48-57.

7. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг.ред.Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.

8. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва: [навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів] /В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.

9. Левківський М.В. Історія педагогіки: підручник / М.В.Левківський. –К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 360 с.

10. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник / П.Г. Лузан, О.В. Васюк, О.М. Бернова. – К.: НАУ, 2006. – 302 с.

11. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; За ред. О.О.Любара. – К.: Знання КОО, 2003. – 456 с.

12. От глиняной таблички – к университету: образовательные системы Востока и Запада в эпоху Древности и Средневековья: учеб. пособ. /под ред. Т.Н.Матулис. – М.: Изд-во РУДН, 1998. – 531 с.

13. Протагор «Уривок про виховання дітей в Афінах», «Дитячий садок», «Про постійність ігор, танців і навичок у дітей», «Гімнастичні вправи, обов'язкові для всіх хлопчиків і дівчаток» //Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. /Заг. ред. Є.І.Коваленко.– К.:Центр навчальної літератури, 2006. – с.16-23.

14. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки:підручник/ І.Г.Улюкаєва. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 424 с.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення історії педагогіки.
2. Перелічіть основні педагогічні категорії.
3. Що є предметом історії дошкільної педагогіки?
4. Обґрунтуйте необхідність знання історії дошкільної педагогіки вихователем дошкільного закладу.
5. Охарактеризуйте джерельну базу історії зарубіжної педагогіки.
6. Обґрунтуйте особливості навчання й виховання дітей у найдавніші часи.
7. Обґрунтуйте, який з підходів щодо виникнення виховання є абсолютно не науковим?

8. На якому етапі розвитку людського суспільства з'явилась сім'я та сімейне виховання.
9. Доведіть, що спартанська і афінська системи виховання є такими, що унеможливають одна одну.
10. Де вперше прозвучала ідея гармонійного та всебічного розвитку дитини?
11. В чому принципова різниця між спартанською та афінською системами виховання?
12. Хто із античних філософів вперше проголосив ідею суспільного дошкільного виховання?
13. Хто написав працю «Про виховання оратора»?
14. Хто вперше запровадив в педагогіку такі методи виховання як бесіда, диспут?

Лекція 2. Особливості освітньо-виховної практики та педагогічної думки в епоху Середньовіччя.

Мета: Ознайомити студентів із системою навчання та виховання в період феодалізму, зокрема із церковними школами, лицарським вихованням, міськими початковими школами та найвищим досягненням цієї епохи – університетами. Розкрити суть гуманізму епохи Відродження, який знайшов своє відображення як у поглядах її представників, так і в організації практичної роботи школи.

План лекції

Вступ

1. Загальна характеристика розвитку освіти в період раннього середньовіччя.
2. Схоластика і її вплив на зміст і методику навчання.
3. Розвиток університетської освіти в епоху середньовіччя.
4. Школа і педагогічна думка у Європі в епоху Відродження.
5. Реформація. Єзуїтське виховання.

Висновки

Література

Питання

Вступ

У 476 році перестала існувати Римська імперія, розпочався новий етап історичного розвитку, що умовно називається середньовіччям. Період раннього середньовіччя характеризується занепадом культури та освіти. В цей період існувала така система освіти: церковні школи, лицарське виховання, міські початкові школи та університетами. 13-15 ст. іменується в історії як епоха Відродження. Її представників називали гуманістами. Це час важливих

наукових відкриттів. Великі ідеологічні зрушення знайшли своє відображення і на педагогіці того часу. Першим вчителем нового часу був італієць Вітторіно да Фельтре.

1. Загальна характеристика розвитку освіти в період раннього середньовіччя.

Епоха європейського середньовіччя охоплює часовий період V-поч. XVI ст. Від часів Римської імперії вона унаслідувала християнську релігію в її західному різновиді відомому як католицизм (з 1054 р.). Християнська церква стала головною ідеологічною силою, яка визначала весь розвиток культури і освіти в цю епоху.

В основу релігійної ідеології було покладено розроблену церквою аскетичну доктрину, яка вчила байдуже ставитися до мирських благ і проявляти покірливість земним властям. Людина розглядалася як гріхозна істота, яка зобов'язана молитвами і праведним життям викупити первородний гріх. Церква категорично заперечувала майже всю спадщину античної культури, крім латинської мови. Латинська мова стала мовою тогочасної європейської освіченості. Цією мовою велося богослужіння в католицькій церкві, вона ж була і мовою науки. Нею були написані основні твори церковної літератури, зокрема богослужбові книги. Латинська мова, мертва і незрозуміла для учнів, стала на довгий час мовою навчання у середньовічній школі.

В епоху, що розглядається, у Західній Європі склалися такі основні типи виховання й освіти: церковне, лицарське, бюргерське та практичне. Окремим було виховання жінок.

Церковне виховання – основний тип середньовічного виховання. Воно здійснювалося у християнських родинах і головним чином в церковних школах, які тоді були найпоширенішими. У церковних школах проповідувався аскетичний спосіб життя і практикувалися суворі покарання, оскільки вони, як стверджувалося, сприяють спасінню душі, виганяють диявольське начало з людини, полегшуючи цим шлях до спокутування гріхів.

Церковні школи, які призначались тільки для хлопчиків, ділилися на кілька різновидів: монастирські, соборні (або кафедральні) та парафіяльні.

Монастирські школи, які відкривалися при монастирях, були внутрішніми і зовнішніми: у перших навчалися хлопчики, яких батьки віддавали в монахи і які жили в монастирях; зовнішні школи відвідували хлопчики мирян.

При єпископських резиденціях відкривалися соборні або кафедральні школи (при кафедрі єпископа). Вони також ділилися на внутрішні і зовнішні.

Найбільш поширеними були парафіяльні школи. Ці школи виникали при парафіяльних церквах, утримувалися священнослужителями і призначалися для навчання дітей парафіян.

У всіх церковних школах вчителями були духовні особи. Освіта мала строго теологічний характер. Всю істину шукали у святому письмі і вивчали “на зубок” лише канонічні (дозволені церквою) підручники та інші священні книги. Навчання будувалося переважно на запам'ятовуванні текстів із

священного письма і коментарів до них. У зв'язку з цим у школах панував катехізичний спосіб оволодіння знаннями, коли навчальний матеріал подавався у вигляді запитань і готових відповідей до них.

У парафіяльних школах, де група учнів складала, як правило, 3-10 хлопчиків віком 7-15 р., навчали читати, писати, рахувати, а також церковного співу. Читати вчилися буквоскладальним методом. Він ґрунтувався на механічному запам'ятовуванні, оскільки матеріалом для читання служили релігійні книги, написані латинською мовою і їх зміст був недоступний дітям. Після опанування читанням вивчали письмо, техніка якого була такою ж складною. Дітей навчали також найпростішому рахунку в межах додавання, віднімання та множення. Діленням займалися дуже рідко через складність дії. Найважливішим було заучування молитов та релігійних мелодій. Певних термінів і розкладу занять у парафіяльних школах не було.

У середньовічній школі в цілому типовою була індивідуально-групова форма навчання. Спочатку вчитель читав матеріал для сприймання (латинською мовою звичайно), а учні всі разом повторювали його вголос з метою вивчити почуте напам'ять. Там, де учні володіли письмом, вони ще й записували урок на навощеній дощечці. Потім кожний учень викликався до дошки і повинен був повторювати вивчене без будь-яких затримок.

У зовнішніх монастирських та зовнішніх соборних школах навчання було подібним до освіти, яку давали парафіяльні школи. Зміст освіти у внутрішніх школах був дещо ширшим. Тут вивчалися додатково ще «сім вільних мистецтв» – повне зведення середньовічних наук. У VI ст. це зведення було розділене на два цикли: «тривіум» – граматики, риторика і діалектика; «квадривіум» – арифметика, геометрія, астрономія і музика. Найчастіше обмежувались лише «тривіумом», а в більш великих школах вивчали і «квадривіум». Вершиною навчання вважалося богослов'я. Цим і вичерпувався весь зміст середньовічної освіти.

Лицарське виховання одержували діти світських феодалів. Його метою було виробити у майбутніх лицарів («панів землі і селян») кріпосницьку мораль, навчити вести себе у «вищому товаристві» і дати військово-фізичну підготовку через часті озброєні сутички між феодалами. Середньовічне лицарство ставилося з презирством до всіх видів праці, включаючи і розумову. Навіть елементарна грамотність аж до XII ст. не вважалася обов'язковою. Тому багато представників лицарського стану (графів, герцогів) у період раннього середньовіччя були неграмотними.

Сини феодалів виховувалися в дусі «семи лицарських чеснот», куди входили: вміння їздити верхи, плавання, володіння списом, мечем і щитом, фехтування, полювання, гра в шахи та вміння складати вірші й грати на музичних інструментах. До 7 років діти виховувалися у сім'ї. А всі згадані вище чесноти старший син феодала здобував при дворі сюзерена (вищестоящого феодала), куди його віддавали у 7-річному віці. Що стосується молодших синів феодала, то вони залишалися вдома і тут вправлялися в лицарських чеснотах.

Система практичного виховання охоплювала основну масу бідного населення, яке, як уже відомо, не отримувало будь-якої організованої освіти у

школах. Сюди входили передусім селяни, а також – дрібні ремісники. Їх діти виховувалися батьками в повсякденній праці на городі, в полі, у майстерні. Навчання праці, що було безпосередньою метою такого виховання, і сама праця здійснювались одночасно. Про елементарну розумову освіту дітей у даному випадку говорити не доводиться.

Міське (або бюргерське) виховання з'явилося у зв'язку з ростом міст і розвитком торгівлі у X-XI ст. та появою нового соціального стану – горожан (бюргерів). Для задоволення потреб в освіті міського населення виник новий тип навчальних закладів – міські школи. Ці школи були двох різновидів. Ремісники відкривали свої цехові школи, а купці свої гільдійські школи. Поступово вони були перетворені на початкові магістратські школи, які утримувались коштом міського самоврядування – магістрату.

У цих школах вперше почали навчати дітей рідною мовою та звертати увагу на повідомлення корисних знань. У системі міського виховання загально-освітня підготовка поєднувалась з професійно-прикладною.

Виховання й освіта жінок в епоху середньовіччя також мали становий характер. Дівчата знатного походження виховувались у сім'ях під наглядом матері і спеціальних виховательок, а також у пансіонах при жіночих монастирях. Дівчат вчили читати, писати, а в пансіонах вони вивчали ще й латинську мову, знайомились з біблією, привчалися до благородних манер.

Виховання дівчат, які належали до непривілейованих станів, обмежувалось набуттям навичок вести господарство, навчанням рукоділля та релігійним настановам.

Педагогічна думка в епоху середньовіччя була також пронизаною духом релігійної ідеології. Її у певній мірі представляли думки про релігійно-моральне виховання, що знаходили своє вираження у богословській та філософській літературі. У XII-XIII ст. почали з'являтися окремі керівництва по вихованню дітей вищої феодальної знаті. Одним з найбільш відомих таких творів є твір Вінцента із Бове (XIII ст.) «Про настанови синам правителів і благородних людей». Цей твір складала переважно великі уривки про виховання з різних джерел. Типовим прикладом твору, написаного у схоластичному дусі, може служити «Дидакаліон» Гуго Сен-Вікторського (XII ст.) .

2. Схоластика і її вплив на зміст і методику навчання.

Схоластика – середньовічна філософія, представники якої ставили своїм завданням представити у вигляді наукоподібної системи релігійне вчення і обґрунтувати його посиленнями на авторитет батьків церкви та на священне письмо. Вона зародилася у XI ст. і систематизувалася у науку у XII-XIII ст. Поштовхом до її виникнення стало поширення у цей час ересей, коли релігійні постулати, які раніше сприймалися на віру, почали ставитись під сумнів і їм вимагали пояснення. У цьому зв'язку з'явилися теорії номіналізму і реалізму. Представники першої теорії стверджували, що загальні поняття не існують окремо, а є лише назвами, абстракціями людського розуму. Реалісти, навпаки, твердили, що загальні поняття виникли раніше від речей. Найбільш відомою у середні віки є схоластична система Фоми Аквінського.

Позитивними сторонами схоластики було те, що вона оживила на деякий час релігійно-філософську думку, познайомила Європу з багатьма працями древньогрецьких і арабських мислителів (передусім Платона і Арістотеля). Схоластика також розвивала формально-логічне мислення, тренувала розум.

У XV-XVI ст. схоластика зжила себе, виродившись у формалізовану шкільну мудрість, що знаходилася в гострій суперечності з вимогами життя і представляла безплідні розмірковування. Середньовікова школа була повністю відірваною від життя. Схоластичне навчання вело до начотництва і догматизму. Зі схоластикою пов'язаний пануючий у тодішніх школах катехізичний спосіб навчання (у формі запитань і відповідей). Це приводило до заучування учнями напам'ять готових визначень і до відмови від самостійного мислення. У цілому схоластика стала перепоною поступальному розвитку науки, освіти й школи.

3. Розвиток університетської освіти в епоху середньовіччя.

У XII ст. виникають нові освітні заклади – університети. У перекладі з латинської ця назва означає корпорація. Так називали об'єднання викладачів між собою та викладачів зі студентами. Ініціаторами заснування університетів виступали, як правило, вчені, які були незадоволені тим, що церковні школи ігнорували нові знання, оскільки вони не відповідали догматам віри. Серед перших були засновані університети в Болоньї (1158 р., Італія), Оксфорді (1168 р., Англія), Кембриджі (1209 р., Англія), Парижі (1253 р., Франція), Празі (1348 р., Чехія), Кракові (1364 р., Польща) та ін. На 1500-й р. у Європі нараховувалося уже 65 університетів.

Перші університети мали своє самоврядування і користувались певною автономією по відношенню до церкви, феодалів і міських магістратів. Учні називались студентами, що з латинської означає старанно вчитися. Вони об'єднувались у провінції і нації. Викладачі об'єднувались в особливі організації факультети – здатність викладати той чи інший навчальний предмет. Викладачі вибирали голову факультету – декана. Ректором називали голову університету, якого також вибирали. Шляхом виборів призначались й інші посадові особи. Але з моменту виникнення університетів церква, користуючись монополією на навчання, постаралась підкорити їх собі. Для цього давала університетам різні привілеї та матеріальні допомоги, наводнювала їх своїми викладачами і навіть засновувала свої університети (наприклад, так було з Паризьким університетом). Поступово церква добилася своєї мети, а богословський факультет стає найголовнішим.

Середньовічні університети мали звичайно 4 факультети: артистичний (або факультет мистецтв), богословський, юридичний та медичний.

Артистичний факультет (термін навчання на ньому – 6-7 років) був підготовчим і виконував роль середньої школи. Тут вивчали традиційні “сім вільних мистецтв”. Хто закінчував цей факультет, отримував ступінь “магістра мистецтв”, а також право вступати на інші три головні факультети.

Термін навчання на основних факультетах тривав 5-6 років. Особи, які закінчували повний курс навчання (11-13 років), здобували вище звання «доктора наук».

Основними видами занять в університетах були лекції, коли професор читав по книзі текст і коментував його, та диспути. Останні були характерні для середньовічних університетів. Вони організовувались на основі тез, які наперед повідомлялись учням і потім обговорювались. Диспути проходили гаряче і тривали інколи по 10-12 годин з невеликою перервою на обід. Крім цього всього учні виконували ще й письмові вправи – писали трактати. Слід відзначити, що в середньовічних університетах навчання було схоластичним. Вчені-богослови прагнули примирити науку і релігію. Диспути, що тут організовувались, часто являли собою набір словесних суперечок і хитросплетінь схоластичної вченості, були відірваними від життєвих потреб.

4. Школа і педагогічна думка у Європі в епоху Відродження.

Під Відродженням умовно розуміють епоху культурного й ідеологічного розвитку ряду країн у Західній і Центральній Європі, яка охоплює історичний період XIV-XVI ст. і характеризується високим підйомом у науці, літературі, мистецтві. Європейське Відродження почалося в Італії у XIV ст., а звідти перейшло до Франції і в інші країни. Спочатку ця епоха усвідомлювалась як звільнення від впливу церкви, розрив з середньовічним релігійно-схоластичним світоглядом та звернення поглядів до античної культури. Звідси і назва: «Відродження», «Ренесанс».

Характерною ознакою культури Відродження стають ідеї гуманізму, у зв'язку з якими формується новий погляд на світ і людину. Гуманізм витісняє середньовікову аскетичну доктрину, протиставивши теології світську науку, поставивши у центр уваги людину, яка в ідеалі повинна бути життєрадісною, сильною духом і тілом, яка має право на земну радість і щастя. Ідеї гуманізму проникають і в тогочасну педагогіку, яку ще називають гуманістичною педагогікою.

Педагоги-гуманісти піддали різкій критиці всю середньовічну схоластичну систему виховання і навчання, протиставили їй таке виховання, що розвиває людину розумово і фізично, формує в неї високі моральні якості.

Одним із головних завдань гуманісти вважали ознайомлення учнів з кращими творами латинських і грецьких авторів, з біблією й іншими джерелами в оригіналі, у неспотворених церквою формах. Ряд гуманістів вимагали окрім вивчення історії та античної літератури ще й поширення через школу реальних знань, вважали обов'язковими для вивчення такі науки як математика, астрономія, природознавство, географія, ознайомлення з різними видами людської діяльності.

Проголошувалась ідея гармонійного й багатостороннього розвитку особистості дитини, що було притаманно ще античній педагогіці. Ця ідея відображає ідеал ренесансної людини. У повній відповідності з античністю педагоги-гуманісти дбали, щоб формувалось здорове тілом і духом підрастаюче покоління.

По-новому розуміючи мету і завдання виховання, гуманісти проголошували загальну повагу до дитячої особистості, заперечували сувору дисципліну та тілесні покарання. Вони відзначали необхідність враховувати особливості дитячого віку, індивідуалізувати навчання і виховання. Новими

були підходи і до методів навчання та виховання. Гуманісти вважали, що у процесі навчання і виховання діти повинні набути здатність активно мислити, самостійно пізнавати оточуючий світ. Для цього роботу у школі треба зробити привабливою для дітей, щоб навчання розпочиналось з ознайомлення з речами, а потім уже зі словами, що їх означають. Правилам повинні передувати факти, узагальненням – спостереження. Слід широко використовувати з пізнавальною метою прогулянки, екскурсії, ігри тощо.

Важливою звучала вимога багатьох гуманістів здійснювати навчання у школах рідною мовою. Гуманісти по-новому ставили питання про освіту жінок, вважаючи, що вони мають право навчатися у школах різних типів. Гуманізм охоплює перш за все тогочасну педагогічну думку і не вносить кардинальних змін в освітньо-виховну практику. Він дістав своє вираження у поглядах та діяльності багатьох мислителів.

(1466-1536) – відомий нідерландський письменник Еразм Роттердамський - педагог, гуманіст, один з перших дав критику середньовічному вихованню й освіті. У своїх сатиричних памфлетах «Похвала глупоті» та «Грубі вчителі» він висміяв тогочасну школу, де вчителі кати вбивають у дітей будь-яке бажання вчитися. Критикуючи зміст і методи навчання, Роттердамський вважає, що це навчання повинно бути легким, приємним, враховувати інтереси дітей.

(1494-1553) – французький письменник, вчений-гуманіст. Франсуа Рабле У своєму романі «Гаргантюа і Пантагрюель», який є гострою сатирою на весь спосіб середньовічного життя, піддав нищівній критиці схоластичне виховання. Він першим запропонував і описав нове гуманістичне виховання, яке пов'язав передусім з реальними, практично корисними заняттями, з продуманим режимом дня дитини, багатосторонньою освітою, що дає реальні знання, розвитком самостійного мислення, творчості й активності.

Мішель Монтень (1553-1592) – французький мислитель-гуманіст, представник філософського скептицизму. У творі «Досліди» розробив ряд важливих положень гуманістичної педагогіки. Він пропонував розвивати у дітей критичне мислення, яке не зупиняється перед авторитетами; обґрунтовуючи необхідність всебічного розвитку дитини, Монтень вперше висуває ідею пріоритету морального виховання перед освітою (цю ідею в подальшому підхопив і розвинув відомий педагог XVII ст. Дж. Локк); високо була оцінена педагогікою наступних століть й висунута ним ідея відмови від примусу в навчанні (ця ідея виявилась свого роду основою теорії природного виховання у Руссо).

Педагогічні вимоги гуманістів торкалися в основному дітей із знатних сімей. Виключення у цьому відношенні склали представники раннього утопічного соціалізму: в Англії Томас Мор (1478-1535), в Італії Томазо Кампанелла (1568 – 1639). У них боротьба за удосконалення суспільства пов'язувалась з інтересами всього народу.

Т.Мор у творі «Утопія» і Т. Кампанелла у творі «Місто сонця» змалювали у фантастичній формі утопічні за своєю суттю комуністичні суспільства. Зокрема, Т. Мором було висунуто ряд нових педагогічних ідей:

- ідея загального громадського виховання для всіх дітей;
- принцип обов'язкового для всіх навчання;

- ідея навчання рідною мовою;
- рівність чоловіків і жінок в одержанні освіти;
- ідея трудового виховання, поєднання навчання з працею;
- висунуто ряд думок про широку організацію самоосвіти.

Вітторіно да Фельтре (1378-1446) – італійський педагог-гуманіст, створив школу під назвою «Будинок радості», яка стала зразком для створення нових гуманістичних шкіл у різних країнах Європи. Ця школа знаходилась у мальовничій місцевості. Тут виховувались діти вищої аристократії, хоч попадали і найбільш обдаровані діти з неаристократичних кіл. Велика увага приділялась фізичному вихованню (ігри на свіжому повітрі, фехтування, верхова їзда) та розумовому розвитку дітей (вивчення латинської і грецької мов та літератури, математика, астрономія, природознавство, логіка, метафізика, музика, живопис). У школі не було тілесних покарань, виховання здійснювалось за допомогою нагляду і особистого прикладу вихователів.

Щодо освітньо-виховної практики, то педагогіка гуманізму на ній мало відображалась. Школи залишались типово середньовічними. Виключення складали лише окремі школи гуманістів. Продовжували розвиватись міські школи, в більшості яких навчання здійснювалось рідною мовою. Тут здобували початкову освіту діти ремісників і торговців. В цей же час виникають школи для дівчат, як правило приватні, але були й державні.

5. Реформація. Єзуїтське виховання.

Реформація – соціально-політичний рух у багатьох країнах Європи в XVI ст. Вона пов'язується передусім з боротьбою проти католицької церкви. Представники реформації: Ян Гус (Чехія), Мартін Лютер і Томас Мюнцер (Німеччина), Кальвін (Швейцарія). Реформація відобразилась і на розвитку освіти та виховання підростаючого покоління.

У Німеччині у XV-XVI ст. під впливом реформації гуманістична педагогіка набрала вираженого філологічного характеру. Гуманісти виступали за досконале вивчення латинської, грецької і навіть древньоєврейської мов з тим, щоб краще вміти, як вони вважали, розкривати фальсифікації біблії і античної літератури, що їх робили тодішні батьки церкви.

Концентрація уваги на вивченні мов, які прийнято називати класичними, привела до виникнення так званої класичної освіти. Початок класичній освіті поклала відкрита у Німеччині в 1528 р. знаменита гімназія Штурма, де впродовж 10 років вивчали тільки латинську і грецьку мови. Згодом класичні гімназії стали типовими навчальними закладами у всій Європі.

Реформація поклала початок новій різновидності християнства – протестантизму. Протестантизм – загальна назва ряду течій у християнській релігії. Протестантизм заперечував верховність влади папи римського, відпущення гріхів за плату (торгівлю індульгенціями). Протестанти виступали за спрощення церковних обрядів, за визнання священного письма єдиним джерелом віри. Протестантизм ввів богослужіння рідною мовою, оскільки люди повинні розуміти священне письмо.

Багато протестантських общин, що боролися проти католицької церкви (наприклад, анабаптисти в Середній Європі, таборити в Чехії та ін.),

організували свої школи. Вони давали обов'язкову початкову освіту для всіх дітей членів своєї общини, навчання велося рідною мовою.

Єзуїтське виховання

Боротьба проти католицизму породила не тільки реформацію, але й контрреформацію – реакцію офіційної церкви на події. Орден єзуїтів (засновник І. Лойола – колишній іспанський офіцер), який існував для захисту католицької церкви, обрав своїм знаряддям сповідь, проповідь і школу. Єзуїти створили цілу систему свого виховання, яке спрямоване на підготовку активних поборників католицької церкви. Вони не пропагували широкої освіти для народу, тому всі свої зусилля кинули на відкриття недоступних простим людям середніх і вищих єзуїтських шкіл, призначених для дітей феодалної знаті.

Єзуїтські школи поділялись на колегіуми з 7-річним терміном навчання, які за освітою наближались до гімназій, і семінарії, які прирівнювались до університетів і мали 6-річний термін навчання. Ці заклади були інтернатного типу і, як правило, розміщувались у просторих спорудах з добрим обладнанням, де дотримувались відмінної чистоти і порядку. Режим дня і навчальний рік були побудовані з умілим чергуванням занять і відпочинку (часті свята, тривалі перерви). Велика увага приділялась фізичному розвитку вихованців через впровадження гімнастики, ігор. Все це приваблювало сюди дітей з багатих аристократичних сімей.

Єзуїтами була розроблена методика навчання, коли майже весь навчальний матеріал засвоювався під час шкільних занять. Щоденно проводилось повторення матеріалу, вивченого перед цим. У кінці тижня повторювали матеріал за тиждень, у кінці місяця – за місяць, у кінці року – за рік. Від учителів вимагалось уміння ясно викладати, поступово переходити від легкого до важкого. Кожне заняття вчителя, кожне його слово регламентувались шкільними статутами. Випускники єзуїтських колегіумів та семінарій добре володіли логікою і красномовством, умінням підкорити оточуючих своєму впливу.

Серед вихованців викликався дух суперництва (у тому числі і в навчанні). Для цього було розроблено систему заохочень (занесення на почесну дошку, особливі місця у класі, золоті крапки проти прізвищ учнів тощо) і покарань (ковпак з осячими вухами, прізвиська, особливі лавки сорому тощо). Допускались і тілесні покарання.

Єзуїтська система виховання готувала переконаних пропагандистів католицизму, які нетерпимо ставились до інаквовірних. З метою повного підпорядкування вихованців церкві над ними встановлювався постійний зовнішній нагляд, серед учнів розвивався взаємний шпіонаж, лестоці і догідливість у ставленні до старших. Учень, що завинив, звільнявся від покарання, якщо доносив про такі ж вчинки когось із своїх товаришів.

Діти в цих закладах просочувались єзуїтською мораллю і ставали слухняними знаряддями в руках єзуїтів. Вони були позбавлені власної волі, свободи думки, їм були чужі такі моральні поняття як гуманізм, чесність, патріотизм. У боротьбі з ворогами церкви єзуїти вважали придатними будь-які засоби, вони не зупинялись ні перед чим.

Єзуїтське виховання відіграло реакційну роль у розвитку національних культур і релігій у багатьох країнах, серед яких можна назвати і Україну. Єзуїтські школи існують і зараз у багатьох країнах Латинської Америки, Іспанії, США та ін. Звичайно вони не походять на своїх середньовічних прототипів. У них відбулася уніфікація навчальних планів і програм та пристосування до нових умов.

Висновки

Таким чином з 5 ст. розпочався новий етап історичного розвитку, що умовно називається середньовіччям, який тривав до 15 ст. Період раннього середньовіччя характеризується занепадом культури та освіти. В цей період існувала така система освіти: церковні школи, лицарське виховання, міські початкові школи та університетами. 13-15 ст. іменується в історії як епоха відродження. Її представників називали гуманістами. Це час важливих наукових відкриттів. Великі ідеологічні зрушення знайшли своє відображення і на педагогіці того часу. Першим вчителем нового часу був італієць Вікторіно да Фельтре, який вперше в історії педагогіки організував педагогічний експеримент.

Література

1. Джури́нский А.Н. История педагогика: учебное пособие для студентов педвузов / А.Н. Джури́нский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
2. Демченко О.П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб.[для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]/О.П.Демченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 432 с.
3. Історія дошкільної педагогіки [Текст]: хрестоматія: навч. посіб. для студ. пед. інститутів спец. 03.07.02 «Педагогіка і психологія (дошкільна)» / упоряд.: З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – 2-ге вид., доп. – К.: Вища школа, 1990. – 423 с.
4. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг.ред.Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва: [навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів] /В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
6. Левківський М.В. Історія педагогіки: підручник / М.В.Левківський. –К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 360 с.
7. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посіб. / П.Г. Лузан, О.В. Васюк, О.М. Бернова. – К.: НАУ, 2006. – 302 с.
8. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; За ред.
9. О.О.Любара. – К.: Знання КОО, 2003. – 456 с.
10. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки:підручник/ І.Г.Улюкаєва. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 424 с.

11. Історія соціального виховання (з давніх часів до середини ХХ століття): Хрестоматія/Упоряд.:О.С.Радул та ін. – Кіровоград: ТОВ «Уменс-ТД», 2010. – 464 с.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає обмеженість усіх виховних станових систем середньовіччя?
2. В чому обмеженість середньовіччя у принципах і організації навчання?
3. У чому полягає принципова помилка у вихованні майбутнього лицаря?
4. Які навчально-наукові знання були обов'язковими в середньовічних університетах?
5. Від якого слова в перекладі з латинської походить «університет»?

Лекція 3. Педагогічні думки про дошкільне виховання у спадщині педагогів Західної Європи XVII-XVIII століття.

Мета: Ознайомити студентів із основними тенденціями західноєвропейської педагогічної думки. Розкрити суть педагогічної концепції Джона Локка, зокрема його погляди на виховання джентльмена. Проаналізувати основні положення роману Жан Жака Руссо «Еміль, або Про виховання», розкривши суть теорії вільного виховання вченого. Показати значення теорії елементарної освіти швейцарського педагога Й.Г.Песталоцці для роботи сучасної початкової школи.

План лекції

Вступ

1. Загальна характеристика розвитку освіти в країнах Західної Європи у ХУП-ХУІІІ ст..
2. Англійська педагогіка ХVІІ ст. Педагогічна концепція Дж.Локка.
3. «Еміль, або Про виховання» Жан Жака Руссо як торжество гуманістичної педагогіки.
4. Теорія елементарної освіти Йогана Генріха Песталоцці.

Висновки

Література

Питання

Вступ

У ХVІІ-ХVІІІ ст.. виникли соціально-історичні чинники, які суттєво вплинули на всю систему культурно-освітнього життя Західної Європи. Значною мірою вони зумовлювалися попереднім історичним розвитком. Цей період характерний бурхливими процесами первісного нагромадження

капіталу. Одночасно в політичному житті завершувався процес формування великих національних держав на основі абсолютистських монархій. З останнім було пов'язане зростання національних особливостей культурного життя, в авангарді якого йшли Італія, Іспанія, Франція та ін.. Панівною формою держави був абсолютизм, а тому це століття часто називають віком абсолютизму. Наприклад, в Англії вже до початку століття дворянський абсолютизм вичерпав свої прогресивні можливості; гострий конфлікт між абсолютизмом і буржуазією привів країну до революції. У Франції, навпаки, саме в ХУІІ ст.. абсолютистська держава досягає розквіту, сприяє централізації країни і створює умови для розвитку держави. В Іспанії абсолютизм утвердився ще в ХУІ ст., але дуже швидко проявив свій реакційний характер, зберіг за феодалською знаттю всі її привілеї, що нанесло шкоди країні і привело її до економічної, політичної та культурної катастрофи. Головне, що характеризує історію Європи в ХУІІ ст.. – це перехідність, криза епохи. Необхідність і неминучість перемін усвідомлюється все більшим числом мислячих людей. Найбільш відомими представниками цієї епохи були Д.Локк (Англія), Жан Жак Руссо (Франція), Й.Г.Песталоцці (Швейцарія).

1. Загальна характеристика розвитку освіти в країнах Західної

Європи у ХУІІ-ХУІІІ ст..

Тенденції культурного розвитку, започатковані епохою Відродження, знайшли своє продовження в ХУІІ ст.. Водночас виникли й інші соціально-історичні чинники, які суттєво вплинули на всю систему культурно-освітнього життя Західної Європи. Значною мірою вони зумовлювалися попереднім історичним розвитком, і все ж це були нові тенденції суспільного розвитку, котрі поклали початок формуванню нових політичних і економічних структур, нового розуміння світу і людини, нових педагогічних теорій та ідей, нової системи культурних цінностей.

Цей період характерний бурхливими процесами первісного нагромадження капіталу. Одночасно в політичному житті завершувався процес формування великих національних держав на основі абсолютистських монархій. З останнім було пов'язане зростання національних особливостей культурного життя, в авангарді якого йшли Італія, Іспанія, Франція та ін.

Строкатістю відзначалася картина політичного життя Західної Європи. В ХУІІІ ст.. панівною формою держави був абсолютизм, а тому це століття часто називають віком абсолютизму. Зазначене зумовило той факт, що новий етап у культурному розвитку людства виявилось досить важко характеризувати в загальних рисах, як це робилося стосовно попередніх епох.

Культурний розвиток кожної європейської країни набув своїх, лише їй притаманних рис. Наприклад, в Англії вже до початку століття дворянський абсолютизм вичерпав свої прогресивні можливості; гострий конфлікт між абсолютизмом і буржуазією привів країну до революції. У Франції, навпаки, саме в ХУІІІ ст.. абсолютистська держава досягає розквіту, сприяє централізації країни і створює умови для розвитку держави. В Іспанії абсолютизм утвердився ще в ХУІ ст., але дуже швидко проявив свій реакційний характер, зберіг за

феодалною знаттю всі її привілеї, що нанесло шкоди країні і привело її до економічної, політичної та культурної катастрофи. У Німеччині кровопролитна Тридцятилітня війна надовго закріпила феодальну роздробленість; абсолютизм тут здійснювався в межах карликових держав

Головне, що характеризує історію Європи в XVII ст. – це перехідність, криза епохи. Необхідність і неминучість перемін усвідомлюється все більшим числом мислячих людей.

Початок цьому процесу поклала попередня епоха, яка називалася епохою Відродження. Саме вона дала сильний поштовх тому могутньому духовному руху, який став відомим усьому світу під назвою Просвітительство. Він знайшов вираження в усіх сферах духовного життя – у філософії, соціології, політичних та етичних вченнях, педагогіці і т.д.

Визначальним моментом культурного життя епохи Просвітительства була безмежна віра в перетворюючі можливості освіти. Філософські, політичні, педагогічні погляди просвітителів не були однаковими. Широта соціальної бази Просвітительства, відображення в його ідеології інтересів і запитів різних соціальних станів, несхожість національно-історичних умов і визначили велику різноманітність доктрин просвітителів. Однак всі просвітителі виступали проти деспотизму влади, в тому числі і в царині освіти. Вони стверджували, що думки правлять святом, а значить достатньо добитися зміни думок – і всі феодальні та релігійні пережитки відпадуть, поширяться освіта, поліпшиться законодавство і запанує «царство розуму».

Як і діячі епохи Відродження, просвітителі вбачали ідеал людини в єдності з природою. Цій проблемі вони присвячували свої праці, трактати-роздуми, діалоги. Передові люди того часу докладали значних зусиль для поширення знань серед усіх верств суспільства, відводячи просвіті провідну роль у прогресивному розвитку людства в напрямі загального добра і справедливості.

Період Просвітительства характеризувався небувалим для попередньої історії злетом людської думки в найрізноманітніших галузях; філософії, математиці, астрономії, мистецтві, педагогіці. Духовна історія Західної Європи того періоду представлена іменами вчених (Галілео Галілей, Бойль, Ньютон), філософів (Декарт, Гобс, Спіноза, Лейбніц), композиторів (Гендель і Бах), письменників (Мольєр, Свіфт). Людський геній знайшов своє втілення в полотнах Рубенса, Рембрандта, в скрипках Страдіварі.

Просвітителі приділяли величезну увагу проблемам освіти та виховання, що знайшло вираження в педагогічній спадщині відомого чеського педагога Я.А.Коменського, французьких просвітителів Д.Дідро, Ж.Ж.Руссо, К.Гельвеція, англійського філософа Д.Локка.

2. Англійська педагогіка XVII ст. Педагогічна концепція Дж.Локка.

Якщо на європейському континенті педагогіка Коменського вийшла із філософії Декарта і жахить 30-літньої війни, то англійська революція та філософія Бекона породили педагогічні погляди відомого англійського філософа Джона Локка (1632-1704). Він був визнаним теоретиком педагогічної

думки на переломі XVII-XVIII століть. Його ідеї вплинули на формування педагогічної науки того часу як в Англії, так і на континенті. Вони Найбільш глибоко відобразили протиріччя тієї епохи.

Ім'я Локка злилося із самою суттю ХУП ст.. Його філософські та педагогічні погляди відповідали вимогам нової буржуазії і одночасно відображали традиційні погляди англійського дворянства

Англійська буржуазія в особі Локка знайшла виразника своїх дум. У своїй філософській праці «Досвід про людський розум» (1690) Локк слідом за Беконом всесторонньо обґрунтував вчення сенсуалізму про походження знань та ідей з чуттєвого досвіду. Локк виступив проти філософів Декарта і Лейбніца, які визнавали наявність «вроджених ідей». Він доказував, що у свідомості людей вроджених ідей немає. В названому творі Локк писав, що душа новонародженої дитини – чиста дошка (*tabula rasa*). Дитина нічого не одержує від батьків по спадковості. Все залежить від виховання. Він стверджував, що «люди, з якими ми зустрічаємось, на 90 % стають такими, добрими чи злими, завдяки своєму вихованню». Як Коменський розробив в деталях теорію навчання, так Локк розробив теорію виховання.

Молода англійська буржуазія проклала собі шлях в заокеанські країни. Колоніальний розбій, життя в необжитих місцях у тяжких та незвичних кліматичних умовах вимагали від людей фізичної загартованості, моральної стійкості та наукових знань. Тому метою виховання, вважав Локк, є підготовка джентльмена, міцного тілом і здорового духом, який вміє поводити себе, тобто володіє світськими манерами, вміє розумно і вигідно вести справи.

Таким чином, джентльмен, за Локком, це хитрий, розумний, фізично міцний буржуазний ділок. Система виховання у Локка розрахована на дітей багатих. Локк виступав проти масових шкіл. Він вважав, що майбутнього джентльмена необхідно ізолювати від впливу «грубої маси» Він вказував, що школа – це зборище натовпу погано вихованих, розбещених юнаків, які вміють лише „ обкрадати фруктові сади”. Локк визнавав основою формування джентльмена індивідуальне, домашнє виховання під наглядом гувернера. «Навіть недоліки домашнього виховання, - заявляв Локк,- незрівнянно кращі від знань та вмінь, які дитина набуває в школа».

Локк виступав проти освіти та навчання трудящих мас. У своїй праці «Записки про робітничі школи» він пропонував утримувати ці школи за рахунок дитячої праці. Вказував, що діти простого народу є важким тягарем для суспільства. Тому необхідно організовувати робітничі школи, куди в обов'язковому порядку направляти дітей віком від 3 до 14 років. Давати їсти тільки хліб, а в холодну пору року – ще й небагато теплої каші. Навіть таку їжу діти повинні відробити.

Як лікар, Локк ставив на перше місце фізичне виховання, бо тільки «в здоровому тілі здоровий дух». Характерна особливість педагогічної теорії Локка – утилітаризм. Керівним принципом виховання він вважав принцип корисності. Утилітаризм (лат. вигода, користь) - це етичне вчення, за яким в основу вчинків людини покладено принцип вигоди. Звідси у Локка така велика увага до фізичного розвитку дітей, турбота про зміцнення їх здоров'я.

Так як Локк мав на увазі виховання джентльмена, він великого значення надавав виробленню хороших, навичок ввічливої поведінки. Головне завдання морального виховання, за Локком, - вироблення твердої волі, вміння стримувати нерозумні бажання. Локк, будучи ідеологом буржуазії, започаткував обґрунтування буржуазної моралі; кожна людина повинна прагнути до того, щоб досягти власного щастя, водночас не заважати в цьому іншим джентльменам. Закони моралі, на його думку, визначаються не релігійним вченням, а особистими інтересами індивідуума. Все, що дає користь – морально. Засобом моральної дисципліни повинні бути не фізичні покарання, а вироблення почуття честі, власної гідності. Локк зазначав; «Рабська дисципліна створює рабський характер». Вказував, що треба вести боротьбу з лінощами, зі страхом, з дитячою жорстокістю. Великий інтерес становить думка Локка про те, що «честь і ганьба – наймогутніші стимули душі».

Що стосується інтелектуального виховання, то Локк ставив його на останнє місце. Він вважав, що мета навчання повинна бути не в тому, щоб зробити юнака вченим, а в тому, щоб підготувати, зробити з нього ділову людину, розвинути і відповідно направити його розум. Локк запровадив програму навчання відповідно до висунутого провідного критерію. Він відкинув середньовічну схоластику, радив вивчати реальні навчальні предмети і живу, замість мертвих мов. На його думку, час, працю та вміння треба використовувати на придбання знань корисних і потрібних.

До програми навчання він включив англійську і французьку мови, географію, малювання, математику, астрономію, філософію, історію, право, бухгалтерію, їзду верхи, танці, фехтування.

Виступаючи проти схоластики, формалізму та зубріння, Локк як найважливіше висунув завдання навчити дитину мислити, доказувати, узагальнювати, самостійно висловлювати думки.

Разом з тим, педагогічна система Локка в цілому антидемократична. Він був прихильником індивідуальної системи виховання дітей буржуазії та дворянства. На вирішення багатьох проблем виховання вплинули характерні для світогляду Локка недоліки; непослідовність, компромісність його політичних переконань. Однак попри суперечності світогляду, Локк зумів помітно просунути розвиток педагогіки. Як філософ, він піддав критиці теорію вроджених ідей Декарта; як педагог – розробив чітку систему виховання, показав високий зразок конкретного підходу до виховання дітей; як психолог – поклав початок емпіричній психології.

Праці Джона Локка відіграли поважну роль у розвитку педагогіки не тільки в умовах абсолютизму Англії, вони запанували в Європі. Емпіризм Локка, його філософські погляди, переконаність у могутності виховання й навчання вплинули на педагогічні погляди відомого французького просвітителя Жан-Жака Руссо.

Ідеї Джона Локка стали джерелом філософських та педагогічних поглядів французьких матеріалістів Д.Дідро, К.Гельвеція та соціалістів-утопістів XVIII-XIX ст., які в нових умовах розвивали їх педагогічні думки.

3. «Еміль, або Про виховання» Жан Жака Руссо як торжество

гуманістичної педагогіки.

Одним із найвидатніших представників французького просвітництва є Жан-Жак Руссо (1712-1778). Жоден письменник у Франції не користувався за життя такою популярністю (можливо лише Вольтер міг посперечатися із Руссо за лавровий вінок слави), жодне ім'я не було оповите таким ореолом слави як ім'я Руссо. Свої філософські, політичні, педагогічні погляди Руссо виклав у працях «Походження нерівності серед людей», «Суспільний договір», а також в романі «Еміль, або Про виховання»(1762). Останній твір приніс Руссо світову славу. Критика феодальних основ суспільства в цьому творі була винятково сильною. Книга викликала величезне незадоволення з боку королівської влади і духовенства, за що і була спалена на одній із паризьких площ. Роман не вкладається в рамки якогось одного жару. Він поєднує в собі риси філософської і художньої літератури, елементи педагогічної теорії, публіцистику. Така форма викладу пов'язана із незрілістю педагогічної теорії, педагогіки як науки

Виховання, вважав Руссо, повинно бути природнім, відповідати природі людини, має розвивати те, що лежить в людській психіці. Природа кожної особи є індивідуальна, тому й виховання має бути індивідуальне. Природа людини – це не тільки її психічна сторона, але і фізична. Тому велика увага має бути звернена на фізичний розвиток дитини. До психічної природи людини належить не тільки розум; треба виховувати не лише абстрактне мислення, але й розвивати органи чуттів. Руссо не хоче виховувати «... ані урядника, ані вояка, але передусім людину», не зв'язану з ніяким суспільним устроєм чи з вимогами суспільства. Тому й обстоює індивідуальне виховання. Головне завдання виховання Руссо вбачав у тому, щоб виховати людину, яка була б вільною, жила зі своєї праці, цінила право інших людей, вміла захищати свободу. Руссо вважав, що простих людей виховувати немає потреби, бо вони виховані самим трудовим життям. Треба виховувати і перевиховувати аристократів та їх дітей. Тільки таким шляхом, на думку Руссо, можна переробити старий світ на новий, ліквідувати соціальну нерівність серед людей. Руссо висловив погляд, що кожна дитина переходить у своєму розвитку через певні ступені (фази). Вихователь мусить брати до уваги ці ступені і не переступати їх, поки дитина не дозріє до кожного з них. Виховання має відбуватися серед природних умов, охоплювати фізичну, духовну та моральну сторони дитини, допомогти їй виявити свою індивідуальність. Руссо виділяє в розвитку дитини такі чотири ступені;

- 1/ від народження до 2 років / фізичне виховання/;
- 2/ від 2 до 12 років /період сну розуму/, розвиток органів чуттів;
- 3/ від 12 до 15 років / розумове виховання/;
- 4/ від 15 до 18 років / період морального і статевого виховання/.

Завдання морального виховання Руссо формулює таким чином; виховання добрих почуттів, добрих суджень, доброї волі. На його думку, не моральні міркування, а реальні справи виховують у дітей добрі почуття. Виховання добрих суджень здійснюється шляхом вивчення біографій великих людей. А виховання доброї волі можливе лише при здійсненні добрих справ.

Дидактичні принципи Руссо зводяться до;

- 1/ самодіяльності дітей;
- 2/уміння спостерігати;
- 3/ допитливості;
- 4/ гостроти розуму;
- 5/ принципу наочності.

Цікаво порівняти. У Коменського принцип наочності на першому місці, а у Руссо – на останньому. На думку Руссо, наочність – це в першу чергу саме життя, природа, люди, речі.

Хоча педагогічні ідеї Руссо були для свого часу дуже прогресивними, навіть революційними, проте у поглядах на виховання жінок він не зробив жодного кроку вперед. Роль жінки у суспільстві він обмежував лише виконанням обов'язків добрих дружин та матерів.

Значення педагогічних поглядів Руссо важко переоцінити. До Руссо пануючою була думка, що виховання та навчання повинні опиратися на історично закріплених, незмінних досягненнях суспільства. Руссо висловив нову ідею; вихованням можна докорінно змінити суспільство. Руссо вимагав від вихователів звертати увагу на особливості дитячої психіки, створення необхідних умов для їх природного розвитку, врахування самої природи дитини / задатки, нахили/, формування здібностей. Він закликав берегти природу дитини, привчати дітей уміло користуватися своїми здібностями, не розбещувати їх, а розвивати в них цінні якості. А вікова періодизація, запропонована Руссо, хоча й була далеко не науковою і суперечливою, викликала зацікавленість цією важливою проблемою. Щораз більша увага зверталася на психологічні особливості дитини. Нові погляди Ж.Ж.Руссо зароджують жваву дискусію навколо різних проблем виховання і навчання дітей. Його ідеї охопили Європу. Під впливом Руссо з'являється педагогічна література і в Німеччині; її розвиває школа т.зв. філантропів, яку очолював Йоган Базедов (1723-1790). Базедов вимагав від держави піклуватися про школи, вказував на необхідність відповідної підготовки вчителів, пропагував фізичне виховання, поширював ідеї Руссо.

4. Теорія елементарної освіти Йогана Генріха Песталоцці.

Одним із послідовників Руссо був відомий швейцарський педагог Йоган-Генріх Песталоцці (1746-1827), який активно пропагував і втілював ідеї Руссо в життя у себе на батьківщині. Життя Й.Г.Песталоцці ввійшло в літопис педагогічних шукань людства. Він жив у час, коли економічний та соціокультурний розвиток загальноєвропейських країн вимагав рішучого оновлення всієї шкільної освіти. У Швейцарії терпів крах феодальний лад, запроваджувалося мануфактурне виробництво. Це супроводжувалося обезземеленням селянства, жорстокою експлуатацією праці не лише дорослих, алей й дітей. Єдине, що було доступне дітям простого люду – це початкові школи, та й ті знаходилися в край занедбаному стані. Народні школи того часу Песталоцці порівнював з бездушними машинами, які подавляють сили і здібності дитини.

Великий вплив на формування педагогічних поглядів Песталоцці мала праця Ж.Ж.Руссо «Еміль, або Про виховання». Саме вона заставила його серйозно зайнятися питаннями виховання. Детальний аналіз навколишнього життя привів Песталоцці до висновку: організація, зміст і методи виховання тоді існуючих так званих індустріальних шкіл затримують розвиток природних сил дитини, прирікають їх на злидні. У нього виникла ідея про народні школи як інструмент «допомоги шляхом самопомоги». Вона відповідала філантропічним устремлінням Песталоцці і була, по суті, соціально-педагогічною утопією. Протягом всього свого життя він шукав шляхи реалізації своїх ідей і став одним із перших організаторів експериментальних навчально-виховних закладів. Це притулок для селянських дітей «Заклад для бідних» в Нейгофі (1774-1780), сирітський приют в Станці (1798-1799), створені ним наукові інститути в Бургдорфі (1800-1804) та Івер доні (1805-1825) представляють собою комплекс середніх шкіл-інтернатів, які служили одночасно базою для підготовки вчителів. Керовані Песталоцці навчальні заклади в Бургдорфі і особливо в Івердоні мали міжнародне значення. Ряд відомих громадських діячів, вчителів із багатьох європейських країн приїжджали сюди вивчати «метод Песталоцці». В їх числі англійський соціаліст-утопіст Роберт Оуен, англійський педагог Бель, німецький філософ Фіхте, російські педагоги О.Ободовський, М.Гімаєв, російський імператор Олександр I та ін.

Центром педагогічної системи Песталоцці є теорія елементарної освіти, згідно якої процес навчання повинен починатися з найпростіших елементів і поступово переходити до більш складних. Педагог намагався розробити таку методику початкового навчання, щоб вона була простою і доступною кожній селянській матері. Песталоцці шукав шляхи для легкого та швидкого навчання дітей широких народних мас, намагався зробити його практично цінним і загальнодоступним. Він був засновником методики, яка дійсно дозволила зробити навчання масовим.

Під елементарною освітою Песталоцці розумів таку освіту, яка здійснюється шляхом виділення простих елементів для спостереження в предметах навколишнього світу. Оволодіваючи цими елементами, учні осмислюють властивості предметів, розвивають своє мислення. Це складає основу наступної розумової освіти.

В результаті тривалих експериментів Песталоцці прийшов до такого висновку; так як всі предмети без винятку мають число, форму і назву, то елементами навчання є; вміння рахувати, вміння вимірювати і вміння володіти мовою. Сказане схематично можна зобразити так:

Елементи, що характеризують предмет Елементи навчання

Число уміння рахувати

Форма уміння вимірювати

Назва уміння володіти словом

З цієї концепції Песталоцці стає зрозумілою сутність та зміст елементарної освіти Песталоцці. Елементарна тому, що основу її складають вказані елементи. Зміст її обмежувався трьома навчальними предметами ; 1/ арифметика; 2/ геометрія; 3/ мова і читання. Таким чином, на основі

розчленування процесу навчання на прості елементи Песталоцці розробив передову для свого часу методичку початкового навчання грамоти, арифметики, геометрії.

Представлені в творчості Песталоцці педагогічні ідеї поклали початок тому перевороту в дидактиці, здійснення якого в наступні десятиліття були пов'язані з іменами А.Дістервега, К.Д.Ушинського.

Висновки

XVII-XVIII ст.. - це епоха остаточного руйнування феодальних відносин в Європі, яка супроводжувалась загостренням ідеологічної боротьби та появою різних учень, спрямованих проти католицизму. Тенденції культурного розвитку, започатковані епохою Відродження, знайшли своє продовження в XVII ст.. Водночас виникли й інші соціально-історичні чинники, котрі поклали початок формуванню нового розуміння світу і людини, нових педагогічних теорій та ідей. Цей період характерний бурхливими процесами первісного нагромадження капіталу.

Строкатістю відзначалася картина політичного життя Західної Європи. В ХУІІ ст. панівною формою держави був абсолютизм, а тому це століття часто називають віком абсолютизму. Зазначене зумовило той факт, що новий етап у культурному розвитку людства виявилось досить важко характеризувати в загальних рисах, як це робилося стосовно попередніх епох. Культурний розвиток кожної європейської країни набув своїх, лише їй притаманних рис. Наприклад, а Англії вже до початку століття дворянський абсолютизм вичерпав свої прогресивні можливості. У Франції, навпаки, саме в XVII ст.. абсолютистська держава досягає розквіту. В Німеччині кровопролитна Тридцятилітня війна надовго закріпила феодальну роздробленість.

Головне, що характеризує історію Європи в XVII ст. – це перехідність, криза епохи. Необхідність і неминучість перемін усвідомлюється все більшим числом мислячих людей. Початок цьому процесу поклала попередня епоха, яка називалася епохою Відродження. Саме вона дала сильний поштовх тому могутньому духовному руху, який став відомим усьому світу під назвою Просвітительство. Він знайшов вираження в усіх сферах духовного життя – у філософії, соціології, політичних та етичних вченнях, педагогіці і т.д.

Філософські, політичні, педагогічні погляди просвітителів не були однаковими. Однак всі просвітителі виступали проти деспотизму влади, в тому числі і в царині освіти. Вони стверджували, що думки правлять святом, а значить достатньо добитися зміни думок – і всі феодальні та релігійні пережитки відпадуть, поширяться освіта, поліпшиться законодавство і запанує «царство розуму». Як і діячі епохи Відродження, просвітителі вбачали ідеал людини в єдності з природою. Цій проблемі вони присвячували свої праці, трактати-роздуми, діалоги. Передові люди того часу докладали значних зусиль для поширення знань серед усіх верств суспільства, відводячи просвіті провідну роль у прогресивному розвитку людства в напрямі загального добра і справедливості.

Література

1. Ваховский Л.Ц. Западноевропейская философия воспитания эпохи Просвещения/Л.Ц.Ваховский. – Луганск:Альма матер, 2011. – 292 с.
2. Джурицкий А.Н. История педагогики: учебное пособие для студентов педвузов / А.Н. Джурицкий. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
3. Демченко О.П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб.[для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]/О.П.Демченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 432 с.
4. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг.ред.Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва: [навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів] /В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
6. Левківський М.В. Історія педагогіки: підручник / М.В.Левківський. –К. : Центр навч. літ-ри, 2003. – 360 с.
7. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посіб осі / П.Г. Лузан, О.В. Васюк, О.М. Бернова. – К.: НАУ, 2006. – 302 с.
8. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; За ред. О.О.Любара. – К.: Знання КОО, 2003. – 456 с.
9. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник. –К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 308 с.
10. Руссо Ж.Ж. «Еміль, або Про виховання». Книга перша «Виховання немовлят»//Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.– С.209-221.
11. Сарапунова Є. Впорядкування думок, почуттів і вчинків: виховна система Й.Г.Песталоцці/Є.Сарапунова//Дошкільне виховання. – 2—3. – №11. – С.10-11.
- 12.Скринська О.Л. Проблеми сімейного виховання в педагогічній спадщині Джона Локка/Л.О.Скринська//Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. – Випуск 3.- Збірник наукових праць. – Одеса, 1999. – С.106-109.
- 13.Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки:підручник / І.Г.Улюкаєва. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 424 с.

Питання для самоконтролю

1. Які нові соціально-історичні чинники з'явилися в ХУП ст., що суттєво вплинули на систему культурно-освітнього життя Західної Європи?
2. Яку основну працю Ж.-Ж. Руссо Ви знаєте?
3. Якому вихованню надавав перевагу Джон Локк? Обґрунтуйте свою точку зору?
4. В чому суть теорії елементарної освіти Й.-Г. Песталоцці?

5. Хто із зарубіжних педагогів писав про розвиток руки, серця і розуму?

Лекція 4 Погляди Я.А. Коменського на виховання дітей дошкільного віку.

Мета: Ознайомити студентів із основними етапами життя та діяльності Яна Амоса Коменського, основними рисами його світогляду. Показати значення Яна Амоса Коменського в розвитку світової педагогічної думки. Обґрунтувати суть класно-урочної системи вченого та її значення в організації шкільного життя, розкрити суть дидактичних принципів вченого, проаналізувати його праці.

План лекції

Вступ

1. Практична і теоретична діяльність Я. А. Коменського.
2. Формування й основні риси світогляду Я. А. Коменського.
3. Загально-педагогічні ідеї Я. А. Коменського.
4. Організація навчання. Обґрунтування класно-урочної системи.
5. Підручники для дітей Я.А.Коменського.
6. Питання виховання та шкільної дисципліни у працях Я.А.Коменського.
7. Я.А.Коменський про вчителя та вимоги до нього.

Висновки

Література

Питання

Вступ

Творцем сучасної наукової педагогіки вважається видатний чеський педагог Я. А. Коменський. Він першим у світі теоретично обґрунтував весь комплекс основних питань, які в сукупності визначають педагогіку як науку, зібравши і переробивши у своїх творах весь досвід попереднього розвитку теорії і практики навчання і виховання підростаючого покоління. Яна Амоса Коменського називають родоначальником передової дидактики. Свої погляди на проблеми навчання він виклав у працях «Велика дидактика», «Про користь природних обдарувань», «Правила для учнів». Обґрунтував такі дидактичні принципи: наочності, природовідповідності, систематичності, послідовності, народності.

1. Практична і теоретична діяльність Я. А. Коменського.

Основоположником сучасної наукової педагогіки вважається видатний чеський педагог Я. А. Коменський. Він першим у світі теоретично обґрунтував весь комплекс основних питань, які в сукупності визначають педагогіку як науку, зібравши і переробивши у своїх творах весь досвід попереднього розвитку теорії і практики навчання і виховання підростаючого покоління.

Я. А. Коменський народився 28 березня 1592 р. у м. Нівниця в Моравії у сім'ї мірошника, члена протестантської общини Чеських братів. У 12 років осиротів, виховувався родичкою у м. Стражниця.

1604-1605 рр. — відвідує школу братства. Вчиться за рахунок общини.

1608-1610 рр. — навчання у латинській школі в м. Пшерів.

1610-1612 рр. — навчається у Гернборському, а потім ще рік – у Гейдельберзькому університетах. Освіту завершує подорожами по Європі.

1614 р.— повертається до Пшерова, де був призначений керівником школи, в якій сам раніше навчався.

1616 р.— обраний братством на священика.

1618-1621 рр. — священик і працює у школі братства у м. Фульнек.

1621 р. — м.Фульнек спалили іспанські війська, згоріла бібліотека Я.А.Коменського з рукописами. Сам він довгий час переховується. Пише твір «Лабіринт світу і рай серця».

1628 р. — Коменський і його община покинули батьківщину і оселилися в польському м. Лешно. Тут з невеликими перервами він прожив 28 років до 1656 р. Керує своєю общиною, вчителює у лешненській школі братства. Перші роки лешненського періоду були дуже продуктивними: "Велика дидактика" (1632); «Материнська школа» (1632); «Відкриті двері мов і всіх наук» (1631) та ін.

1641-1642 рр. — по запрошенню перебував в Англії. Сюди його привела ідея написання «Пансофії» («християнської все мудрості») – своєї енциклопедії, де були б зібрані воедино всі знання, що їх виробило людство.

1642-1647 рр. — живе у Швеції, приймає участь у підготовці шкільних підручників (в рамках шкільної реформи). Підсумком роботи Коменського у цей період стала праця «Новітній метод мов» (1647 р.).

1648 р. — Я.А.Коменський знову в Лешно. Тут у 1650 р. його обирають на синоді братства єпископом Чеської общини.

1650-1654 рр. — по запрошенню проживає в Угорщині (м. Шарош-Патака), де займався впорядкуванням шкіл. Накреслює план пансофічної школи і частково реалізує його. За цей час написав “Закони добре організованої школи“, «Правила поведінки для юнацтва», «Видимий світ у малюнках».

1654 р. — повертається у Лешно. Місто у 1656 р. у ході польсько-шведської війни було спалене. Знову згоріла бібліотека Коменського.

1656 р. — Коменського запросили в Амстердам (Нідерланди). Тут він живе аж до смерті. У 1657 р. в Амстердамі видано твори Коменського в 4-х частинах. Серед них і «Велика дидактика». В Амстердамі публікує частину головної праці свого життя філософський твір “Загальна порада про покращання справ людських“.

Помер педагог 15 листопада 1670 р. і похований в Нідерландах поблизу Амстердаму (в Наардані).

2. Формування й основні риси світогляду Я. А. Коменського.

Я. А. Коменський — син своєї епохи. Це був період переходу від середньовіччя до нового часу, який супроводжувався сутичками нового проти старих порядків. В його світогляді відбилися суперечності цього перехідного періоду від феодалізму до капіталізму, боротьби прихильників Реформації і Контрреформації. Отже, світогляд педагога формувався під впливом джерел, які часто суперечили одне одному. Він був активним діячем релігійної

організації і в той же час устремління Коменського — і наукові, і практичні — були спрямовані в реальний світ і на покращення життя в ньому. З поєднання всіх цих чинників Я.А.Коменський прагнув виробити власну філософію.

Загальне філософське бачення світу у нього формувалось завдяки античній філософії, релігії, ідеям Відродження. Походження й існування природи та людини він розглядав з релігійних позицій. Але під впливом епохи Відродження Я.А.Коменський виробив новий погляд на людину. На противагу середньовічному аскетизму, людина, на думку великого педагога, останнє і найдосконаліше творіння Бога. Її призначення не тільки підготувати себе до майбутнього небесного життя, а й жити справжнім життям земним.

На суспільні погляди Я.А.Коменського впливала його участь в демократичному народному русі Чехії, що у доповненні з ідеями Відродження сформували у нього демократизм, гуманізм, народність, глибоку симпатію до простих людей.

Я.А.Коменський бачив, відчував на собі і глибоко переживав недосконалість та несправедливість тогочасного суспільного устрою. Єдиним доцільним засобом реформування суспільства він називає зразкове виховання молоді. «Людина робиться людиною тільки завдяки вихованню». Справу виховання молоді покладає на школи.

Найважливіші педагогічні ідеї Коменського, особливо його дидактичні погляди ґрунтуються на засадах сенсуалізму. Сенсуалізм (sensus – відчуття) – філософська течія, представники якої стверджують, що джерелом пізнання об'єктивного світу для людини служить передусім її чуттєвий досвід.

Сенсуалізм Я.А.Коменського співзвучний з позиціями родоначальника цього філософського напрямку Френсіса Бекона. Як і Бекон великий педагог вважав, що “нічого не буває в свідомості, чого раніше не було у відчуттях, отже матеріал для всіх роздумів розум отримує тільки від відчуттів”.

У світогляді Я.А.Коменського можна спостерігати суперечності між сенсуалізмом і релігійністю, між демократизмом і просвітительством. Двоїстий характер світогляду педагога обумовив двоїстість його підходу до вирішення основних питань педагогіки.

3. Загально-педагогічні ідеї Я. А. Коменського.

Я. А. Коменський — син своєї епохи. Це був період переходу від середньовіччя до нового часу, який супроводжувався сутичками нового проти старих порядків. В його світогляді відбилися суперечності цього перехідного періоду від феодалізму до капіталізму, боротьби прихильників Реформації і Контрреформації. Отже, світогляд педагога формувався під впливом джерел, які часто суперечили одне одному. Він був активним діячем релігійної організації і в той же час устремління Я.А.Коменського — і наукові, і практичні — були спрямовані в реальний світ і на покращення життя в ньому. З поєднання всіх цих чинників Я.А.Коменський прагнув виробити власну філософію.

Загальне філософське бачення світу у нього формувалось завдяки античній філософії, релігії, ідеям Відродження. Походження й існування природи та людини він розглядав з релігійних позицій. Але під впливом епохи

Відродження Я.А.Коменський виробив новий погляд на людину. На противагу середньовічному аскетизму, людина, на думку великого педагога, останнє і найдосконаліше творіння Бога. Її призначення не тільки підготувати себе до майбутнього небесного життя, а й жити справжнім життям земним.

На суспільні погляди Коменського впливала його участь в демократичному народному русі Чехії, що у доповненні з ідеями Відродження сформували у нього демократизм, гуманізм, народність, глибоку симпатію до простих людей.

Я.А.Коменський бачив, відчував на собі і глибоко переживав недосконалість та несправедливість тогочасного суспільного устрою. Єдиним доцільним засобом реформування суспільства він називає зразкове виховання молоді. “Людина робиться людиною тільки завдяки вихованню“. Справу виховання молоді покладає на школи.

Найважливіші педагогічні ідеї Коменського, особливо його дидактичні погляди ґрунтуються на засадах сенсуалізму. Сенсуалізм (sensus – відчуття) – філософська течія, представники якої стверджують, що джерелом пізнання об’єктивного світу для людини служить передусім її чуттєвий досвід.

Сенсуалізм Я.А.Коменського співзвучний з позиціями родоначальника цього філософського напрямку Френсіса Бекона. Як і Бекон великий педагог вважав, що «нічого не буває в свідомості, чого раніше не було у відчуттях, отже матеріал для всіх роздумів розум отримує тільки від відчуттів».

У світогляді Я.А.Коменського можна спостерігати суперечності між сенсуалізмом і релігійністю, між демократизмом і просвітительством. Двоїстий характер світогляду педагога обумовив двоїстість його підходу до вирішення основних питань педагогіки.

Я.А.Коменський розробив ґрунтовне вчення про школи. Важливими компонентами цього вчення є вікова періодизація розвитку дітей, система шкіл, зміст освіти та вимоги до організації роботи навчальних закладів. Освіту, на думку Я.А.Коменського, слід розпочинати якомога раніше і присвятити їй весь період юності – 24 роки. Даний відрізок часу він розділив на чотири 6-річні вікові періоди: дитинство (0-6 р.), отрочтво (6-12 р.), юність (12-18 р.), змужнілість (18-24 р.). В основу такого поділу він поклав вікові особливості дітей.

Кожному віковому періоду Я.А.Коменський визначив відповідну школу: материнська школа (материнське опікунство у кожній сім’ї); школа рідної мови (елементарна народна школа, створюється у кожній общині, селі, містечку); латинська школа або гімназія (створюється у кожному місті); академія (створюється у кожній державі або великій провінції). Перші дві школи відвідують усі без виключення діти обох статей; гімназію – ті хлопчики, у кого прагнення вищі, ніж бути ремісниками; академія готує вчених і майбутніх керівників інших.

Згідно принципу природовідповідності визначені Коменським 4 вікові періоди та 4 ступені освіти відповідають 4-м порам року, відповідно – весні, літу, осені та зимі.

Я.А.Коменський проголошує принцип доступності початкової освіти для всіх: «Ми прагнемо загальної освіти у сфері всього людського для всіх, хто народився людиною».

Для всіх шкіл Коменський проголошує принцип єдності і наступності: «При всій відмінності цих шкіл ми бажаємо, щоб у них викладали не різний матеріал, а один і той же, тільки різними способами». Кожна школа відмінна від інших своїми завданнями, змістом освіти та організацією роботи. Материнська школа (дошкільне виховання дітей у сім'ї) покликана передусім забезпечити фізичний розвиток дітей, а також дати початки знань всього того, чого людина повинна навчитися протягом життя. На першому місці – фізичне виховання. Але вже в цьому віці потрібно здійснювати і моральне, естетичне, трудове, релігійне виховання: «Батьки не повинні відкладати виховання до навчання своїх дітей вчителями, адже неможливо криве дерево, що вже виросло, зробити прямим».

Я.А.Коменський детально описав усі сторони дошкільного виховання у написаному ним посібнику для батьків «Материнська школа» – першій в історії такого роду книзі. Школа рідної мови є загальнодоступною. Навчання у ній відбувається рідною мовою. Заслуга Я.А.Коменського в тому, що він, на відміну від тогочасних початкових шкіл, де термін навчання обмежувався 2-3 роками, запропонував для цієї школи 6-річний курс навчання, чим підняв значення початкової школи.

В організації роботи школи рідної мови Я.А.Коменський проголошує принцип зв'язку школи з життям. Він розширив зміст освіти у цій школі за рахунок введення реальних предметів: історії, географії, природознавства. «Мета і межа школи рідної мови, щоб діти навчилися всьому тому, що буде їм потрібно протягом всього життя». Важливим елементом цієї школи є вивчення релігії.

Метою латинської школи Я.А.Коменський ставить вивчити разом з чотирма мовами (грецька, латинська, єврейська, рідна) всю енциклопедію наук з тим, щоб дати тверду основу для одержання в майбутньому досконалої вченості у будь-якій сфері науки. Крім традиційних для тогочасної середньої школи «семи вільних мистецтв», Я.А.Коменський, слідуючи за принципом зв'язку з життям, пропонує вивчати історію, географію, природознавство, релігію. Він хоче, щоб з латинської школи виходили справжні моралісти і богослови, пропонує окремий клас для вивчення моралі.

Академія завершує і доповнює всі науки, а також передбачає вивчення вищих предметів освіти: богослов'я, філософії, медицини, права. Академія (як і університет) має традиційні факультети: богословський, юридичний, медичний.

4. Організація навчання. Обґрунтування класно-урочної системи.

Я.А.Коменський запровадив поняття навчального року з поділом його на 4 чверті і канікули між ними. Педагог вимагав, щоб прийом учнів до школи відбувався один раз на рік – восени. У кінці навчального року ввів перевідні екзамени. Крім цього запровадив різні види контролю й перевірки успішності учнів у навчанні: поурочна, щодення, щотижнева, четвертна.

Педагог дав ряд вказівок про організацію навчального дня у школі. Навчальний день повинен починатися вранці і тривати у школі рідної мови 4 години (2 години зранку для розвитку розуму і пам'яті та 2 години після обіду для розвитку рук і голосу), а в гімназії – 6 годин.

Одна з найбільших заслуг Я.А.Коменського — розробка найважливіших питань класно-урочної системи навчання і обґрунтування уроку як форми організації навчання в школі. Виникнення елементів класно-урочної системи в XVI-XVII ст. пояснюється тим, що індивідуальне і побудоване на зазубрюванні навчання не відповідало духу епохи. Потреба в ефективнішій освіті, у якій був кровно зацікавлений новий клас — буржуазія, вимагала нової форми навчання. Спираючись на досвід навчання, побудованого за урочною системою (школи чеських братів, братські школи України і Білорусії XVI-XVII ст.), а також на власну практику, Я.А.Коменський вперше дав теоретичне обґрунтування класно-урочної системи навчання. Він піддав різкій критиці пануючій в його час шкільний режим взагалі та індивідуально-групову форму організації занять особливо. За старою системою учитель працював індивідуально з кожним учнем, а це значно обмежувало його можливості. Він міг займатися одночасно з 7-8 школярами, які ще й до того ж вивчали одночасно різний матеріал.

Необхідними умовами правильної організації навчальної роботи Я.А.Коменський вважав: 1) клас з незмінним складом учнів і приблизно однаковим рівнем розвитку; 2) твердо визначений час занять; 3) послідовне чергування занять і перерв; 4) одночасну роботу учителя з усім класом.

Ним було запропоновано створювати у школах для навчання класи — групи з незмінним і стабільним складом учнів приблизно однакового рівня розвитку. Це давало можливість учителю вести колективну роботу одночасно з усіма учнями, а всі учні на занятті займалися одночасно одним і тим же. Прагнучи охопити навчанням якомога більшу кількість дітей, Я.А.Коменський допускав до 300 учнів у одному класі. При цьому клас пропонувалось ділити на десятки, і з кожним десятком учителю допомагали працювати декуріони — кращі учні, що ставились на чолі кожного десятку. В обов'язки декуріонів входило: слідкувати за відвідуванням, перевіряти домашні завдання, допомагати відстаючим, слідкувати за увагою учнів під час занять.

Педагог запропонував проводити шкільні заняття у твердо визначений час. У всіх класах вони повинні починатися одночасно. Ввів уроки, які чергувались з перервами. Тривалість одного уроку визначалась в 1 годину. Кожна година, на його думку, повинна бути частиною того часу, що виділений для вивчення предмета. Кожна година повинна мати своє конкретне завдання. «Клас є не що інше, як об'єднання однаково встигаючих учнів для того, щоб легше можна було вести разом до однієї і тієї ж мети всіх, хто зайнятий одним і тим же і ставиться до навчання з однаковою старанністю».

Цікаві і важливі погляди Я.А.Коменського відносно структурної побудови уроку. Він розрізняє три частини уроку: початок — відновлення в пам'яті учнів пройденого, опитування і створення уваги; продовження — показ, сприймання, роз'яснення; закінчення — вправа, оволодіння, використання. На кожному уроці треба виділяти час для опитування учнів, для пояснення нового

матеріалу і для вправ по закріпленню вивченого. Кожний урок повинен мати строго визначену тему і головне завдання.

До хиб у висловлюваннях Я.А.Коменського відносно організації навчальної роботи треба віднести його припущення, що одного вчителя досить для якого завгодно числа учнів. В інших місцях своїх творів він висловлюється конкретніше, вважаючи, що один учитель зможе навчати 300 учнів. У цьому позначився певний механіцизм Я.А.Коменського, надмірна віра в силу «єдиного методу». Елементи для обґрунтування класно-урочної системи він почерпнув із практики роботи братських шкіл, які існували тоді в Україні і Білорусії. Є подібність між його працею «Закони добре організованої школи» і Статутом Львівської братської школи 1586 року.

Я.А.Коменський — загальновизнаний батько дидактики. Вказавши, що виховання людини потрібно починати з освіти, Коменський розробив закінчену теорію навчання – дидактику, або як він пише у передмові до «Великої дидактики»: «універсальне мистецтво всіх вчити всьому легко, швидко, ґрунтовно, притому вчити так, щоб неуспіху бути не могло». Серед багатьох дидактичних проблем, які розробив Я.А.Коменський, можна виділити найголовніші. Він намагається проаналізувати співвідношення дидактики і методик окремих предметів: «Деякі поставили за мету написати скорочені посібники для легшого викладання тільки тієї чи іншої мови. Інші вишукували швидші і коротші шляхи, щоб швидше навчити тієї чи іншої науки... Ми обіцяємо Велику дидактику, тобто універсальне мистецтво всіх вчити всього». Дидактика, на його думку, дає методикам викладання окремих дисциплін керівні положення і правила. Разом з тим, часткові методики є опорою для дидактики. Коменський неодноразово підкреслював ту обставину, що навчання передбачає спільну діяльність учителя і учнів, при цьому він відрізняє навчання як форму діяльності учителя від учіння як форми діяльності учня.

Вчений цілком правильно поставив питання про загальнопедагогічні основи навчання. Основу його дидактичного вчення становлять три найважливіших принципи:

- виховуючий характер навчання;
- зв'язок навчання з життям;
- відповідність навчання віку учнів.

Важливим є питання про суть і завдання освіти. У «Великій дидактиці» Я.А.Коменський так визначав цю проблему: «А наукова освіта нехай служить людині для удосконалення одночасно її розуму, мови і рук, щоб вона могла все потрібне розумно споглядати, висловлювати словами і здійснювати в дії». «Знати, діяти і говорити – ось у чому сіль мудрості».

Багато уваги видатний педагог надавав проблемі визначення змісту освіти. Він виступав за енциклопедичність, посиленість, доцільність змісту навчання. Він пропонував концентричний спосіб розміщення навчального матеріалу. Виступаючи за єдність і наступність усіх типів шкіл, Я.А.Коменський писав: «У перших двох школах все буде викладатися у більш загальних рисах, а в наступних – все більш детально і чітко».

Шкільна освіта повинна бути універсальною: «У школах потрібно вчити всіх усьому... Але не вимагати знання всіх наук і мистецтв, адже це безглуздо і

за малою тривалістю нашого життя неможливо, а прагнути навчити розпізнавати основи, властивості і цілі всього найважливішого, що існує і розвивається, щоб у цьому світі не зустріти нічого, про що б вони (учні) не могли скласти бодай скромного судження».

У дидактичному вченні Я.А.Коменського одне з найважливіших місць займає питання про загальні принципи навчання. Він не тільки вказав на необхідність керуватися ними в навчанні, але і розкрив сутність таких принципів навчання, як наочності; свідомості і активності в навчанні; систематичності і послідовності; вправ і міцного засвоєння знань і навичок; посиленості навчання.

Дидактичні положення Я.А.Коменський ґрунтує, передусім, на сенсуалістичній основі, тому найголовнішим принципом вважає принцип наочності. Він першим у світі теоретично обґрунтував і детально розкрив цей принцип, хоч на емпіричному рівні його застосовували й інші педагоги. «Початок пізнання завжди впливає з відчуттів, тому навчання починати не із словесного тлумачення про речі, а з реального спостереження за ними». З цього принципу виводить «Золоте правило дидактики: «Нехай буде золотим правилом для тих, хто навчає: все, що тільки можна, надавати для сприймання чуттями: видиме – зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне смакові – смаком, доступне дотикові – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприйняти одразу кількома чуттями, нехай вони зразу ж і відчуються кількома чуттями».

У процесі навчання, крім використання самих предметів, Коменський рекомендував користуватись картинами, копіями, муляжами, моделями тощо. Як бачимо, принцип наочності Я.А.Коменський протиставляв відірваному від життя словесному, пасивному навчанню.

Основним завданням наочного навчання Коменський вважав не лише полегшення свідомого, осмисленого засвоєння знань учнями, але й розвиток у них різних здібностей, а в зв'язку з цим — органів чуття. Слід відзначити, що Коменський надмірно переоцінює роль і значення картинок, наочностей, він представляє наочність як універсальний принцип.

Принцип свідомості і активності навчання педагог вважав основною умовою успішного навчання розуміння сутності предметів і явищ: «Нічого не слід примушувати виучувати напам'ять, крім того, що добре зрозуміле розумом»... Разом з тим Я.А.Коменський вважає основною властивістю свідомого знання не лише розуміння, але й використання його на практиці. Він говорить, що вчити розуміти речі, але не вчити разом з тим, діяти є вид фарисейства. При вивченні явищ слід підводити учнів до усвідомлення причин цього явища.

Свідомість в навчанні нерозривно пов'язана з активністю учня, з його творчістю. Вчений пише, що ніяка повивальна бабка не в силах вивести на світ плід, якщо не буде живого і сильного руху і напруження самого плоду. Виходячи з цього, Я.А.Коменський одним з головних ворогів будь-якого навчання, і тим більш навчання свідомого, вважав бездіяльність і лінощі учнів.

Принцип послідовності і систематичності. Послідовність і систематичність в першу чергу торкаються таких питань: яким чином розподіляти матеріал, щоб не порушити логіку науки; з чого починати навчання

і в якій послідовності будувати його; як встановити зв'язок між новим і вже вивченим матеріалом тощо. Тут, як і скрізь, Я.А.Коменський виходить з ідеї природовідповідності і пише: «Розум в пізнанні речей йде поступово». Виходячи з цього, Коменський приходиться до висновку, що навчання повинно вестись послідовно.

Це, з точки зору Я.А.Коменського, означає: встановлення точного порядку в часі; відповідність навчання рівню знань учнів; вивчення всього послідовно від початку і до завершення, звідси випливають такі дидактичні положення: а) основи повинні бути глибокими; б) все наступне повинно ґрунтуватись на попередньому; в) все повинно йти в неперервній послідовності, щоб сьогоднішнє закріплювало вчорашнє і проклало шлях завтрашньому; показ детермінованості того чи іншого явища чи речі.

Щоб полегшити учителям реалізацію цих вимог, Коменський формулює ряд конкретних вказівок і дидактичних правил. Найважливіші з них такі: Один предмет слід викладати до тих пір, поки він від початку до кінця не буде засвоєний. Навчання повинно йти від більш загального до більш конкретного, від більш легкого до більш складного, від відомого — до невідомого, від більш близького — до більш віддаленого тощо. Ці правила є класичними положеннями дидактики.

Принцип вправ і міцності засвоєння знань. Показником повноцінності знань і навичок є не лише ступінь їх усвідомлення, але й те, наскільки глибоко, ґрунтовно і міцно засвоїли учні ці знання і навички. Цьому важливому завданню навчання і виховання спеціально служать вправи і повторення, що проводяться систематично.

Якщо в сучасних Я.А.Коменському школах вербальне навчання, вправи і повторення були доведені майже до рівня дресування і спрямовані головним чином на зазубрювання богословських книг і схоластичних творів, то він ставить перед вправами і повторенням нове завдання — глибоке засвоєння знань, засноване на свідомості і активності учнів. «Так як тільки вправа робить людей тямущими в усіх речах... і тому здатними до всього, ми вимагаємо, щоб в усіх класах учні вправлялись на практиці: в читанні і письмі, в повторенні і суперечках, в перекладах прямих і зворотних, в диспутах і декламації тощо. Вправи такого роду ми розділяємо на вправи: а) органів чуття, б) розуму, в) пам'яті, г) вправи в історії, д) в стилі, е) в мові, є) в голосі, ж) в норовах, з) в благочесті». Надаючи велике (і навіть дещо перебільшене) значення вправам і повторенню, Я.А.Коменський висуває ряд вказівок і правил для здійснення цього принципу в навчанні: перші вправи початківців повинні обертатися навколо відомого їм матеріалу; вправи слід починати з елементів, а не з виконання цілих робіт; вправи повинні відповідати середнім здібностям учнів; вправи і повторення повинні мати місце доти, поки матеріал не розуміють всі; вправи і повторення повинні проводитись систематично.

Я.А.Коменський рекомендував учителям після викладу матеріалу пропонувати кільком учням повторити його в тому ж порядку, як начебто вони самі вчителі, пояснити правила тими ж прикладами. Доцільно спочатку це пропонувати більш сильним, для того, щоб слабші потім легше могли наслідувати їх. З цих положень і вказівок добре видно, що Я.А.Коменський

вправу і повторення повністю підпорядковує завданню свідомого і міцного засвоєння знань учнями.

Одним з центральних питань в дидактиці Я.А.Коменського є питання про методи навчання. «Метод навчання повинен зменшувати важко доступність навчання з тим, щоб воно не викликало в учнів незадоволення і не відвертало їх від подальших занять», з точки зору успішності навчання Я.А.Коменський надає особливого значення використанню таких методів, які забезпечують свідоме, легке, ґрунтовне засвоєння матеріалу, що вивчається.

З точки зору ґрунтовності навчання важливими є вказівки Я.А.Коменського про самостійну роботу учня і про виконання необхідних записів. Він радить, щоб учні переписували в свої щоденники, пам'ятні зошити чи збірники те, що вони чують чи читають в книгах: Коменський цілком справедливо вказував, яке велике значення для міцного оволодіння знаннями має переказування учнями вивченого матеріалу, його передача, взаємний обмін знаннями. «Твоє знання ніщо, якщо інший не знає, що ти це знаєш». «Дуже правильне відоме положення: «Хто вчить інших, вчиться сам» — не тільки тому, що, повторюючи, він закріплює в собі свої знання, але також і тому, що отримує можливість глибше проникати в речі». Одним із способів забезпечити ґрунтовність знань Я.А. Коменський вважав практику питань з боку учнів. «Якомога більше питати, запитане засвоювати, тому, що засвоїв, навчати — ці три правила дають можливість учневі перемагати вчителя».

На особливу увагу в теорії навчання Я.А.Коменського заслуговує його вимога того, щоб в процесі навчання була врахована обдарованість учня і щоб метод навчання повністю відповідав завданню розвитку цієї обдарованості в потрібному напрямку.

5. Підручники для дітей Я.А.Коменського.

Ряд дидактичних поглядів Я.А.Коменського відобразилися у сформульованих ним вимогах до підручників, та власне у самих підручниках, ним складених.

Вимоги до підручників:

1) для кожного класу повинен бути окремий підручник, який відповідає віковим особливостям дітей;

2) написані зрозумілою і доступною мовою, всі складні терміни повинні бути подані рідною мовою;

3) невеликі за об'ємом. Виклад повинен бути повним і ґрунтовним, але подавати основні речі в небагатьох чітко сформульованих і легких для запам'ятовування правилах;

4) ілюстровані і привабливі;

5) слова подавались би у поєднанні з речами і навпаки.

Я.А.Коменський склав багато підручників. Найбільш відомими з них виявились два: «Відкриті двері мов і всіх наук» (1631) та «Видимий світ у малюнках» (1654). «Відкриті двері мов і всіх наук» – підручник для вивчення латинської мови. У ньому подано 8 тис. латинських слів і біля 1 тис. речень та оповідань. У цьому підручнику автор вперше запропонував вивчати іноземну мову одночасно з ознайомленням дитини з доступними їй знаннями з різних

сфер. Ця книга принесла Я.А.Коменському світове визнання і славу. Її назвали золотою.

«Видимий світ у малюнках» представляє собою ілюстровану дитячу енциклопедію початкових знань. Підручник складений у відповідності з пансофічними ідеями Я.А.Коменського (написаний у Шарош-Патоці коли він створював пансофічну школу) і є прикладом реалізації принципу наочності. У ньому поміщено 150 статей про навколишній світ, кожна з яких супроводжується малюнком. Цей підручник – перша у світі ілюстрована книга для дітей. Вона була перекладена на багато мов світу, довго служила у якості підручника для початкового навчання. Вперше була видана на Україні на початку ХІХ ст.

6. Питання виховання та шкільної дисципліни у працях

Я.А.Коменського.

У працях Я.А.Коменського є багато вказівок щодо різних видів виховання, але цим проблемам він надає дещо менше уваги і не розробляє їх ґрунтовно. Педагог висуває ціле вчення про моральне виховання та шкільну дисципліну. Це зрозуміло, адже моральність входить до трьох основних якостей людини, які складають її суть: мудрість, моральність і благочестя.

Освіта – лише перший щабель на шляху до триєдиної мети виховання. Вона дає мудрість (пізнання себе і всіх речей). Але «нещасна та освіта, яка не переходить у моральність і благочестя». «Що золоте кільце в носі у свині, те саме освіта у людини, яка відвертається від добродіянь». Тому моральне виховання він називає наступним, більш вищим етапом підготовки людини до життя.

Я.А.Коменський називає 4 кардинальні моральні якості, які треба сформувати в людини: мудрість, помірність, мужність, справедливість. Як різновид мужності пропонує розглядати витривалість у праці та благородну щиросердечність. Якщо ці якості педагог називає основними, кардинальними, то у своїх працях він називає цілий арсенал різноманітних конкретних моральних якостей, які потрібно формувати у дітей.

Моральні якості потрібно втілювати юнацтву всі без виключення, причому починати робити це з якомога молодшого віку. До основних засобів морального виховання відносить приклади порядного життя батьків, учителів, товаришів (основа моральності); моральні правила і настанови, взяті зі священного писання та висловлювань мудреців; вправи і привчання; дисципліна.

Шкільну дисципліну Я.А.Коменський розглядає і як незмінний порядок шкільного життя, обов'язковий для всіх, і як умову для правильної постановки навчання і виховання, і як систему покарань, засіб впливу на школярів. «Школа без дисципліни є млин без води». У поглядах на шляхи досягнення дисципліни Коменський стоїть на гуманістичних позиціях. Він вважає, що «застосовувати дисципліну треба не для того, щоб покарати, а щоб той, хто провинився, не робив поганих вчинків». Це робити потрібно так, щоб сам учень, який провинився, зрозумів, що покарання призначається йому для його ж власного

блага, і “відносився до покарання тільки як до прописаних лікарем гірких ліків“. Але, будучи гуманістом, Я.А.Коменський проявляє непослідовність щодо тілесних покарань. Він строго забороняє застосовувати їх як покарання за навчання. Я.А.Коменський виступає проти тілесних покарань і щодо виховання, але допускає їх як крайні заходи у трьох випадках:

- за богохульство, за все, що спрямоване проти Бога;
- за вперту неслухняність і свідому непокору вчителів;
- за чванство, недобррозичливість, відмову допомогти товаришеві у навчанні.

Головним засобом дисциплінування Я.А.Коменський називає авторитет учителя, який повинен бути таким, щоб учню було гріх його не послухати. Для цього учитель повинен завжди іти попереду і вести за собою учнів. До вчителя і до вчительської професії Я.А.Коменський ставить високі вимоги.

7. Я.А.Коменський про вчителя та вимоги до нього.

Ніхто до Я.А.Коменського не підносив так високо професії вчителя. Цю професію називає «найпочеснішою під сонцем». Населення, на його думку, повинно з повагою ставитись до вчителів. Але з другого боку, самі вчителі повинні сприяти цьому, і ставить до них надзвичайно високі вимоги. Я.А.Коменський сформулював новий погляд на вчителя: «А найкращі з-поміж людей нехай будуть учителями...».

У багатьох своїх працях Я.А.Коменський сформулював ряд вимог до вчителя. Учитель повинен бути чесним, наполегливим, працьовитим, релігійним, бути зразком доброчесностей. Найбільша турбота вчителя – захоплювати дітей своїм прикладом. Він повинен любити учнів і ставитись до них по-батьківськи. Бути для них не тільки керівником, але й другом і охоронцем у всьому доброму.

Я.А.Коменський ставить високі вимоги до освіти вчителя. Для учнів він повинен бути живою бібліотекою. «Малознаючий учитель – хмара без дощу, лампа без світла, джерело без води, тіло без душі». Коменський ставить перед учителем триєдине завдання: щоб він умів, міг і хотів навчати, тобто 1) щоб сам знав, чому він повинен вчити; 2) щоб міг інших навчати тому, що сам знає (тобто був дидактом і вмів бути терпеливим); 3) щоб він тому, що знає і може також хотів навчати інших, щоб мріяв підняти інших до світла.

В одному із своїх творів Я.А.Коменський писав: «Людська природа вільна і любить добру волю. Буркотливі вчителі, владні і такі, що використовують побої, є ворогами людської природи, вони ніби створені для того, щоб заглушувати і знищувати здібності, а не возвеличувати і облагороджувати. Сюди ж відносяться нудні і безплідні догматики, що навчають одними сухими настановами, не розважаючи учнів заради залучення їх до справи; вони з них роблять або буркотливих зануд або людей інертних, подібних до них самих».

Висновки

Таким чином, основоположником наукової педагогічної теорії вважається видатний чеський педагог Я. А. Коменський. Він першим у світі теоретично обґрунтував весь комплекс основних питань, які в сукупності визначають

педагогіку як науку, зібравши і переробивши у своїх творах весь досвід попереднього розвитку теорії і практики навчання і виховання підрастаючого покоління. Я.А.Коменського називають родоначальником передової дидактики. Свої погляди на проблеми навчання він виклав у працях «Велика дидактика», «Про культуру природних обдарувань», «Правила для учнів». Обґрунтував такі дидактичні принципи: наочності, природовідповідності, систематичності, послідовності, народності.

Література

1. Джури́нский А.Н. История педагогики: учебное пособие для студентов педвузов / А.Н. Джури́нский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
2. Демченко О.П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб.[для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]/О.П.Демченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 432 с.
3. Історія дошкільної педагогіки [Текст]: хрестоматія: навч. посіб. для студ. пед. інститутів спец. 03.07.02 «Педагогіка і психологія (дошкільна)» / упоряд.: З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – 2-ге вид., доп. – К.: Вища школа, 1990. – 423 с.
4. История педагогики. Ч.1. От зарождения воспитания в первобытном обществе до середины XVII в.: [учебное пособие для педагогических университетов / под ред. А.И.Пискунова]. – М.: ТЦ «Сфера», 1997. – 192 с.
5. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг.ред.Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
6. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие/ Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джури́нский. – М.:Педагогика, 1989. – 416 с.
7. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996.
8. Кратохвил М.В. Жизнь Яна Амоса Коменского/М.В.Кратохвил. – М.:Просвещение, 1991. – 318 с.
9. Левківський М.В. Історія педагогіки: підручник / М.В.Левківський. –К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 360 с.
10. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник / П.Г. Лузан, О.В. Васюк, О.М. Бернова. – К.: НАУ, 2006. – 302 с.
11. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; За ред.
12. О.О.Любара. – К.: Знання КОО, 2003. – 456 с.
13. Мітюров В.Н. Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні. – К., 1971.
14. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник. –К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 308 с.

15. Улюкаєва І.Г. Він випередив свій час: до ювілею Яна Амоса Коменського /І.Г.Улюкаєва//Дошкільне виховання. – 2012. – №3. – С.4-7.

16.Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки:підручник / І.Г.Улюкаєва. К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 424 с.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте соціально-політичні умови епохи, в яку жив Я.А.Коменський?

2. У філософських системах Стародавньої Греції, працях М.Ф.Квінтіліана, Ф.Рабле, Т.Мора, Т.Кампанелли, М.Монтеня та ін. висловлюються оригінальні педагогічні ідеї. Однак вважається, що саме Я.А.Коменський є основоположником педагогічної науки. Обґрунтуйте це положення.

3. Охарактеризуйте сенсуалізм як філософську основу педагогічної теорії Я.А.Коменського.

4. В чому полягає глибокий гуманізм педагогіки Я.А.Коменського?

5. Розкрийте сутність принципу природовідповідності виховання, розробленого Я.А.Коменським. В чому однобічність його трактування?

6. Детально проаналізуйте зміст освіти в школі рідної мови та латинській школі.

7. Як визначав Я.А.Коменський мету і зміст виховання дітей дошкільного віку в «материнській школі»? Окресліть особливості виховання дітей в «материнській школі».

8. Які чотири кардинальні моральні риси пропонує виховувати в дітей дошкільного віку Я.А.Коменський?

9. Досвід яких шкіл взятий за основу Я.А.Коменським при обґрунтуванні класно-урочної системи?

10. У чому суть «Золотого правила» дидактики?

11. Сформулюйте вимоги Я.А.Коменського до вчителя.

12. Які паралелі можна провести між системою навчання і виховання дітей дошкільного віку Я.А.Коменського і сучасною освітньою системою?

13. Чому Я.А.Коменського називають «Коперником у педагогіці», «батьком дидактики»?

14. У чому полягає новаторство педагогічних ідей Я.А.Коменського?

Лекція 5. Виховання, навчання та педагогічна думка на українських землях у дохристиянський період і в княжу добу.

План лекції

Вступ

1. Загальні відомості про етногенез українського народу та формування держави Київська Русь.

2. Виховання у східних слов'ян на різних етапах історичного розвитку.
3. Становлення шкільництва в Київській Русі. Прийняття Руссю християнства та його роль у розвитку освіти.
4. Збереження і примноження освітніх традицій Київської Русі у Галицько-Волинській державі.
5. Педагогічна думка періоду руської державності.

Висновки

Література

Питання

Вступ

У IX – на початку XIII ст.. Україна-Русь становила найбільшу політичну формацію середньовічної Європи. Тут іще в дохристиянські часи знали писемність, вели перші в Європі літописи. Після хрещення Русі сповідувалася релігія, яка послуговувалася книгами. Елементарна писемність поширилася серед простого народу. Про це свідчать берестяні грамоти, графіті. Розквіт культури, поширення освіти та розвиток педагогічних ідей засвідчують рукописні навчальні книги, школи і бібліотеки Києво-Печерського, Видубицького та інших монастирів, Софійської академії. Просвітницька діяльність отців-засновників української державності, зокрема Володимира та Ярослава Мудрого.

1. Загальні відомості про етногенез українського народу та формування держави Київська Русь.

Питання історії та прабатьківщини українського народу як частини загальнослов'янського етнічного масиву тісно пов'язане з проблемою етногенезу слов'ян У стародавній історичній думці / Птоломей, Геродот/ родовід слов'ян виводиться з-перед 1610 р. До Різдва Христового. Стверджується, що слов'янський народ виник від племені Афета, сина Ноя, і був названий слов'янами за іменем свого князя Славена, нащадка Роса – онука Вфета. Переселившись із Азії в часи Вавілонського змішання мов, цей народ зайняв територію від Каспійського моря до Вісли, від Балтійського / Варязького/ моря на заході та Чорного на півдні – до Північного океану

У сучасній історичній і археологічній науці існує кілька версій щодо їх походження і місця початкового проживання. Проте найбільш чітко простежуються дві протилежні теорії - міграційна і автохтонна.

Представники першої вважають, що слов'яни виділилися з індоєвропейського населення, а їх першою батьківщиною були північні схили Карпат, долина Вісли та басейн Прип'яті. Звідси на початку УП ст.. вони стали розселятися в різних напрямках- на північному сході заглибилися в землі угро-

фінів аж до Оки та верхньої Волги, на заході їхні поселення сягали ріки Ельби. Та найбільший потік колонізації пішов на південь, на Балкани, куди слов'ян притягували родючі землі, багаті міста й тепліший клімат.

Вчені одноставно відзначають, що ця експансія носила мирний характер. Слов'яни просувалися на нові землі головним чином як колоністи, а не як загарбники. Розселяючись, вони водночас і розпорошувалися. Російський вчений О.Шахматов стверджує, що на початку УІ ст.. зі спільної мови слов'ян сформувалися три підгрупи – західнослов'янська, з якої згодом розвинулися польська, чеська та слов'янська мови, південнослов'янська, з якої постали болгарська, македонська і сербохорватська, східнослов'янська, що з неї розвинулися українська, російська і білоруська мови.

Прихильники другої теорії – автохтонізму – твердять, що слов'яни були незмінними жителями однієї й тієї ж території, починаючи від найстарішого кам'яного віку – палеоліту, «який започаткував першооснови суспільної організації»/Полонська – Василенко/.

Результати археологічних досліджень, зокрема розкопок площадок /«полів»/ захоронень біля с. Трипілля, здійснених київським археологом В.Хвойною в 1901 р., уможливили його висновок про етнічну тотожність слов'ян Київської Русі і людності середнього Подніпров'я молодшої кам'яної доби – неоліту / ІУ – Ш тисячоліття до н.е./ . Тобто прапредками українців виступає неолітичне населення території сучасної України – носій переважно землеробської трипільської культури. Дослідники етногенезу українського народу вважають, що саме Трипілля заклало основи національного світогляду і витворило ту своєрідність, якої немає у слов'ян Заходу, Півдня та Північного Заходу. Від трипільських часів існує в Україні хліборобство, а українські жінки обмазують глиною долівку, розписують фарбами хату й піч, з Трипілля проростають мотиви української вишивки.

Упродовж віків спосіб життя та культура ранньоісторичних українських племен зазнавали різноманітних впливів. Довготривале проживання населення трипільської культури на значній території Східної та Південно-Східної Європи привело до поступового розчинення його значної частини у складному конгломераті культур інших суспільних угруповань, зокрема степових південних, у яких переважав скотарський спосіб життя – кіммерійців (ІХ – УІІ ст.. до н.е.) і скіфів (VІІ – Ш ст.. до н.е.) – представників іраномовних кочівників, що тисячоліттями панували у євразійських степах. Про перше з цих племен довідуємося з «Одіссеї» Гомера. Детальні відомості про походження і переселення з Азії в причорноморські степи скіфів, які, на думку багатьох вчених, стали творцями першого на українських землях великого політичного об'єднання, розповідає у ІУ книзі своєї «Історії» давньогрецький історик Геродот / 484-425 рр. до н.е./ . За його свідченнями, Скіфію населяли кочові й осілі племена- елліни-скіфи, скіфи-орачі, скіфи-землероби / або борисфеніти|

Активний вплив на розвиток ранньо-слов'янського світу мали сарматські племена, які в ІІ ст.. до н.е. підкорили скіфів і впродовж 400 років займали простори від прикаспійських степів до Дону й Дніпра.

Всі ці навали винищували або асимілювали корінне населення українських земель, але не могли розірвати неолітичні трипільські традиції із культурою майбутньої Руської держави.

Найвизначнішу роль у розвитку культури праукраїнців, на думку вчених – істориків і археологів, зіграли античні традиції, прямим джерелом яких були грецькі міста-колонії на узбережжях Чорного й Азовського морів. Вони почали з'являтися в УІ ст.. до н.е. для борони від нападів варварських племен / Тіра - у дельті Дністра,

Ольвія – Бугу, Танаїс – Дону, Херсонес, Феодосія, Пантікапей – у Криму /.

На українській культурі позначилися також впливи Римської держави, кордони якої в І-Ш ст.. н.е. сягали Причорномор'я і Дністра.

Рух давньогерманських племен із заходу / Південна Швеція / на схід привів до формування на теренах Придніпров'я могутньої держави готів, яка тут перебувала близько 200 років / П- ІУ ст..н.е./, що спричинило готські впливи на життя східних слов'ян. Саме історик готів Йордан / УІ ст..н.е./ подав найповнішу інформацію про слов'ян, які жили на теренах Придніпров'я і Придунайської низовини. Всіх слов'ян він називав венедями, поділяючи їх на склявінів / південно – західна група/ і антів / східна група/ При цьому Йордан вказував, що найхоробрішими між венедів були анти.

Держава антів, що постала на землях між Дніпром і Дністром у ІУ ст..н.е., проіснувала три тисячоліття і впала під навалою тюркського кочового племені аварів /"обрів"/ на початку УП ст.. Створена останніми держава на Дунаї була розбита 791 р. Карлом Великим. Як і готи, авари залишили незначний вклад в історії української культури.

Українська історична й археологічна наука доводить, що анти дали початок формуванню Руської державності. На землях між Дніпром-Карпатами-Дунаєм археологи відкрили сотні захоронень, які підтверджують цей висновок. Та найважливіше відкриття було зроблене біля с. Черняхів на Київщині, що й дало назву культурі антів – «Черняхівська». Вона стала підґрунтям культури Київської Русі.

Безпосереднє формування русько-української держави вчені виводять із зародження на місці старої родової системи племінних організацій, опертих на територіальному принципі. Цей процес почався наприкінці VI ст., а закінчився у VII ст.. У цей період вся земля етнічно споріднених антських слов'ян покривається мережею племінних держав, відомості про яких знаходимо в «Повісті временних літ». При цьому перший великий союз українських племен, що жили на північно-східних схилах і в передгір'ях Карпат, постав у VI ст.. під проводом дулібського князя. Про його міць написав арабський мандрівник і письменник Аль-Масуді через чотири століття, опираючись на більш старі джерела. На цій основі російський історик В.Ключевський VI століттям датує початок історії Русі.

Водночас М.Грушевський вважає за початок державного життя в Україні УП-УШ ст.. Серцем племінних держав у цей час стає полянська земля над Дніпром навколо Києва, де формується «племінне княжіння» полян, яке, за свідченням Нестора-літописця, веде свій родовід від Кия, Щека і Хорива. Разом

з додержавними об'єднаннями древлян, уличів, тиверців, сіверян воно заклало фундамент першої східнослов'янської держави.

Кінець 1Х ст.. є переломним в історії Східної Європи. Це був час навали варягів /скандинавів/, які під проводом князя Олега захопили Новгород великий, а у 882 р. – Київ, започаткувавши правління в ньому династії Рюриковичів, і приєднали до по антських земель Русі великі простори Північно-Східної Європи, а з ними – здебільшого чужо етнічні, часто слаборозвинені племена. В 1Х-ХІ століттях варяги служили як наймане військо в київських князів. Швидко асимілювавшись із місцевим населенням, вони залишили незначний слід на українському ґрунті. У результаті цього об'єднання утворюється різноетнічна держава під назвою «Русь» «Руська земля».

Походження назви «Русь», за твердженням Н.Полонської-Василенко, - одна з найбільших загадок в історії України. У часи Геродота слово «Русь» на території Середнього Дніпра та Бугу означало «орач». Геродот писав про скіфів-орачів /Русь/ і про скіфів-хліборобів /полян/. Серед численних сучасних гіпотез, які стосуються цієї назви, найпоширенішими можна вважати дві-норманську /варязьку/ і слов'янську, тобто місцевого значення. Перша базується на припущенні, що «Руссю» називалося одне з племен норманів. Проте М.Грушевський довів, що у скандинавській сагах, які подають відомості про Київ, немає ототожнення варягів із Руссю. Русь для них – чужа земля. Місцеве / слов'янське/ походження назви «Русь» підтверджують арабські джерела. У 555 р. в них згадується про Русь як «рослий могутній народ», який жив у Придніпров'ї. На місцеве походження назви вказує і наявність в Україні аналогічних назв, у першу чергу, - географічних / р. Рось/.

Чимало гіпотез і припущень існує і про походження назви «Київ» та його заснування. Ряд учених вважають, що Київ як укріплене місто полян і столиця антської держави постав у 560 р. Саме з другої половини УІ ст.. подають відомості про Київ як столицю наддніпрянських антів і арабські вчені.

Поняття «Україна», як відомо, виникло значно пізніше. Воно згадується в Іпатіївському літописі під 1187 р.

Таким чином:

1 / український народ – автохтон своєї землі, який жив на своїй території, починаючи з палеоліту,

2/ прапредками українців можна вважати обширну групу неолітичного населення 1У-ІІІ тисячоліть до н.е., яке в Україні репрезентує Трипільська культура,

3/ попередниками Руської держави виступає союз племен, об'єднаних у антську державу із центром у Києві, яка проіснувала до початку УІ ст.. н.е.

4/ Основою формування державного об'єднання «Русь» став союз племен полян, древлян, сіверян, тиверців. У процесі творення держави Київська Русь певну роль відігравали варязькі дружини київських князів

2. Виховання у східних слов'ян на різних етапах історичного розвитку.

Історія виховання на українських землях сягає в глибоку давнину. Вона характеризується як рисами, властивими культурам інших слов'янських народів, так і деякими відмінами. Ця обставина зумовлена природними умовами функціонування, способом і рівнем організації господарської діяльності, особливостями племінного і державного устрою, структурою сімейних і шлюбних стосунків.

Сучасна українська історико-педагогічна наука /Любар О.О., Федоренко Д.Т./, характеризуючи процес виховання в різні періоди розвитку пра українського суспільства дохристиянської доби, виділяє його особливості в первісній дородовій общині і в родовому об'єднанні в умовах матріархату, в одношлюбній патріархальній сім'ї, а також у час формування перших державних утворень – племінних союзів і на ранніх етапах функціонування княжої Руської держави.

Відповідно до археологічних та історичних даних прадавнє населення сучасної України жило групами по кілька десятків осіб кожна, що становили первісну дородову общину. За способом життєдіяльності вона наближається до стада тварин. Водночас відрізнялася від нього тим, що її члени у процесі добування засобів до життя виготовляли і застосовували знаряддя праці, а також користувалися звуковою мовою.

Виховання в дородовому суспільстві носило невідокремлений характер, тобто здійснювалося в процесі безпосередньої трудової діяльності шляхом наслідування. Проте вже в той час існували певні заборони-застереження, поділ людей на вікові /групи, зокрема на дітей і підлітків, повноцінних і повноправних учасників життя, старших членів общини.

У епоху палеоліту формуються роди-об'єднання окремих родин, які проживали у спільному дворіччі, маючи окремі оселі, володіли спільним майном. Кілька родів утворювали плем'я, в якому утверджувалися свої звичаї, традиції, вірування. Однак в епоху пізнього палеоліту рід утратив своє значення і розпався на малі самостійні родини / стоянки/, кожна з яких вела господарство.

На всіх етапах палеоліту панували матріархат і груповий шлюб, через що батько залишався невідомим. Родовід вівся від матері. Це зумовлювало і її провідну роль у вихованні, і формування ставлення до жінки-матері як берегині роду.

Діти виховувалися під опікою матері до 5-6 років. Пізніше хлопчиків передавали в чоловічі житла, а дівчаток – у жіночі, де їхніми наставниками ставали старші члени роду / родини /. Тобто виховання набувало громадського характеру.

Головною метою виховання була підготовка дітей до життя шляхом формування умінь і навичок утримання житла, добування вогню, готування їжі, виготовлення знарядь праці, одягу, прикрас тощо. Реалізація цієї мети здійснювалася через безпосередню участь дітей у повсякденному житті, у виробничій діяльності, в обрядах, святах, культових діях, що сприяло засвоєнню родових і племінних звичаїв і традицій.

Є всі підстави вважати, що у древніх слов'ян, як і в інших народів, з періоду пізнього матріархату чоловічі та жіночі житла, в яких виховувались

діти, трансформуються у т.зв. «будинки молоді». У них найстарші члени роду допомагали підліткам оволодіти трудовими навичками, передавали їм заповіді предків. Завершальним етапом виховання були ініціації – система випробувань на фізичну зрілість і виробничу готовність вихованців до переходу в наступну вікову групу.

Виділення у родовій общині особливих людей, які здійснювали виховання, розширення і ускладнення його змісту і програми випробувань, котрими воно завершувалось, – все це вказує на те, що в умовах родового ладу виховання поступово виокремлюються в особливу форму суспільної діяльності.

З утвердженням патріархату та одношлюбної сім'ї /моногамії/ закріплюються уявлення про сімейне виховання. Сім'я на чолі з батьком стає первинним осередком і водночас основним органом виховання й навчання дітей на основі поглядів і уявлень про світ, моральних вимог і норм, практичних навичок і умінь. Сформованих попередніми поколіннями. Так формуються соціальні основи виховання – народний досвід, народно педагогічні ідеали.

Одним з найважливіших засобів розвитку народно-педагогічних ідеалів стали родові мови, згодом – племінні, які з часом реформувалися в діалекти спільної мови союзу племен.

Народна педагогіка наших предків визначила такі етапи виховання дітей
а/ баяння / від народження до 1,5-2 років / спілкування матері з дитиною, основним засобом якого виступає колискова пісня /;

б/ пестування / від 1,5-до 5 років /виховання на цьому етапі забезпечували пестуни й пестунки, основним його засобом виступали дитячі ігри та іграшки /;

в/ період набування трудових навичок та оволодіння нормами поведінки / 5-10 років / основним засобом виступала праця – випас худоби, участь у збиранні ягід, плодів та ін./.

Навчання окремих видів ремесел і мистецтв здійснювалося окремими, найбільш здібними майстрами. Як засвідчують пам'ятки Черняхівської культури, найпоширенішими були гончарне керамічне мистецтво, виготовлення одягу, прикрас, зброї із бронзи та міді, переважно орнаментованої.

Формування територіально-сусідської общини зумовило появу нових форм виховання, до яких належали дитяче побратимство і посестринство, союзи ровесників, загони отроків – воїнів, які будувалися не за принципом родинності, а на основі особистих симпатій.

Важливу роль у вихованні в дохристиянський період відігравала релігія праукраїнців, яка визначила їх світоглядне спрямування та особливості ментальності. Основою дохристиянської релігії наших предків було багатобожжя-політеїзм, яке сконцентрувало в собі нашарування різних вірувань. У релігійних віруваннях стародавніх українців можна виділити дві течії

- обожнення природи в різних формах;
- культ роду / родини /

У пантеоні дохристиянської доби перше місце посідав Перун – бог грому і блискавок. Дуже важливим були Дажбог – «податель добра», Хорс – бог сонця, Сварог – вогню, опікун земного життя й людського роду, Велес /Волос /, який спілкувався з скотарством, торгівлею, а також музикою і співом, Стрибок

– вітрів і бурі. Сліди цих божеств знаходимо у «Слові о полку Ігоревім». Обожнювання природи зумовило виникнення обрядів, пов'язаних із змінами пір року, що згодом перейшли до християнських свят у формі різних обрядових дійств – щедрування, масляниці, веснянок, купальних чи русальних пісень тощо. У них відбивалися старовинний хліборобський чи скотарський побут наших предків. Вони були своєрідною школою морального і трудового виховання дітей і молоді.

Постійних храмів у ранній період історії слов'ян не було, як і не було і професійних жреців. Молились на лоні природи, згодом з'явилися так звані каплиці або святилища, при яких окремі діти мали змогу навчатися найпростішому древньому письму.

Важливою рисою релігійних уявлень праукраїнців дохристиянської доби була їх життєрадісність. У своєму пантеоні вони не мали жорстоких богів. Ігри-співи-музика-забави супроводжували побут і працю наших предків, вони ж сприяли в імітації дітьми трудових дій дорослих.

Народні знання, набуті в процесі багатомісячної діяльності, закріплювалися у фольклорі, який теж виконував функцію вихователя підростаючих поколінь. До найстарішого типу усної народної творчості належать замовляння /заговори-шептань/, тобто магічні закляття, які мають яскраво виражену практичну мету /оберігати когось чи щось, відвертати і т.п. /-наші предки клялися зброєю, Перуном, Велесом, про що свідчать договори Русі з предками X ст., в які вони занесені. Серед фольклорних творів помітно вирізняються своєю виховною спрямованістю обрядова поезія весільного і похоронного характеру та календарна, пов'язана зі змінами пір року, а також міфи, пісенні творчість.

Отже виховання дітей на українських землях у дохристиянський період не було хаотичним набором прийомів і засобів впливу на формування особистості. Воно розвивалося в напрямі від громадського до сімейного, здійснювалося шляхом успадкування дітьми набутого попередніми поколіннями досвіду через їх безпосередню участь у повсякденному житті роду-родини, сім'ї, народні, насамперед трудові, релігійні й моральні традиції, що поступово ставали стереотипами, відповідними нормами. Найбільш поширеними соціальними механізмами передачі дітям народних традицій у дохристиянський період стали звичаї, обряди, ритуали. Одним із найважливіших засобів закріплення і розповсюдження народного педагогічного досвіду став фольклор – усна народна творчість народу. Методологічною основою виховання в дохристиянські часи виступали релігійні вірування праукраїнців, які базувалися на обожнюванні природи й роду-родини. Ранньофеодальне слов'янське суспільство дохристиянського періоду домоглося одного з найвищих культурних досягнень – буквенно-звукової графіки, яка стала важливою базою для становлення та розвитку освіти.

Виникнення писемності на українських землях – питання, яке на сьогодні оцінюється вченими неоднозначно. Одні з них твердять про «скіфську відсталість» Русі як в питаннях освіти в цілому, так і писемності зокрема. Інші ж пропагують версію про універсальність візантійських впливів на розвиток

давньоруської культури, на започаткування письма, або пов'язують ці зміни із запровадженням християнства на Русі.

Водночас історико-археологічні дані дозволяють стверджувати, що вже в часи трипільської культури наші предки використовували так званій „вузликовий „ спосіб зв'язку з метою передачі тих чи інших елементів мови.

За свідченням староболгарського письменника Храбра / «Сказание о письменах», «Чорноризця Храбра»/ у УШ ст.. східні слов'яни користувалися такою формою первісного письма як «Черти і різки» / «рези»/ – графічні знаки, за допомогою яких вимірювався час, проводилися підрахунки, здійснювалися віршування.

Наукові дослідження доводять, що в ІХ – на поч.. Х ст.. на Русі було чимало грамотних людей. Отже дату охрещення Руської держави князем Володимиром /988 р./ не можна прийняти за абсолютне започаткування розвитку писемності на українських землях. Цю тезу підтверджують чимало фактів. Так у 860-861 р.р. болгарські місіонери з Солуні / Макаденія / Кирило і Мефодій знайшли в Херсонесі Євангеліє та Псалтир, написані «руським письмом». Вчені стверджують, що саме результати емісійної праці братів Кирила і Мефодія серед хозар / між гирлами Волги й Дону / і на пограниччі Русі – в Криму – дають найкращі докази існування писемності в дохристиянську добу

Важливим свідченням існування письма до 983 р. є договори Русі з греками 912, 945, 971 р.р. При цьому в договорі за 945 р. Передбачена стаття, згідно з якою руські купці мали приїжджати у Візантію не з печатками, а з грамотами. Таким чином, ще князь Ігор утримував своєрідну канцелярію «грамотіїв», які б укладали документи для «урядових» людей.

Наявність письма в русичів підтверджують і численні археологічні пам'ятки. Зокрема, в 1960-х р.р. археолог С.Висоцький відкрив на стіні київського Софійського собору архаїчну азбуку кінця ІХ ст.. Відомо також, що ще до хрещення Русі на княжому дворі в Києві і серед бояр було чимало християн. За князя Ігоря /944/ на Подолі діяла церква св.Іллі, і частина княжого війська була християнська. Прийняла християнство і дружина князя Ігоря – Ольга. Існують припущення, що уже в той час на Русь прийшли і богослужбні книги.

Приймаючи християнство від Візантії, наші предки старалися пристосовувати грецьку азбуку до звукової системи рідної мови. Проте це було складно, оскільки у слов'янській мові були звуки, які не мали буквених відповідників у грецькій абетці / Ж,Ш, Ч/ Заслуга агарських місіонерів Кирила / згодом розведеного в ранг святих/ і Мефодія полягала якраз в тому, що мова літературних книг, найдених ними в ІХ ст., у поєднанні з поширеною в тодішньому письменстві грецькою мовою стала основою для створення у 885 р. слов'янської азбуки, названої кириличною. Вона передавала всі звуки слов'янської мови.

Але й до сьогодні питання про те, яку саме азбуку склав Кирило – глаголицю чи кирилицю, залишається дискусійним. Одні вчені / І.Огієнко / вважають, що Кирило уклав давнішу систему письма – глаголицю/ азбуку, яка використовувала грецькі букви для слов'янської мови/, а його учень Климентій

– кирилицю, більш пристосовану до звукової системи української мови абетку, названу так на честь учителя. Інші ж стверджують, що глаголиця з'явилася пізніше від кирилиці, складеної самим Кирилом.

Прийнята серед східних і частково південних слов'ян кирилиця, поширившись, стала панівною і на українських землях. Реформована з початку ХУІІІ ст. на т.зв. «гражданку», вона розвинулася в сучасні українську, білоруську, російську, сербську та ін. системи письма. При цьому свого сучасного графічного вигляду українське письмо досягло шляхом багатовікового розвитку з уставного /прямих не з'єднаних між собою літер/, на півустановного /ламаного/ і скорописного /з'єднаних літер/ письма.

Запровадження слов'янської азбуки мало велике значення для всіх східнослов'янських народів, сприяло просвіті народу, створенню книг, розвитку шкільництва, передусім «книжного вчення».

3. Становлення шкільництва в Київській Русі. Прийняття Руссю християнства та його роль у розвитку освіти.

Становлення і розвиток шкільно-освітньої справи в Київській Русі – процес, який здійснювався в нерозривній єдності з розвитком давньоруської державності і ним обумовлювався. По-перше, феодальний спосіб виробництва вносив докорінні зміни в соціальну сутність навчання і виховання. По-друге, формування державності вимагало підготовки грамотного державного апарату. По-третє, зростання міст як центрів економічного, культурного і політичного життя, розвиток ремесел, торгівлі, особливо зовнішньої, посилили потребу в нових засобах спілкування, основою яких ставала писемність і шкільництво. Нової системи навчання, спрямованої на залучення до «книжності», писемної культури, вимагала і нова ідеологічна основа суспільства – християнство.

Серед учених побутують різні думки щодо виникнення і поширення спеціально організованих форм навчання в Київській Русі. Автор «Історії освіти на Україні»/1937 р./ С.Сірополко поділив їх на три категорії. До першої він відносить тих учених, які обстоюють думку про дуже високий рівень освіти в княжу добу і велику відповідальність духовенства за поширення освіти серед парафіян /російський історик В.Татищев/. Друга категорія дослідників дотримується цілком протилежної думки. Вони доводять, що в Київській державі не було навчальних закладів / поняття «школа» з'явилося лише в ХІV ст., вживання його далі – умовне/, і тільки приватні особи відкривали в себе вдома своєрідні «публічні читання», як це мало місце у Візантії. Третя категорія вчених /серед них М.Грушевський /вказують, що літописні джерела періоду Київської Русі не подають чітких відомостей про організацію шкільництва. Водночас вони дозволяють стверджувати, що освіта тут набувалася або в колективних школах, або в поодиноких учителів. При цьому в більшості випадків забезпечувалося одне дидактичне завдання – навчити читати. Другим ступенем освіти було писання і рахунки. Третім – вивчення грецької мови, конче потрібної для практичних вправ через найтісніші контакти з Візантією та тодішньою вищою християнською, переважно грецькою, ієрархією. Вінцем освіти вважалося знання візантійської риторики.

Отже, на думку М.Грушевського, не можна говорити про загальне масове поширення освіти, бо переважна більшість русичів не піднімалася й до першого ступеня науки. Як результат, безпідставними є твердження про рівномірність обсягу знань серед тодішнього громадянства.

Сучасна українська історико-педагогічна наука, опираючись на дані з різних історичних пам'яток, пов'язує організацію шкільної освіти в Київській Русі з діяльністю князя Володимира Великого та заходами, пов'язаними із хрещенням руської людності.

За одностайним твердженням дослідників, освітня політика князя Володимира Великого та його послідовників була зумовлена намаганням поширити й утвердити християнство не тільки силою та проповідями, але й педагогічними засобами. Водночас тут проявилось прагнення разом із християнством перейняти з Візантії і перенести на «києво-руський ґрунт» все найкраще, що накопичив античний світ, зокрема і в освітній справі.

У Лаврентіївському списку літопису Нестора під 988 р. про князя Володимира Великого сказано, що почав він закладати в містах церкви, приводити туди на хрещення людей та наказав віддати на «ученьє книжное» дітей представників вищого чину. Так було започатковано заснування при княжих дворах «двірцевих» навчальних закладів «книжного вчення». Доведено, що школа при дворі князя Володимира, яка утримувалася на кошти княжої казни, у X-XI ст. була найбільш відомим навчальним закладом цього типу. За час існування – від 988 р. до перенесення її в 1037 р. в одне з приміщень збудованого Софійського собору, в ній була підготовлена така кількість грамотних людей, яка дала змогу Ярославу Мудрому зробити новий суттєвий крок у розвитку освіти й культури в Київській Русі.

У Софійському літописі під 1030 роком вказується, що князь Ярослав Мудрий організував у Новгороді навчання 300 хлопчиків із сімей старост і священників.

У всіх літописних матеріалах, що стосуються розвитку освіти в княжій Русі X-XI ст., йдеться про «книжне ученьє», про «відбирання» дітей у знатних осіб і направлення їх на навчання, про обов'язок церкви і священників «учити люди», а не обов'язкове навчання, як стверджують деякі вчені. Сутність поняття «книжне ученьє» Б.Греков розглядає не просто як навчання читання й письма, а як школи, у яких подавалися знання з основ різних наук. При цьому запроваджені школи не були зв'язаними певною програмою і статутами, були приватними установами, провадили колективне навчання дітей із різних верств населення.

У 1068 р. ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій / Феодосій / запровадив для ченців своєї обителі Студитський статут, який передбачав навчання монахів грамоти для поглибленого пізнання богослов'я через книги і тим самим започаткував освіту при монастирях. Науковці стверджують, що богословська освіта в Києво-Печерській обителі в XI-XIII ст. досягла рівня візантійської духовно-патріаршої академії. З її стін вийшли видатні діячі давньоруської культури, представники богословсько-філософської думки.

Приклад Феодосія Печерського наслідували ігумени інших монастирів, поширюючи на Русі монастирське шкільництво. Відповідно до Студитського

статуту школи при монастирях, як і у Візантії, були внутрішніми. Вони обмежувалися навчанням лише тих, хто поповнював ряди монахів. Головне завдання монастирської освіти полягало у формуванні суворого аскетизму, зміст якого зводився до виховання покори, терпіння, тілесної безпристрасності шляхом молитов, проповідей, самообмежень.

У Київській Русі приділялася увага освіті дівчат. Відповідно до літописних даних внучка Я.Мудрого Анна / Янка / Всеволодівна 1086 року заснувала першу школу для дівчат при монастирі, в якому вона була ігуменею /«Янчин монастир» при церкві св. Андрія у Києві /. У ній близько 300 «младых девиц» училися «писанию..., ремеслам, пению, швендю и иным полезным ремеслам». Княгиня Єфросинія / Полоцька / утримувала аналогічну школу при монастирі в Полоцьку.

Стосовно освітнього рівня жінок на Русі, то варто зауважити, що Ярослав Мудрий через своїх високоосвічених дочок був названий «тестем Європи». Його дочка Анна стала дружиною французького короля Генріха; Єлизавета – норвезького короля Гарольда; Анастасія – угорського короля Анджея.

З кінця XI-поч. XII ст. у Київській державі з'являється поняття «навчання грамоти», під яким розуміли навчання дітей читання, письма, лічби / рахунків /, хорового співу. За обсягом знань навчання грамоти прирівнювалося до елементарної початкової освіти. Навчання було індивідуальним або велося невеликими групами / 8-10 осіб /. Здійснювалося за місцем проживання вчителя / «майстра грамоти» /. Проте головним осередком виховання й навчання усіх станів у Київській русі залишалася сім'я. Діти знаті і міщан могли отримати елементарну освіту вдома. Так, княгиня Ольга сама виховала сина Святослава.

Формою домашнього виховання й навчання дітей знаті було і т.зв. «кормильство». Київські князі підбирали кормильців із числа воєвод, знатних бояр, які жили у волостях, що входили до складу княжих володінь. Малолітній княжич відправлявся туди не лише на «викормлювання», але й на князювання. Тому кормильці виступали наставниками, і водночас регентами, що управляли за своїх малолітніх вихованців / іноді тим було по 5-7 років/ землями, які княжичі отримували від батька. В обов'язки кормильця входило розумове, моральне, військово-фізичне виховання, раннє залучення княжича до державних справ, політичного життя / герой «Слова о полку Ігоревім» князь Ігор Святославович у 8 років брав участь у княжому з'їзді /. Високий статус кормильців уможлилював їх втручання в родинні суперечки, у політичні інтриги, змови, що з часом привело до відмирання цієї форми виховання, заміни домашніми вчителями-священниками. Сім'я навчала праведного життя переважно засобами релігійного виховання, формувала правила співжиття. У сім'ї набувалися навички ремесел.

Таким чином, в XI – на поч. XII ст., у період розквіту Київської Русі система освіти включала такі форми навчання й виховання:

- а/ книжне вчення;
- б/ навчання при монастирях;
- в/ навчання грамоти;
- г/ кормильство.

Розповсюдженню шкільництва на Русі в ранньохристиянський період сприяли такі чинники:

-про освіту турбувалася не лише церковна ієрархія, зацікавлена в донесенні до громадянства основних положень християнства, але й князівська / світська влада/, в той час, як у західній Європі ця справа знаходилася в руках церкви.

-навчання в Давній Русі проводилося рідною / слов'янською/ мовою / на Заході – чужою, латинською /;

-школи на Русі були доступними для різних верств населення, хоч, зрозуміло, мова не йде про всеобуч;

-на відміну від тогочасних європейських держав, освіта в Київській Русі була доступна і для дівчат.

Є всі підстави вважати, що перші давньоруські школи за своїм устроєм були школами-бурсами. Силою забрані від батьків діти не тільки осягали в них «книжне вчення», але й там проживали. Учителя / як правило болгари, греки/ за навчання дітей та їх утримання в себе діставали винагороду з княжих маєтків або від батьків /«мзду»/. Щодо загальної кількості шкіл, то польські дослідники давньоруської освіти припускають, що в першій половині XIII ст. у 200 міських школах Русі вчилася 1000 дітей. Однак ці дані обґрунтовані недостатньо.

Учені припускають, що навчання дітей починалося із семи-дев'яти років, навчальний рік – з першим снігом, коли припинявся випас худоби, а закінчувався з появою зелені навесні. Діти навчалися вранці, при скіпках; вдень робили перерву на обід, після якого знову сходилися «на науку», котра тривала до церковної вечірні. Термін навчання ще не визначався - учні могли навчатися 2-3 роки, або лише одну зиму.

Зміст шкільного навчання включав формування навичок читання, письма, рахунків, іноді – співу. Навчання читання починалося з вивчення «буквиці» – так називали азбуку. Навчання букв за їх слов'янськими назвами / аз, буки.../ здійснювалося хоровим повторенням за вчителем. У XII ст. на Русі поширюється букво-складовий метод навчання. Далі діти вчилися утворювати зі складів слова, потім читали акровірші – невеликі молитви, перші рядки яких починалися з чергових букв азбуки. Навчальними книгами для читання служили Часослов і Псалтир. Уся методика навчання полягала в зазубрюванні текстів, проте вже у той час практикувалося коментування незрозумілих текстів і понять.

Навчання письма, що, як правило, починалося разом із вивченням Часослова, здійснювалося у кілька етапів. Спочатку діти писали металевими або кістяними стержнями /писалами/ на церах – навощених дощечках. Написане закривалося кришкою. Писала мали у верхній частині лопатку, якою загладжували написане на воску, у потім використовували знову. Після опанування техніки письма на м'якому воску переходили до вправ на твердій березовій корі – бересті / письмо на бересті виявлено в Україні у 10 давньоруських листах, а металеві та кістяні писала – у 35/. Писали зігнувшись, на коліні, під диктовку вчителя, на слух, тому діти допускали багато помилок. Методика писання була спрощена; діти писали без регламентацій, переносів,

тощо. Способом письма був устав – літери при відділялися одна від одної, мали пряму форму; потім перейшли на півустав – ламане письмо; згодом – на скоропис, при якому літери стали з'єднуватися.

Навчання рахунків /арифметики/ починали з вивчення нумерації – числових символів – 27 букв грецького походження. При цьому слов'янські букви б, ж, ш, щ, ь, ъ для позначення цифр не застосовувалися. Пізніше був винайдений т.зв. «цифровий алфавіт», що складався з трьох рядів букв – цифр по 9 у кожному ряду; одиниці – від 0 до 9 – від початку алфавіту; від букви іжиця – десятки / 10 – 90/; далі – сотні / 100 900/.

Так запис РКА означав число 121. Цифровий алфавіт вивчали вслід за кирилицею, тому й поширеною стали приказка «Без грамоти і цифірь не вдається», «Грамоти не знає, а цифірь твердить».

Буквенно-числова нумерація була замінена в 1705 р. Петром I
У число арифметичних дій у давньоруських школах входили:

- нумерація;
- подвоєння;
- роздвоєння;
- додавання;
- віднімання;
- множення;
- ділення.

Існує припущення, що арифметичні дії здійснювалися учнями за допомогою пальців руки; рука символізувала 5, а пальці на ній – кількість предметів. Тому при лічбі малювали руку зі стількома пальцями-паличками, скільки було предметів

У деяких монастирських школах лічбі вчили за допомогою паличок.

Дії додавання і віднімання вивчали за допомогою абака – дошки, поділеної на смужки, де пересувалися камінці, кості для обчислень / абак до цього часу зберігся як форма навчання грамоти в дошкільному віці /.

Великого значення в школах надавали хороवому співу, який розглядався як підготовка учнів до участі в церковному хорі / псалми, пісні на честь князів тощо /.

Що стосується загального характеру навчально-виховного процесу, то тут існує одностайна думка про його церковний дух. І це не була якась відмінна риса – цей характер був властивий шкільництву всього християнського світу того часу. Церква використовувала у вихованні весь арсенал віками сформованих християнством догм; від «Божої кари», постів – до біблійних легенд і переказів.

Водночас запровадження християнства на Русі не означало повного розриву з дохристиянською релігією, яка міцно трималася у світогляді й побуті переважної більшості населення; русичі поклонялися Богу та ідолу.

Таким чином, освіта Київської Русі періоду X-XI ст.. характеризується; виникненням і розвитком шкільництва і просвіти, появою офіційної, поруч з народною, системи виховання, основою якої виступало християнство; у галузі освіти та культури дедалі сильніше виявляються світські мотиви, що знайшло відображення у пам'ятках писемності цього періоду; давньоруське шкільництво

X-XIII ст.. у своєму розвитку опиралося на власні традиції та народний виховний досвід. Водночас воно засвоювало прогресивні освітні традиції інших країн, в першу чергу Візантії, піддаючи його переробці й пристосовуючи до місцевих умов.

4. Збереження і примноження освітніх традицій Київської Русі у

Галицько-Волинській державі.

Традиції високої, а також середньої освіти, започатковані князями Володимиром Великим і Ярославом Мудрим, розвиваються і підтримуються в Галицько-Волинському князівстві / 1199 /, яке в першій половині XIV ст.. досягло свого найвищого розквіту, виконувало роль непереборного щита від татарських навал для всієї Західної Європи. Свідченням високого рівня освіти в Галицько-Волинському князівстві стало створення «Галицько-Волинського літопису», який не поступався такому шедевру Київської Русі, як «Слово о полку Ігоревім» – авторами його були не просто освічені люди, а справжні майстри слова, продовжувачі справи літописця Нестора.

У Галицько-Волинському князівстві було досить розвинене приватне шкільництво як духовного, так і світського характеру. Тут остаточно складається тип української елементарної приватної школи – дяківки, школи «майстрів грамоти», яка у своїх основних рисах збереглася в Україні майже до середини XIX ст..

Школа – дяківка – це тип елементарної приватної домашньої школи, доля якої залежала від її вчителя. Знаходилася вона за місцем проживання вчителя; вчительське ремесло є завжди було його основним заробітком. Навчання починалося з 7 років, не було встановленого терміну початку навчального року. Його тривалість теж не встановлювалася. Першим ступенем навчання в такій школі було вивчення азбуки; другим – Псалтирі. Цим найчастіше навчання й обмежувалося. Наука читання була часто механічною, діти не розуміли прочитаного. Третім, вищим ступенем навчання, виступало вивчення письма й рахунків. Воно здійснювалося на базі окремої угоди з батьками дітей.

Діти священиків училися в домашній школі свого батька, в монастирських школах, при єпископських кафедрах. Дітей духовенства, які не вміли читати, не допускали до обов'язків священика. Це було записано ще в церковному статуті князя Всеволода.

Методика навчання, письмові приладдя були такі, як і в Київській Русі.

Таким чином, Галицько-Волинська держава не тільки підтримала й зберегла, але і значно розширила культурно-освітні традиції Київської Русі. Водночас вона забезпечила її зближення із західною культурою; живучи в тісних стосунках із західними сусідами, галицько-волинські князі запровадили латинську мову в дипломатичних стосунках, що вимагало її поглибленого вивчення, особливо в середовищі знаті.

5. Педагогічна думка періоду руської державності.

Одночасно з появою писемності на Русі почали своє існування перші навчальні посібники для оволодіння грамотою-азбукою / буквиці /. Однак це не були книги в нашому сучасному розумінні; могли писати на бересті, листі

пергаменту. Після закінчення навчання вони губилися, тому до нас їх дійшло мало.

У XI – XIII ст. на Русі з'явилося ряд перекладних /богословського та світського характер і оригінальних навчально-виховних творів.

Через дорожнечу пергаменту та складність переписування / досвідчений переписувач за день встигав переписати 4-5 сторінок / книги коштували дуже дорого. Наприклад, улюблена книга наших предків Псалтир коштувала стільки, скільки 4 корови. Тому придбати книгу у власність могли лише заможні люди, а користуватися тимчасово – тільки особи, які стояли близько до княжих чи церковних або монастирських книгосховищ. Першу бібліотеку в Київській Русі започаткував князь Ярослав Мудрий на базі церкви св. Софії. Згодом у середовищі князів і бояр стало звичним залишати в спадщину монастирям свої бібліотеки.

Основою «книжного вчення», як уже вказувалося, служили Псалтирі, тобто тексти апостольських листів з поясненнями. Навчальним посібником з граматики у вищих школах була «Книга Осмичастна про частини мови».

Вивчаючи всесвітню історію, користувалися перекладеними на старослов'янську мову хроніками / історіями всесвіту/ візантійських письменників Івана Малали, Георгія Амартола. Серед світських перекладних творів історичного характеру найбільш поширеним був твір «Олександрія», де оповідалося про походи й перемоги О.Македонського. Широко використовувалися апокрифічні твори / про події й осіб священної історії, які не були визнані християнською церквою і не прийняті до канону св.Письма /, передусім «Хожденіє Богородиці по муках», «Подорож св. Агапія до раю» та ін.

Елементи діалектики й логіки вчили за філософсько-теологічною енциклопедією Іоана Дамаскіна під назвою «Джерела знань».

У XI-XIII ст.. В Київській Русі з'явилося ряд збірників візантійських богословів, які містили матеріали педагогічного характеру / І.Златоуста, Василя Великого», Григорія Богослова/, перекладені давньоруськими освіченими людьми. Зокрема «Пчела» – збірник афоризмів, висловів із святого письма та древніх філософів Сократа, Платона, Аристотеля /«Насильно учение не может твердо быти»/; «Златоуст» – збірка окремих промов і висловлювань отців церкви, насамперед І.Златоуста.

В „Ізборнику Святослава” /1076/ вміщені настанови дітям грецького царедворця У ст.. Ксенофонта і його дружини Теодори. Тут даються поради, як краще вчити дітей /наприклад; «Каждый приступающий к чтению, должен сосредоточиться» /.

«Ізборник Святослава» – це порівняно легкодоступний короткий курс «семи вільних мистецтв», у якому подано матеріал для запам'ятовування та відповіді, які давали змогу досягнути християнські ідеї та уявлення.

Та найбільш цінними творами давнини є література оригінальна, тобто книги, що відбивали сутність суспільного й культурного процесу в самій Київській Русі. Вони пройняті думкою про велич руської землі, гордістю за свою державу. Значну їх частину становлять твори найвидатнішого

проповідника Київської Русі Іларіона, а також Теодосія Печерського, Кирила Туровського та ін.

Так, «Слово о законі і благодаті» Іларіона /1030-1050-і р.р./, присвячене похвалі князю Володимирі й хрещенню Русі, служило для виховання молоді на героїчних традиціях Київської Русі. Автор «Слова» захищав принцип активної діяльності у формуванні особистості.

Важливі відомості про виховні ідеали Київської Русі містить „Повчання дітям” Володимира Мономаха /1096/. Воно вимагає виховання в душі любові до Бога і божого страху, суворого виконання церковних обрядів. Водночас ця пам’ятка Київської Русі підтверджує патріархально-родовий характер виховання /поради шанувати старших, вимоги поважати батька як найвищий авторитет для дітей; не ображати вдів, убогих тощо/. Основним засобом виховання в «Повчанні...» виступає наслідування дітьми батька. Князь Володимир Мономах /1053 – 1125/ неодноразово наголошує на потребі не лінуватися, творити добро, вести активне життя, закликає до науки. Гідними наслідування називає тих, хто володів «ученням книжним», як його батько – князь Всеволод, який оволодів п’ятьма мовами.

Проблеми навчання й виховання розробляли і такі давньоруські мислителі, як київський митрополит Климентій Смолятич /вважав, що об’єктом пізнання повинно бути не тільки «Святе письмо», але і природа – творіння Божої мудрості / та Кирило Туровський.

Свідченням високого рівня писемності на Русі стали близько 500 рукописів давньоруських книжників XI-XIII ст., які дійшли до наших днів. Вони виступали важливим джерелом знань про рідну землю і Києво-руську державу.

Найвизначнішим пам’ятником давньоруської культури є «Слово о полку Ігоревім» /кінець XII ст./, котре вражає не тільки літературно-художньою довершеністю, але й глибоким патріотизмом, який відображає високі ідеали виховання Київської Русі.

Отже, офіційна педагогічна думка України-Русі, що знайшла відображення у творах державних культурно-освітніх і церковних діячів княжої доби, відображали потреби тогочасного суспільства щодо виховання, формування, розвитку, навчання й освіти своїх, підпорядковувалися зміцненню державності, утвердженню християнської моралі.

Висновки

Таким чином у IX – на початку XIII ст. Київська Русь становила найбільшу політичну формацію середньовічної Європи. Тут іще в дохристиянські часи знали писемність, вели перші в Європі літописи. Після хрещення Русі сповідувалася релігія, яка послуговувалася книгами. Елементарна писемність поширилася серед простого народу. Про це свідчать берестяні грамоти, графіті. Розквіт культури, поширення освіти та розвиток педагогічних ідей засвідчують рукописні навчальні книги, школи і бібліотеки Києво-Печерського, Видубицького та інших монастирів, Софійської академії. Просвітницька діяльність отців-засновників української державності, зокрема Володимира та Ярослава Мудрого.

Література

1. Аркас М.М. Історія України-Русі / М.М.Аркас.. – К.: Вища шк., 1990. – 395 с.
2. Бабишин С.Д. Школа та освіта Давньої Русі (IX – першої половини XIII ст.) / С.Д. Бабишин. – К.: Вища шк., 1973. – 198 с.
3. Демченко О.П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб.[для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]/О.П.Демченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 432 с.
4. Джури́нский А.Н. История педагогика: учебное пособие для студентов педвузов / А.Н. Джури́нский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
5. Історія педагогіки: [навч. посіб.]/за ред. О.А.Дубасенюк, М.В.Левківського]. – Житомир: ЖДПУ, 1999. – 336 с.
6. Історія соціального виховання (з давніх часів до середини XX століття): Хрестоматія/Упоряд.:О.С.Радул та ін. – Кіровоград: ТОВ “Уменс-ТД”, 2010. – 464 с.
7. Кравець В. Історія української школи і педагогіки: [навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів]/В.П.Кравець.–Тернопіль, 1994. – 358 с.
8. Левківський М.В. Історія педагогіки: підручник / М.В.Левківський. – К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 360 с.
9. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник / П.Г. Лузан, О.В. Васюк, О.М. Бернова. – К.: НАУ, 2006. – 302 с.
10. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; За ред. О.О.Любара. – К.: Знання КОО, 2003. – 456 с.
11. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник. – К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 308 с.
12. Поучення Володимира Мономаха // Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / Упор. О.О.Любар. – К.: Знання, 2003. – С.40-42.
13. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси (X - поч. XX ст.) / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Рад. шк., 1991. – 381 с.
14. Брайчевський М. Запровадження християнства на Русі / М. Брайчевський. – К.: Наук. думка, 1989. – 294 с.
15. Науменко Ф.І. Школа Київської Русі / Ф.І. Науменко. – Львів: Львівський держ. ун-т ім. І.Франка, 1965. – 216 с.
16. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки:підручник / І.Г.Улюкаєва. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 424 с.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення історії педагогіки.
2. Що є предметом історії української педагогіки?

3. Обґрунтуйте необхідність знання історії української педагогіки викладачем.
4. Охарактеризуйте джерельну базу історії української педагогіки.
5. Дайте визначення народної педагогіки.
6. Висвітліть основні віхи історичного розвитку української народної педагогіки.
7. Хто є провідними суб'єктами виховання у народній педагогіці? Які з них втратили свою важливість у сучасних умовах? Чи необхідно відновлювати дієвість впливу цих суб'єктів? Обґрунтуйте свою точку зору.
8. Як розвивався народно-педагогічний ідеал українців у різні історичні епохи?
9. Який, на Вашу думку, стан застосування народної педагогіки сучасній сім'ї, навчальному закладі, суспільстві?
10. Охарактеризуйте основні підходи до виникнення виховання.
11. Назвіть основні причини, що зумовили виникнення виховання як соціального явища. Яка з них є провідною і чому?
12. У чому полягає відмінність у вихованні за часів матріархату та патріархату? Прокоментуйте позицію Г.Г.Ващенка щодо існування у наших предків матріархату до часів, що безпосередньо передували утворенню Київської Русі.
13. Наведіть докази прямої зумовленості виховання умовами матеріального та духовного життя спільноти за часів первісного суспільства.
14. Поміркуйте та сформулюйте аргументи, що доводять взаємозв'язок і взаємовплив народної та офіційної, наукової педагогіки.
15. Стисло охарактеризуйте становище української школи й освіти в умовах розпаду Київської Русі.
16. Назвіть характерні шляхи та етапи формування шкільництва, освіти і педагогічної думки в Київській Україні-Русі.
17. Розкрийте найбільш загальні особливості різних типів навчальних закладів України-Русі.
18. Назвіть основних ініціаторів розвитку освіти за часів Київської Русі.
19. Проаналізуйте, у чому полягала зацікавленість у наслідках цього процесу кожного з ініціаторів.
20. Визначте роль писемних пам'яток праукраїнської цивілізації у розвитку і формуванні системи шкільництва та виховання. Мотивуйте свої судження.
21. У чому полягають особливості монастирського аскетичного виховання? У яких педагогічних пам'ятках за часів Київської Русі
22. підтримуються ідеали такого виховання, а в яких заперечуються?
23. Який вплив мала українська педагогічна культура на литовську?
24. Що ви знаєте про українську школу й педагогіку XIV-XV ст.?
25. Які дані і факти засвідчують про автохтонний характер праукраїнських слов'янських племен?

26. Що Ви знаєте про племінні союзи / держави /, які функціонували на українських землях до формування держави Київська Русь, про походження назв «Русь» і «Київ»?

27. Як змінювалися мета, зміст і форми виховання у східних слов'ян у дохристиянську епоху?

28. Яким чином виникнення і впровадження слов'янської азбуки вплинуло на розвиток давньоруської освіти?

29. Чому прийняття християнства Київською Руссю стало визначальним чинником бурхливого розвитку освіти?

30. Назвіть чинники, які впливали на поширення шкільної справи у Київській Русі.

31. Визначте провідні педагогічні ідеї визначних пам'яток давньоруської писемності.

32. Складіть хронологічну таблицю дат і подій, які відтворюють генезу освіти в Києво-руській державі.

33. Визначте спільне й відмінне у шкільництві Київської Русі та системи освіти Середньовічної Європи.

Лекція 6 К.Д.Ушинський – основоположник наукової дошкільної педагогіки

Мета: Ознайомити студентів із педагогічною спадщиною основоположника наукової педагогіки К.Д.Ушинського, показати його роль у розвитку української педагогіки, обґрунтувати значення його творів для сучасної виховної системи.

План лекції

Вступ

1. Біографія К.Д.Ушинського.
2. Людина як предмет виховання з погляду К.Д.Ушинського
3. Ідея народності виховання у творчості К.Д.Ушинського.
4. Проблеми морального виховання дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині К.Д.Ушинського.
5. К.Д.Ушинський про роль вихователя у формуванні особистості дитини.

Висновки

Література

Питання

Вступ

Тема передбачає аналіз праць К.Д.Ушинського та сучасної історико-педагогічної літератури, на основі якої необхідно охарактеризувати концептуальні положення педагогічної системи видатного вітчизняного педагога, охарактеризувати особливості діяльності його послідовників в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. та в умовах сьогодення. При вивченні даної теми рекомендується законспектувати основні положення статті К.Д.Ушинського «Про користь педагогічної літератури» та «Передмови до «Педагогічної антропології». Необхідно звернути увагу на те, що видатний педагог розглядав педагогіку у взаємозв'язку з такими науками, як: філософія, психологія, анатомія, фізіологія, логіка та ін., – які він називав антропологічними. К.Д.Ушинський підкреслював, що саме з цих наук педагогіка «черпає знання засобів, необхідних їй для досягнення її цілей» і разом з тим вважав, що педагогічна наука може успішно розвиватися тоді, коли постійно збагачуватиметься передовим педагогічним досвідом. Потрібно знайти у названих працях і прокоментувати вислови, в яких йдеться про значення, яке надавав К.Д.Ушинський педагогічній літературі для формування педагогічної майстерності вчителя. Варто законспектувати основні положення статей «Про народність у громадському вихованні» та «Рідне слово». Принцип народності виховання необхідно розглядати як методологічну основу всієї педагогічної системи К.Д.Ушинського, як шлях до розв'язання всіх конкретних педагогічних питань.

1. Біографія К.Д.Ушинського.

Костянтин Дмитрович Ушинський (1824-1870 рр.) народився в м. Тулі в небагатій дворянській сім'ї. Виховувався і ріс в Новгороді-Сіверському Чернігівській губернії. Йому не було і 12 років, коли померла його мати, а батько після смерті матері рідко бував вдома. Жив Ушинський вдвох із своїм молодшим братом на хуторі, куди ніхто не заглядав. До 11 років хлопчик навчався вдома, а потім поступив у третій клас гімназії. У гімназії панувала особлива атмосфера. Вона характеризувалась духом патріотизму і дружби, повагою до наук і потягом до знань. Великий вплив на гімназистів і їх вчителів мав Ілля Федорович Тимковський. Будучи доктором права і філософії, в своїх виступах він говорив про велике значення науки для людства, про роль її у прогресі суспільства, про радість пізнання. Історія – один з улюблених предметів Ушинського в гімназії. Уже в ті роки він багато читає і працює самостійно. Самоосвіта стане потім однією з найхарактерніших рис його особистості.

Після закінчення гімназії К.Д.Ушинський навчався на юридичному факультеті Московського університету. На той час в університеті викладали професори, які мали великий вплив на підростаюче покоління: Т.Н.Грановський, П.Г.Редькін, ін.

Велика працездатність, вольові якості, прямота і відвертість, незалежність характеру були властиві молодому студентові К.Д.Ушинському. Серед студентів його виокремлювала легке і швидке розуміння складних наукових понять, критичне ставлення до різних теорій, самостійність мислення.

У 1844р. К.Д.Ушинський блискуче закінчує університет і залишається там на два роки для підготовки до професорської діяльності. В цей період він багато працює, продовжує заняття наукою.

У 1846 р. К.Д.Ушинський почав трьохрічну роботу в Ярославському Демидівському ліцеї, викладаючи в ньому курс громадянського права, основ політекономії, науки про фінанси, елементи історії і філософії.

Демократична частина ліцеїстів захоплена сприймала свого професора, котрий пропагував свободу особистості, державу без насильства. Адміністрацію ліцею стала насторожувати популярність молодого професора, тому він був звільнений як «неблагонадійний», і довгий час не міг знайти собі роботу. У 1849-1854 рр. К.Д.Ушинський працює дрібним службовцем у Міністерстві внутрішніх справ, але ця робота його не задовольняла ні матеріально, ні морально. Деяке задоволення давало йому в цей період співробітництво в журналах «Современник» і «Библиотека для чтения», в яких він публікував реферати статей та переклади з іноземних мов.

У 1854 р. К.Д.Ушинський отримує посаду викладача російської мови та інспектора класів у Гатчинському сирітському інституті, де широко проявились його педагогічні здібності. В ці роки він, також, продовжує співробітництво в літературних журналах «Современник», «Библиотека для чтения», публікує в них свої статті. «Поездка за Волхов» і «Труды Уральской экспедиции» (1852-1853 рр.) цікаві тим, що в них уже було видно ідею, котра потім стане основною в педагогіці К.Д.Ушинського – ідея народності і рідної мови. В «Журнале для воспитания» були опубліковані його статті «О пользе педагогической литературы», «Три элемента школы», «О народности в общественном воспитании». Ім'я К.Д.Ушинського стає відомим серед педагогів.

1859-1862 рр. – це роки діяльності К.Д.Ушинського в Смольному інституті шляхетних дівчат в якості інспектора класів, куди він прийшов з планами ліквідувати занадто суворий режим для вихованців та поліпшити їх навчання й виховання.

Разом з К.Д.Ушинським в Смольному інституті працювали відомі російські педагоги: В.І.Водовозов, Д.Д.Семенов, Л.М.Модзалевський, М.І.Семевський та ін. У 1862 р. К.Д.Ушинський був змушений залишити роботу в Смольному інституті: його звинуватили в «політичній неблагонадійності». Це ще більше підірвало його здоров'я. К.Д.Ушинський тяжко захворів, але коштів на лікування не мав. Побоюючись громадського осуду за погане ставлення до К.Д.Ушинського, Міністерство освіти відрядило його за кордон для вивчення досвіду жіночої освіти, але насправді це було замаскованим політичним засланням.

За кордоном К.Д.Ушинський багато працює, вивчаючи досвід жіночої освіти в ряді країн, досліджує стан початкового навчання, пише свої педагогічні праці: «Педагогічна подорож до Швейцарії» (1862 р.), «Рідне слово», два томи книги «Людина як предмет виховання».

У 1867 р. К.Д.Ушинський повертається до Петербургу: потрібно було влаштувати дітей в навчальні заклади (мав дітей – трьох дівчаток і трьох хлопчиків). Будучи тяжко хворим, він продовжує працювати: закінчує деякі свої твори, збирає матеріал для нових, зустрічається з учителями, дає їм поради.

Помер у 1870 р. в Одесі, де тяжко захворів, коли їхав до Криму на лікування. Поховано К.Д.Ушинського в Києві на території Видубицького монастиря.

2. Людина як предмет виховання з погляду К.Д.Ушинського

«Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» – так називав свою грандіозну працю в 2-х томах К.Д.Ушинський. Під антропологією К.Д.Ушинський розуміє сукупність наук: анатомії, фізіології і патології людини, психології, логіки, історії, філології, історії виховання, що вивчають людину і її діяльність.

В «Педагогічній антропології» К.Д.Ушинський досліджував фізіологічні сторони організму людини і обумовлені ним психічні явища. Цей аналіз потрібен був йому для того, щоб з позиції людської природи відшукати засоби і резерви виховання; дати можливість вчителю впливати на розвиток розуму, почуттів, волі учнів. На основі вивчення психічних задатків і особливостей психіки ці науки пояснюють і систематизують факти про людину – предмет виховання. Особливе значення мають фізіологія і психологія, тому що вони можуть пояснити можливості тих психофізіологічних явищ, з якими має справу вихователь.

К.Д.Ушинський визначав педагогічні закономірності, що дозволяли відшукувати засоби, методи виховання і освіти. Він відмічав, що людина, її діяльність настільки багатогранні, що ніяка наука не в змозі розкрити цю проблему повністю, тому різні науки вивчають окремі сторони особистості і суті людини. У той самий час потрібен цілісний погляд, що вміщує фізичну і психічну сторони людської природи. Саме педагогічна антропологія і повинна здійснити таке завдання цілісного вивчення людини, бо педагогічна діяльність потребує багатогранних знань про предмет виховання. Тому К.Д.Ушинський вимагає від вихователя хоча б елементарних знань тих наук, які стосуються людської природи.

З позицій антропології К.Д.Ушинський вирішував питання про роль спадковості, суспільного середовища і виховання в розвитку людини. Він стверджував, що всі ці складові однаково суттєві, і це необхідно мати на увазі педагогу в практичній діяльності. Ушинський радить педагогам старанно вивчати своїх вихованців, їх фізичну і духовну природу, обставини життя.

3. Ідея народності виховання у творчості К.Д.Ушинського.

Однією з найважливіших соціальних і педагогічних проблем К.Д.Ушинський вважав ідею народності виховання, яку він трактував дуже широко. Під терміном «народність» він розумів, як історію того чи іншого народу, його історичний розвиток, географічні й природні умови держави, економічні, соціальні, культурні, національні та ін. особливості країни. Спільною особливістю всіх народів К.Д.Ушинський вважав виховання людей. У статті «Про народність у суспільному вихованні» він дав високу оцінку всім народам Росії, народність вважав основою виховання підрастаючого покоління в дусі патріотизму, любові до батьківщини, до людей. Народ він вважав джерелом всіх надбань матеріальної та духовної культури, тому закликав вивчати історію, географію, економіку, мову, літературу, мистецтво та ін. науки. Народна творчість, поезія, пісні, музика, образотворче мистецтво –

джерело культури народу. Однією з ознак народності є мова, найкращий виразник духовної культури кожного народу.

У статті «Рідне слово» К.Д.Ушинський писав, що «мова народу – найкращий, ніколи нев'янучий цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його батьківщина». Висока оцінка ним рідної мови і його боротьба за створення шкіл, у яких би діти навчалися рідною мовою, мала не лише педагогічне, а й політичне значення. Його виступи з цього питання використали представники прогресивних сил Росії для боротьби з русифікаторською політикою царського уряду. К.Д.Ушинський запропонував свій власний погляд на суть виховання і освіти, обґрунтувавши його ідеєю народності. Основними положеннями його вчення є:

- у кожного народу своя особлива національна система виховання;
- як не має людини без самолюбства, так не має людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини;
- кожний народ має свій ідеал людини, котрий визначається його суспільним життям і розвивається разом з ним;
- дорогоцінною спадковістю для всіх є досвід виховання в інших народів, який на практиці переробляється творчо в душі даного народу;
- якщо виховання хоче бути дієвим, воно має бути народним;
- непотрібно змішувати науку, котра є загальною для всіх народів, з вихованням;
- необхідний розвиток суспільної думки, суспільної ініціативи в справі виховання.

Втілення ідеї народності можливе при наявності народної школи, участь в організації якої повинен взяти народ, керуючись при цьому своїми потребами. Ушинський вважав, що тільки народна школа може розбудити потребу самих широких мас в знаннях; якою буде школа може вирішувати сам народ; без економічного покращення положення життя народу неможливий підйом освіти; але в той же час добре поставлена народна освіта буде відбиватись на економічному житті.

У статті «Проект вчительської семінарії» Ушинський з боєм писав, що ні гімназії, ні університети не вивчають вітчизняну історію і культуру, що освічена частина суспільства орієнтована на вивчення іноземних мов, іноземної літератури і достатньо неосвічена з проблем своєї вітчизни. До школи, що буде створена на основі народності, Ушинський висував такі вимоги: необхідні знання про Росію; із всіх знань про світ слід виокремити необхідні корисні і приємні, котрі будуть покладені в основу вивчення інших. До таких знань він належали: уміння читати, писати і рахувати, знання основ своєї релігії і батьківщини.

Рідну мову К.Д.Ушинський вважав найкращим засобом розвитку, пізнання і самопізнання, основою навчання. Він говорив, що разом з мовою засвоюються і духовні цінності, що створені прийдешніми поколіннями, пізнається весь навколишній світ, історія Росії. Такий захист К.Д.Ушинським рідної мови був викликаний тим, що до живої народної мови зневажливо

ставились не тільки в гімназії. Тут навчали правилам читання, письма, релігії, але не відкривали багатства мови.

Як видатний педагог-методист, К.Д.Ушинський дав низку цінних порад щодо організації навчально-виховного процесу в школі. На його думку, для правильної організації навчання дітей, розвитку їх розумових здібностей треба знати їх вікові та індивідуальні особливості, передбачати правильне дозування змісту навчального матеріалу, посиленість його для учнів, послідовність і систематичність вивчення, розвиток свідомості й активності учнів, міцність засвоєння знань та ін. Крім рідної мови, в народній школі К.Д.Ушинський пропонував ввести вивчення основ історії, географії, суспільствознавства та ін. Освіта буде вводити людину в життя рідної країни, готувати для життя творчо і плідно, вважав педагог. Ці дидактичні принципи навчання він детально розробив у своїх роботах.

К.Д.Ушинський вважав, що у процесі навчання необхідно розвивати пам'ять – пасивну і активну, використовуючи повторення навчального матеріалу. Однак, слід уникати механічного заучування, тобто зазубрювання. Водночас навчання не може бути й розвагою. У засвоєнні знань, К.Д.Ушинський великого значення надавав наочності. Діти мислять формами, фарбами, звуками, відчуттями, тому в процесі навчання корисно використовувати всі наочні засоби з тим, щоб органи чуттів брали безпосередню участь у сприйманні навчального матеріалу. Прикладом умілого використання наочності в навчанні можуть бути його книжки для дітей «Рідне слово» і «Дитячий світ».

Значну увагу приділяв К.Д.Ушинський розробці методики роботи вчителя на уроці, радив запроваджувати різноманітні ефективні методи і форми навчання: пояснення нового матеріалу, повторення пройденого, вправи, письмові та графічні роботи учнів, індивідуальну й фронтальну роботу на уроці тощо. Зосереджувався він і на питанні реалізації на уроці освітньої та виховної мети навчання. Щоб привчити учнів до самостійної роботи і прищепити їм інтерес до навчання, треба допомагати їм у навчанні, розвивати мислення, виховувати працездатність. Він був прихильником поєднання існуючих на той час формальної (розвиток пам'яті, уваги, мислення, мови) і матеріальної (вивчення матеріалу навчальних предметів) освіти.

Особливого значення К.Д.Ушинський надавав питанням вивчення рідної мови, розвитку в дітей природженої здібності, яку називають даром слова. Для його формування пропонував використовувати усні й письмові вправи, поступово ускладнюючи їх. Навчати дітей рідної мови радив на кращих зразках народної творчості (билинах, піснях, казках, прислів'ях, загадках), а також кращих творках письменників. Мова вчителя має бути зразковою, граматично правильною і милозвучною. Для учнів молодших класів велике значення мають книжки для читання. У навчанні грамоти він відстоював звуковий метод, за яким подав перші уроки письма і читання в своїй книжці «Рідне слово».

Природознавство, географію, історію у початкових класах, на думку К.Д.Ушинського, треба вивчати у процесі пояснювального читання на уроках. Вважаючи важливим питання вивчення іноземних мов, видатний педагог радив починати його тільки тоді, «коли рідна мова пустила глибоке коріння в духовну

природу дитини». У процесі вивчення рідної й іноземної мови важливо використовувати художню літературу, підбираючи її відповідно до віку та інтересів учнів.

4. Проблеми морального виховання дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині К.Д.Ушинського.

Моральне виховання К.Д.Ушинський розглядав як складову частину гармонійного розвитку людини, як важливий засіб патріотичного виховання та підготовки людини до життя. К.Д.Ушинський вказував, що моральне виховання людини потрібно починати з малих років і здійснювати постійно і систематично. Мета його – розвивати в дітей кращі риси і почуття: патріотизм і гуманізм, любов до праці і дисциплінованість, чесність і правдивість, почуття обов'язку і відповідальності, власної гідності і громадського обов'язку, скромність, міцність волі і характеру та ін. Найважливішим завданням морального виховання дітей і молоді, на думку Ушинського, має бути виховання у них палкої любові до батьківщини і народу. Негативно ставився К.Д.Ушинський до псевдопатріотизму, кар'єризму, егоїзму, деспотизму, лицемірства, лінощів, прагнення до наживи. Залякування і фізичне покарання вважав недопустимими засобами виховання дітей. До основних засобів виховання відносив переконання, запобігання неправильній поведінці, педагогічний такт учителя та заохочення і покарання, але не тілесні, особистий приклад учителя, а також батьків, правильний режим тощо. Одним із найкращих засобів морального виховання вважав фізичну працю за умови її правильного поєднання з розумовою.

«Праця в її психічному і виховному значенні» розкриває значення фізичної праці в житті людини, а особливо для морального виховання дітей. Під цим Ушинський розуміє: самообслуговування дома і в школі, допомога батькам по господарству, праця в саду і на городі, допомога вчителям у виготовленні наочного приладдя. Праця людини, писав К.Д.Ушинський, також необхідна для її духовного здоров'я, як чисте повітря для її фізичного здоров'я. Без праці людина не може йти вперед, не може і залишатися на місці, вона буде йти назад: «Праця – не гра і не забава; вона завжди серйозна і важка».

У педагогічних поглядах К.Д.Ушинського знайшли своє відображення і питання фізичного виховання дітей, яке розглядалось як складова частина їх гармонійного розвитку. Організм людини, вказував він, це єдине ціле, що розвивається в процесі її повсякденної трудової діяльності і під впливом оточення, в якому вона перебуває. Для цього потрібно створювати такі умови життя, праці і навчання дітей, які б сприяли їх фізичному розвитку, починаючи з раннього віку: нормальне харчування і сон, відповідний режим вдома і в школі; фізична праця на свіжому повітрі; медичний нагляд; гімнастичні вправи та ігри; використання природних факторів.

Велике значення у фізичному вихованні дітей має, на його думку, вивчення природознавства, зокрема анатомії і фізіології людини. У своїй книзі «Дитячий світ» К.Д.Ушинський цікаво розповів про будову організму людини, на прикладах показав роль її фізичного загартування. У «Педагогічній

антропології» зробив спробу обґрунтувати мету, зміст та форми фізичного виховання дітей, виходячи з основ анатомії і фізіології людини, медицини, санітарії, гігієни, приділивши велику увагу зміцненню нервової системи учнів та вихованню у них волі різними засобами фізичного загартування.

5. К.Д.Ушинський про роль вихователя у формуванні особистості дитини.

На основі ідей народності К.Д.Ушинський піддав критиці практику фребелівських і перших російських дитячих садків, висунув основні вимоги щодо організації й змісту громадського дошкільного виховання. У своїх педагогічних творах К.Д.Ушинський велику увагу приділяв формуванню характеру дитини в перші роки її життя, організації її початкового навчання, вихованню дітей у процесі праці. Важливу роль відіграв К.Д.Ушинський в розробці теорії гри й методики розвитку мови дітей.

Думки видатного вітчизняного педагога К.Д.Ушинського про підготовку вчителів викладено в багатьох статтях, програмах, працях: «Проект учительської семінарії», «Педагогічна подорож по Швейцарії», «Про користь педагогічної літератури», «Три елементи школи», «Думка колезького радника» К.Д.Ушинського про проект реорганізації Гатчинського інституту, в передмові до книги «Людина як предмет виховання» та ін.).

Шкільний учитель, за Ушинським, не тільки викладач, а, в першу чергу, наставник: «Головною гідністю викладача є те, щоб він умів виховувати учнів своїм прикладом».

К.Д.Ушинський був незадоволений системою і практикою підготовки вчителів у Росії, дбав про її поліпшення, особливо вчителів початкових шкіл. У статті «Проект учительської семінарії» (1861 р.) він накреслив цікавий і змістовний план створення в Росії вчительських семінарій у невеликих містах і, навіть, селах. В даному проекті він наголошував на вивчення таких навчальних предметів: російська мова і література, історія, географія, природознавство, арифметика, креслення, малювання, каліграфія, співи, ручна праця, психологія, педагогіка, методика початкового навчання. Обов'язковим вважав проходження практики і стажування майбутніми вчителями.

Учительські семінарії, на думку К.Д.Ушинського, мають стати педагогічними центрами в тій місцевості, для якої вони готують учителів. Наявність педагогічних курсів для осіб з вищою освітою обов'язкова. Для підготовки вчителів середньої школи і викладачів педагогіки в учительських семінаріях К.Д.Ушинський радив відкривати педагогічні факультети при університетах. У Росії «нема народних шкіл і народних учителів» – як докір кидає педагог-демократ урядовим колам, які мали нести відповідальність за освіту. «Найістотнішим недоліком у справі російської народної освіти є нестача добрих наставників, спеціально підготовлених до виконання своїх обов'язків».

Видатний педагог вважав, що рівень підготовки учителя до навчання дітей у початковій і середній школі повинні бути різними. Зокрема, для початкової ланки школи першочергового значення надавав покликанню учителя, інтересу до педагогічної професії. Ні в якому разі не слід приймати до

учительських семінарій випадкових людей. Тільки молодь із яскравими педагогічними нахилами має становити основний контингент таких навчальних закладів.

Великий педагог розглядав школу як «організм суспільного виховання», але головну, вирішальну роль справедливо відводив педагогу-вихователю. К.Д.Ушинський розумів виховання як закономірний соціально-психологічний процес, в якому певну роль відіграють вічні соціальні потяги людини – потреба у спілкуванні й здатність взаємного «магнетизування», морально-вольового впливу один на одного. «Причини такого морального магнетизування, – зазначає Ушинський, – приховані глибоко в природі людини». Але якщо це положення правильне щодо спілкування дорослих, то воно ще більшою мірою стосується педагогічного процесу, в якому дві його сторони – учитель та учень – дуже різняться за рівнем свого соціального досвіду.

Вплив дорослих, зокрема вихователя, на становлення особистості має визначальний характер, причому чим менша дитина, тим більший на неї вплив вихователів. К.Д.Ушинський неухильно проводив ідею про вирішальну роль особистості вихователя в педагогічному процесі, думку, яка стала хрестоматійною істиною.

Захищаючи ідею вирішального впливу особистості вихователя на вихованця, К.Д.Ушинський водночас боровся проти теорії вільного виховання, згідно з якою спілкування вихователя й вихованців зводилось до стихійних, випадкових контактів. Виховання він розглядав як цілеспрямовану, свідому діяльність, що вимагає спеціальної підготовки й наявності у вихователя певних особистісних і професіональних якостей. До найголовніших компонентів виховання Ушинський відносив розумовий, моральний і фізичний розвиток особистості, і розглядав їх у нерозривній єдності.

К.Д.Ушинського, як і багатьох інших визначних педагогів, глибоко хвилювали питання, пов'язані з розвитком і формуванням людини як суспільної особистості. Видатний учений і педагог робить висновок, що в процесі формування людської особистості взаємодіють, з одного боку, органічна спадковість, що визначає її біологічний розвиток, а з другого, як головна й основна сила, – історична наступність.

Володіючи свідомою волею, людина спроможна удосконалювати свою власну натуру. Навіть діставши у спадок природжені задатки поганих схильностей, навіть в умовах, коли зовнішнє середовище сприяє їх розвитку, людина, володіючи свідомістю й волею, спроможна “придушити в собі це успадковане зерно”.

Не виступаючи проти природної спадковості К.Д.Ушинський категорично заперечує можливість спадкової передачі знань, ідей, ідеалів, духовних прагнень. Він твердив, що «всі душевні й духовні надбання людини передаються шляхом свідомої наступності, а не несвідомої спадковості». Підкреслюючи провідну роль виховання й велике значення середовища у формуванні людської особистості, К.Д.Ушинський не заперечував і того, що дитина має певні природні якості. Він писав: «Великий розум не переходить у спадщину, як і широка вченість або широкий досвід; хоч дитина й може одержати у спадщину щасливу і сильну нервову організацію, що сприятиме

набуттю знань і утворенню великого розуму, але такий щасливий спадкоємець може скористатися своєю спадщиною, а може і зовсім не скористатися нею або змарнувати її на дрібниці».

Висновки

Таким чином основоположником української наукової педагогіки є К.Д.Ушинський, відомий своїми працями «Дитячий світ», «Рідне слово», «Про користь педагогічної літератури» та ін. Видатний педагог розглядав педагогіку у взаємозв'язку з такими науками, як: філософія, психологія, анатомія, фізіологія, логіка та ін.. К.Д.Ушинський підкреслював, що саме з цих наук педагогіка «черпає знання засобів, необхідних їй для досягнення її цілей» і разом з тим вважав, що педагогічна наука може успішно розвиватися тоді, коли постійно збагачуватиметься передовим педагогічним досвідом. Принцип народності виховання ми розглядаємо як методологічну основу всієї педагогічної системи К.Д.Ушинського, як шлях до розв'язання всіх конкретних педагогічних питань. Педагог розумів народність як своєрідність кожного народу, обумовлену його історичним розвитком, соціальними умовами життя та географічними особливостями, як прагнення народу зберегти своє національне «я», тобто національні риси.

Література

1. Демченко О.П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб.[для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]/О.П.Демченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 432 с.
2. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; головний ред. В.К.Кремін'я. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Історія педагогіки / За ред. М.С.Гриценка. – К.: Вища шк., 1973. – 447 с.
4. Кравець В. Історія української школи і педагогіки: [навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів]/В.П.Кравець.–Тернопіль, 1994. – 358 с.
5. Левківський М.В. Історія педагогіки: підручник / М.В.Левківський. – К.: Центр навч.літ-ри, 2003. – 360 с.
6. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник / П.Г. Лузан, О.В. Васюк, О.М. Бернова. – К.: НАУ, 2006. – 302 с.
7. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; За ред. О.О.Любара. – К.: Знання КОО, 2003. – 456 с.
8. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навчальний посібник. –К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 308 с.
9. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / Упор. О.О.Любар. – К.: Знання, 2003. – С. 209-262.
- 10.Радул О. Історія педагогіки України Х-ХУІ століть: Персоналії. Навчальне видання / О. Радул. – К.:Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. – 238 с.

11. Терлецький В. Костянтин Ушинський, його предки і нащадки / В.Терлецький // Освіта. – 1991. – 21 листопада.
12. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення: [навч.-метод. посіб.]/Б.М. Ступарик. – К.:ІЗМН, 1998. – 336 с.
13. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. –К.. 1982-1983.
14. Ушинський К.Д. «Рідне слово» //Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.:О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.:Знання. 2005. – С.230-237.
15. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / О.В. Васюк, І.В. Сопівник. – К.: ДАКККіМ, 2010.– 600 с.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає мета навчання за К.Д.Ушинським?
2. Що включав К.Д.Ушинський у зміст освіти в народній школі?
3. Які види уваги та пам'яті визначав К.Д.Ушинський?
4. У чому полягає основний зміст антропологічного підходу, застосованого К.Д.Ушинським до характеристики педагогічних явищ і процесів?
5. Які історичні приклади наводить К.Д.Ушинський у статті «Праця в її психічному та виховному значенні», щоб довести залежність існування держави від характеру праці, якою вона живе? Як ставиться К.Д. Ушинський до ігрових методів навчання?
6. Які види усної народної творчості використав К.Д.Ушинський у своїх навчальних книгах?
7. Що визначає елементи спільності та відмінності у виховних системах європейських народів на думку К.Д.Ушинського?
8. У чому, на думку К.Д.Ушинського, полягає значення вивчення рідної та іноземних мов?
9. Назвіть найбільш відомих послідовників К.Д.Ушинського в Україні.
10. Назвіть провідні положення філософського світогляду К.Д.Ушинського. Поміркуйте, яким чином вони вплинули на формування педагогічної концепції видатного вітчизняного освітнього діяча.
11. Прокоментуйте наведені вислови К.Д.Ушинського: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то вона повинна передусім пізнати її також у всіх відношеннях»; «Одна педагогічна практика без теорії – теж саме, що знахарство в медицині»; «... педагог повинен багато вчитися, щоб розуміти душу в її проявах і багато думати про мету, предмет і засоби виховної майстерності, перш ніж стати практиком»; «Мало успіху буде мати та школа, до якої дитя приходиться, як із раю до пекла, і з якої біжить як із темного пекла».
12. Як обгрунтував К.Д.Ушинський необхідність формування у дітей національного характеру, світогляду, моралі, духовності? Чи актуальні його міркування щодо цих питань для сучасної школи?
13. Поміркуйте, як співвідносяться елементи національної та загальнолюдської моралі в концепції народного виховання К.Д.Ушинського? Якому з напрямів виховання (національному чи загальнолюдському) віддає

перевагу видатний педагог? Який з цих напрямів є пріоритетним у сучасних концепціях виховання в нашій державі?

14. Спираючись на аргументи статті К.Д.Ушинського «Праця в її психічному та виховному значенні», доведіть, що праця є головним інструментом створення матеріальних цінностей і необхідна для фізичного і духовного удосконалення людини, для підтримки людської гідності, для свободи і щастя людини. Прокоментуйте вислови К.Д.Ушинського: «Саме виховання, якщо воно бажає щастя людині повинне виховувати її не для щастя, а готувати для праці життя...», «Виховання повинне розвивати в людині звичку до праці, воно повинне дати їй можливість знайти для себе працю в житті».

15. Висловіть свою думку щодо того, які позиції теорій формальної та матеріальної освіти критикував К.Д.Ушинський.

16. На основі аналізу навчальних книг К.Д.Ушинського сформулюйте свою думку щодо того, що ви взяли б із цих підручників для навчання і виховання дітей в сучасній школі.

Лекція 7. Педагогічна думка, освіта, становлення суспільного дошкільного виховання в Україні в кінці XIX- поч. XX ст.

Мета: Ознайомити студентів із умовами, в яких розвивалась національна освіта у 20-30-х рр.. XX ст., коли школа була перетворена на засіб геноциду проти українців, головним завданням якого стала русифікація корінного населення, спотворення його національного світогляду, свідомості, характеру, відлучення від традицій, звичаїв, культури свого народу. Боротьбі за національний дитячий садок та школу присвятили своє життя видатний педагог, історик, письменниця, видавець, громадський і політичний діяч України С.Русова та професор Г.Ващенко, з працями яких необхідно ознайомити студентів.

План лекції

Вступ

1. Проблема дошкільного виховання дітей в працях українських культурно-освітніх діячів кінця XIX-поч. XX ст.

2. Педагогічна діяльність С.Русової.

3. С.Русова про національну систему дошкільної освіти та виховання.

4. Г.Ващенко про національне виховання української молоді.

Висновки

Література

Питання

Вступ

Педагогічна думка України в кінці XIX-поч. XX ст. збагатилась такими відомими постатями як Х.Алчевська, Борис Грінченко, Тимофій Лубенець та ін. Їх погляди на проблеми виховання дітей залишаються актуальними і сьогодні. У 20-30 роки минулого століття тоталітарний режим обірвав процес відродження національної освіти та виховання. Розпочався шалений наступ на здобутки української культури. Активні просвітителі Софія Русова та Григорій Ващенко зазнають переслідувань, їхні праці забороняються. Сьогодні ми повертаємося до їхньої спадщини, яка є цінним дороговказом на шляху розбудови української національної системи освіти та виховання.

1. Проблема дошкільного виховання дітей в працях українських культурно-освітніх діячів кінця XIX - поч. XX ст.

Христина Алчевська (1841-1920) — педагог, діячка народної освіти, письменниця. Рано розпочавши культурно-освітню діяльність (на початку 60-х років XIX ст.), зосередила увагу, силу і знання на створенні недільних шкіл для дорослих. Довгі роки (понад 50) працювала в Харківській недільній школі для жінок, яка була культурно-освітнім і педагогічним центром поширення освіти серед дорослих не тільки в Україні, а й в Росії.

Х.Алчевська обстоювала ідею всезагального народного навчання рідною мовою, розробила методику проведення літературних бесід з учнями, ефективність яких перевірялась за допомогою письмових робіт. Під впливом педагогічної спадщини К. Ушинського у своїх творах дотримувалася його принципів навчання і виховання: учнів недільних шкіл навчали грамоти звуковим (аналітико-синтетичним) методом, широко застосовувалась наочність у вивченні мови, арифметики, географії, природознавства та історії, в школах були бібліотеки та каталоги книг для учнів і вчителів, на засіданнях учителів обговорювалися важливі питання педагогічної й методичної тематики.

Свої педагогічні погляди і досвід викладання висвітлила в книгах: «Що читати народові?», «Книга дорослих», «Передумане і пережите», «Програма з усіх предметів для дорослих і малолітніх учнів», «Посібник для дорослих», «Півроку з життя недільної школи» тощо.

Борис Грінченко (1863-1910) — педагог, мовознавець, драматург, літературний критик, фольклорист, громадський діяч. Народився в Харківській губернії. Під час навчання у Харківському реальному училищі під впливом Т. Шевченка почав писати літературні твори українською мовою. Шістнадцятирічним юнаком за поширення народної літератури потрапив до в'язниці, після чого був виключений з училища. У 1881 р. екстерном склав іспити при Харківському університеті на звання народного учителя. Вчителював у школах Східної України, де почав публікувати статті про тяжке становище народних учителів. У 1888 р. склав рукописний буквар, книгу для читання «Рідне слово», журнал «Квітка». У своїх підручниках пропагував культ національної педагогіки як умову виховання, вмістивши у них багато народних казок, оповідань.

1901 р. Б.Грінченко переїхав до Києва, вів активну українофільську громадську діяльність, брав участь у створенні національних освітніх організацій. Свої педагогічні думки висвітлював у статтях: «Якої нам треба школи?», «Народні вчителі і українська школа» та ін. У 1907—1909 рр. вийшов його чотиритомний «Словник української мови», що став великою подією не лише в царині мовознавства, а й педагогіки, оскільки сприяв вихованню національної самосвідомості.

Тимофій Лубенець (1855—1936) — педагог, методист, громадський діяч. Присвятив понад 50 років життя педагогічній діяльності: вчителював на Чернігівщині й Поділлі, а також у навчальних закладах Києва. Написав понад 30 підручників для учнів початкових шкіл і методичних посібників для вчителів («Книга для первоначального читання в школі і дома», «Хрестоматія для первоначального читання і письмовних упражнень», «Педагогічні бесіди», «Зернышко», «Про наочне викладання» та ін.).

Т.Лубенець обґрунтував психолого-педагогічну необхідність навчання рідною мовою, зв'язку навчання з життям, підготовки дітей до трудової діяльності, виступав за запровадження загального обов'язкового початкового навчання, поширення освіти серед дорослих, розвиток ініціативи вчителів та підвищення їх педагогічної майстерності, обстоював широке використання наочності у навчанні, активізацію методів навчання, розвиток спостереження у дітей.

Цікавлячись проблемою ліквідації неписьменності, засуджував низький рівень грамотності серед населення, недоліки навчально-виховної роботи в школах, переслідування кращих учителів, варварський режим цензури у виданні книг українською мовою. Педагогічна спадщина Т.Лубенця заслуговує на творче використання у роботі вихователів дошкільних закладів, вчителів початкових класів.

2. Педагогічна діяльність С.Русової.

З-поміж найвизначніших постатей української суспільно-педагогічної думки кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. вигідно вирізняється постать Софії Федорівни Ліндфорс-Русової – активної учасниці національного просвітницького руху, за визначенням її сучасників, «найповажнішої, найбільш світлої вченої, найкращої народної робітниці», У її житті, як у краплині води, віддзеркалилися принаймні три періоди в громадсько-культурному поступі України Перший пов'язаний з нещадним переслідуванням та утисками всього українського в умовах царського режиму. Другий – час власного недовготривалого державотворення, а третій – трагічна доба політичної еміграції тисяч синів і дочок України, які й на чужині продовжували подвижницьку працю на користь рідного народу, вірили в світлу долю батьківщини.

Народилася С.Ліндфорс /дівооче прізвище С.Русової/ 18 лютого / ст..ст./ 1856 р. в с.Олешня Городянського повіту на Чернігівщині в сім'ї батька – шведа і матері-француженки, яку втратила дуже рано. З дитячих літ вона винесла пам'ять про няньку-українку, яка співала їй українських пісень та знайомила з тяжким життям простого народу, пробуджуючи в маленькому

серці співчуття й милосердя до його злиденного існування. У 1866 р. батько переїхав на проживання до Києва, і десятилітня Софія стала ученицею третього класу престижної Фундуклеївської гімназії. Тут вона опинилася під опікою знаменитих українських мистецьких родин М.Лисенка та М.Старицького. У 1871 р. не стало й батька. Перед Софією та її старшою сестрою Марією постало питання; як далі бути, чому віддати перевагу в майбутньому самотійному житті – музиці, в якій кохалася вся талановита родина, чи педагогіці, яка вабила дівчат не менше. Перемогло друге покликання. Як згадувала пізніше Софія Русова, вона «одмовилася од блискучої мрії, зреклася мистецтва, взялася за школу». Із спадщини західноєвропейських педагогів – просвітителів (Й.Песталоцці, А.Дістервега, Ф.Фребеля) п'ятнадцятирічна дівчина самотужки вистудіювала теорію та методику початкової освіти й виховання, що на все життя заповонила її розум і серце. За практичними порадами в царині навчання й виховання маленьких дітей сестри подалися до Петербурга, де в цей час функціонували дошкільні заклади.

Після повернення з Петербурга Софія і Марія взяли за створення дитячого садка в Києві. С.Русова згадувала, що тодішній попечитель Київського шкільного округу В.Антонович, до якого вона звернулася за дозволом про відкриття дошкільного закладу, з недовірою похитав головою і сказав; «Ви ще дитина... Хто ж вам довірить дітей?» Але дозвіл на його відкриття дав. Першого вересня 1871 р. сестри Ліндфорс зважилися відкрити дитячий садок. А вже в 1872 р. їм знадобилося більше приміщення через наповнюваність організованого дошкільного закладу дітьми. Сучасні дослідники педагогічної спадщини С.Русової стверджують, що це були перші українські дитячі садки в Києві. Однак сама С.Русова з цього приводу писала: «Ідея дошкільного виховання у нас на Україні реалізувалася... проти усіх психологічних і педагогічних вимог не на рідній мові дітей, а на державній російській». І далі: «У першому дитячому садку сестер Ліндфорс український «елемент був лише в українських піснях, які провадила жінка Миколи Лисенка... та в тих казках, що на перемінах оповідала дітям маленька дочка Старицького Маня». Українізація дитячих садків, – вказує С.Русова, – почалася перед війною і в час революції 1917 р.

Вийшовши в 1874 р. заміж за ученого-етнографа О.Русова, з головою поринула в громадську роботу, що під впливом творчості Т. Шевченка кликала молодь іти в народ, збирати розсіпані серед нього скарби-пісні, казки, переказки. «Наче якась ціла національна течія, – згадувала С.Русова, – пробігла по Україні разом з товстими зшитками, записаними українськими народними піснями та казками, з'явилися перші бруньки нової національної свідомості». За активну народно-просвітницьку діяльність молодій жінці, у якої на руках було троє малих дітей, довелося в останні десятиріччя минулого століття сидіти в п'яти царських тюрмах. Постійні переслідування жандармерії змушували родину Русових часто переїжджати. Київ, Полтава, Харків, Чернігівщина, Катеринославщина, Херсонщина – неповний перелік місць тимчасового осідку С.Русової, в яких вона, не дивлячись на заборони, організовувала дитячі садки, викладала в недільних школах, вела культурно-освітню роботу.

Наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст.. С.Русова неодноразово побувала за кордоном; у Німеччині захоплювалася Берлінським педагогічним домом з учительською семінарією та дитячим садком; у Бельгії, Чехії, Франції знайомилася з теорією та методикою початкового виховання. Знання європейських мов дозволило їй в оригіналі вивчати спадщину провідних педагогів своєї доби, що разом із глибокою обізнаністю зі станом українського шкільництва та виховними традиціями українського народу зумовило створення нею одноцільної теорії початкового виховання та шкільного навчання в Україні.

У 1902-1909 р.р. родина Русових – в Петербурзі, де тоді діяла українська громада, існувало благодійне видавниче товариство, яке видавало популярні книжки, зокрема й українською мовою. С.Русова активно включилася у видавничу діяльність. Її заходами товариство видало 2 підручники «початкову географію» та «Український буквар». У час заборони друкованого українського слова це був сміливий крок. Читала лекції з української літератури слухачкам Бестужевських курсів, брала участь у з'їздах Всеросійської спілки вчителів і діячів народної освіти, на яких принагідно зачіпалися питання навчання дітей національних меншин Росії рідною мовою.

З поверненням у 1909 р. до Києва С.Русова стала викладачем французької мови в комерційному інституті. Разом із Г.Шерстюком і С.Черкасенком у 1910 р. започаткувала видання першого в Україні рідномовного педагогічного журналу «Світло», який виходив у Києві до 1914 р. З номерів в номер з'являються її статті, розвідки, методичні замітки, огляди / більше 100 публікацій, в яких автор окреслює фундаментальні теоретико-методологічні проблеми національної школи й дошкільного виховання в Україні. На запрошення директора, відомого російського вченого О.Флерова, впродовж багатьох років викладала курс дошкільного виховання у Київському Фребелівському інституті. Як писала С.Русова, О.Флеров «не вважав на те, що я не мала диплому вищої школи, що я не мала лекторського стажу... і як я вдячна йому... за цю віру, яка поставила мене на глян фахової праці й професури».

З таким багажем наукової та практичної роботи в ділянці освіти й виховання увійшла С.Русова в нову епоху в житті України, пов'язану з героїчними спробами утвердити власну державність. Генеральний секретар освіти в першому українському уряді І.Стешенко запросив С.Русову очолити відразу два відділи в його департаменті – дошкільного виховання й позашкільної роботи. З притаманною їй енергією взялася за улюблену роботу, прагнучи на вільній землі застосовувати всі знання й досвід для добра свого народу.

Адміністративно-організаторська робота С.Русової стосувалася, в першу чергу, створення та розширення мережі українських дошкільних закладів і позашкільних установ, підготовки кадрів для їх потреб. З ініціативи С.Русової при Київському Фребелівському інституті відкривається український відділ, який вона очолила на правах заступника директора, та взірцевий дитячий садок при ньому як експериментальна база для слухачок-українок. Цей дитячий дошкільний заклад С.Русова називала першою по-справжньому національною

українською дошкільною установою. Для підготовки педагогів-дошкільників організуються курси дошкільного виховання в Катеринославі, Воронежі, Вінниці та інших містах України, що дало змогу заснувати широку мережу різних типів дошкільних закладів. Виховна робота в них велася переважно за вказівками «Порадника», підготовленого очолюваним С.Русовою відділом та виданого в 1919 р.

С.Русова активно долучилася до згуртування українського вчительства. За її участю постала і працювала Всеукраїнська учительська спілка, було скликано II Всеукраїнський професійний учительський з'їзд, нараду в справі управління освітою в Україні, видавався журнал «Вільна українська школа».

Паралельно з організацією освітньо-виховної роботи очолила /разом з С.Черкасенком/ видання українських дитячих книжок і педагогічної літератури через створене видавництво «Українська школа». Аналогічне видавництво діяло і в Катеринославі.

На початку березня 1919 р. уряд і Міністерство освіти УНР евакуювалися до Кам'янця-Подільського. Тут С.Русова налагоджує контакти з місцевими органами самоуправління, товариствами /«Просвіта», дошкільного виховання/ і разом з ними організує освітнє життя на Поділлі. Там же в 1919 р. стає заступником голови, а згодом і головою Української національної жіночої ради. У липні 1920 р. її зараховують лектором педагогіки Кам'янець-Подільського Українського університету. «Я страшенно захоплювалася своїми викладами педагогіки, – писала С.Русова. Студентів і вільних слухачів збиралась повна аудиторія. Багато приїздило з сіл учителів, переважно без гімназійної підготовки, найбільше цікавилися наукою і слухали лекції як нове слово правди». При університеті С.Русова організувала український дитячий садок, який, за її власним визначенням, був «утіхою» педагога.

У грудні 1921 р. С.Русова покидає Кам'янець-Подільський, виїжджає до Львова, згодом до Відня, а з 1923 р. осідає в Празі, де в повній мірі розкрився її хист як вченого-педагога. І де в 1940 р. закінчився її життєвий шлях.

3. С. Русова про національну систему дошкільної освіти та виховання.

Стрижневими ідеями філософсько-соціальних і педагогічних поглядів С.Русової є гуманізм, демократизм, відродження і утвердження високих духовних цінностей українського народу, його культури, національної школи, освіти. Своє відображення вони знайшли вже в її перших педагогічних публікаціях, у виступах перед педагогічною громадськістю довоєнної доби та періоду української державності. Найголовнішими в доробку С.Русової перших двох десятиліть ХХ ст. є статті «Нова школа», «Ідейні підвалини школи», «Націоналізація школи», «Націоналізація дошкільного виховання», «До сучасного становища народного вчителя», а також видана в 1918 р. фундаментальна праця «Дошкільне виховання».

Центральне місце у багатогранній педагогічній спадщині С.Русової посідає концепція національної освіти, національної школи та національного виховання. Як вказують дослідники, започаткована С.Русовою система

національної педагогіки за пристрасністю відстоювання ідеї національного шкільництва не має аналогів у світовій педагогічній думці.

Ще в 1907 р. вона в узагальненому вигляді виклала основні засади нової школи і освіти в Україні, які в подальшій теоретичній і практичній діяльності поглиблювалися, доповнювалися, розширювалися й уточнювалися. Зокрема, С.Русова вважала:

1. Школа повинна бути вільною від будь-яких станових, національних і релігійних обмежень прав учителів і учнів у процесі їх навчально-виховної діяльності.

2. Школа повинна носити світський характер, викладання закону Божого в школі не повинно бути обов'язковим. Специфіка релігійної ситуації в Україні в тому, що на її землях досить поширеними є різноманітні релігійні віросповідання – православні, уніатські, католицькі, мусульманські, єврейські та інші, отже, визнання пріоритету якоїсь однієї релігії було б насильницьким актом по відношенню до інших, серйозною перешкодою у справі здійснення народної освіти.

3. На всіх ступенях школи повинно бути спільне навчання хлопчиків і дівчаток.

4. Систематичне шкільне навчання необхідно здійснювати, починаючи з семирічного віку. Для молодших дітей повинні існувати дошкільні навчально-виховні заклади, в яких би діти були доглянуті, нагодовані; для них організувати ігри й розваги, а також наочне навчання початкової грамоти/малювання, письмо, читання/. Такі садки необхідно заводити при кожній сільській українській школі, що даватиме змогу готувати їх до навчання в ній.

5. Курс обов'язкової початкової школи повинен становити 6 років, оскільки за цей час діти в змозі отримати достатньо знань про природу, навколишнє середовище і початки морально-естетичного виховання.

6. Обов'язковими предметами навчання повинні бути; 1-2 р.р. навчання – рідна мова / читання й письмо/, арифметика, початки природознавства, географія України, малювання, співи; 3-4 р.р. навчання – російська мова / письмо й читання/, арифметика, географія Росії, історія України, знайомство з українською літературою і українськими письменниками, малювання, співи, рукоділля; 5-6 р.р. навчання – художнє читання та історія літератури / російської й української/, географія Росія та її історія, знайомство з усіма частинами світу, коротка історія культури, загальні відомості з фізики, хімії, ґрунтознавства і ботаніки в застосуванні до сільського господарства, законодавство /найнеобхідніші відомості про права громадян в галузі самоврядування, судочинства, податків та ін./, геометрія і землемірство, закон Божий – впродовж усіх років, але за бажанням батьків.

7. Повинен визначатися загальний державний зміст освіти, обов'язковий для всіх шкіл, однак місцевим шкільним радам має надаватися право вносити корективи, зміни й доповнення до програм з предметів, використання існуючих підручників, навчальних посібників, методів навчально-виховної роботи та ін.

8. Обов'язок місцевих шкільних рад – організувати в селах навчання безграмотного дорослого населення з метою виховання національної самосвідомості, прилучення широких народних мас до освіти, культури.

9. Відкриття учительських семінарій, спільних для чоловіків і жінок. Викладання в них українською та російською мовами, з прерогативою вивчення українознавчих предметів.

10. Шкільними й позашкільними справами керують місцеві органи самоврядування та шкільні ради, вибрані з учителів та місцевих жителів. Забезпечуються необхідні умови для самоосвіти вчителів, організації та проведення з'їздів, загальноосвітніх лекцій, педагогічних виставок, кас взаємодопомоги тощо /«Проект новой свободной школы для Украины»/.

Запропоновану, за визначенням самої С.Русової, далеко неповну і недосконалу схему організації загального початкового всеобучу в Україні належало критично й прискіпливо розглянути на з'їздах учителів, в земських місцевих комітетах, у просвітніх громадських організаціях з тим, що виробити більш досконалі, об'єктивно необхідні основи розбудови нової національної школи. Тобто настав час мати свою власну освітню систему і школу, яка б забезпечувала її вихованцям високий ступінь розумового і морального розвитку, працелюбства, усвідомлення й виконання громадянських, соціальних і національних прав і обов'язків, дала б змогу реалізувати Шевченків заповіт; «Чужому навчайтесь і свого не цурайтесь!».

Торкаючись засад розбудови нової школи в публікаціях пізнішого періоду, вона вказувала, що істинно українська народна школа повинна «вбирати в себе всі поступові погляди закордонних реформаторів, але одночасно будувати свою нову форму на національному ґрунті, відповідаючи на перші потреби краю, на національні вимоги люду»/Ідейні підвалини школи»/.

Вимога створення національної школи, організації всієї освітньої справи в Україні на засадах народності – провідна думка статті «Націоналізація школи», що з'явилася в журналі «Вільна українська школа» в 1917 р. «Рідна національна школа»,- писала С.Русова, – це є перша політична і соціально-педагогічна вимога кожного народу, який скидає з себе ланцюги, скидає ту кригу байдужості, якою було окуто його серце за часів утисків і пригноблення його вільної думки, його національної свідомості. Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності».

Провідними підвалинами націоналізації школи педагог вважала і безпосередню націоналізацію педагогічних засобів виховання і навчання, тобто рідну мову викладання і зміну програми «з тенденцією внести ті науки, які дають найбільш громадської національної свідомості, – історію і географію рідного краю і народне мистецтво»; 2/ єднання школи «з людом, бо школа вже не стоїть самітньо, мов острів, серед села... це центр освіти на селі, центр не тільки морального, а й політичного виховання, політичного не з розумінні діяльності тієї чи іншої партії, а політично-громадського виховання, без якого не розвиватиметься нове життя».

Найхарактерніша особливість опрацьованої С.Русовою педагогічної концепції полягає в тому, що її центральною ланкою є дитина, особистість з її природними задатками, здібностями, потребами, прагненнями. Дитину вона розглядала як істоту природню, біологічну, і в той же час – соціальну, як частину всього громадянства. А тому вказувала на величезну силу виховного

впливу у розвитку особистості. Звідси випливають сформульовані нею принципи, мета, завдання, методи виховання у школі та в дошкільному закладі.

За переконанням С.Русової, виховання має бути індивідуальним, пристосованим до природи дитини; національним; таким, що відповідає соціально-культурним вимогам часу; вільним, незалежним від «урядових вимог...».

Добре усвідомлюючи, що загальна, генеральна мета визначає і загальний напрям виховної діяльності всіх навчально-виховних закладів і будучи переконаною в тому, що дошкільний та шкільний вік є ґрунтом для майбутнього розвитку дитини, С.Русова сформулювала завдання школи й дошкільних дитячих закладів. При цьому головним серед них вона визначила розумове виховання /«розвинути думку й мову учня»/, здійснення якого можливе через засвоєння наукових знань про природу, суспільство й людину; оволодіння основними мислительними операціями; формування інтелектуальних умінь, світогляду. У праці «Дошкільне виховання» – найбільшому її педагогічному доробку до еміграційної доби – вона наголошувала: «Треба зміцнити у людини силу її розуму, щоб він керував усією духовною діяльністю». Основою для розвитку мислення, на думку С.Русової, є розвиток сприймань, уваги, пам'яті.

Важливе місце в системі роботи нової школи та закладів дошкільного виховання педагог відводила моральному вихованню, при цьому вважала, що в дошкільному віці воно повинно бути цілком індивідуальним, засоби його мають відповідати психічному і фізичному складу дитини. Організоване таким чином виховання дасть змогу сформувати незалежну, активну особу «з піднесеним почуттям добра і міцною волею», виховати «Чесних робітників з незалежною думкою і не придушеною творчістю, з розбудженою цікавістю і розвиненими здібностями до її незалежного задоволення».

У нерозривному зв'язку із завданнями розумового та морального виховання С.Русова розглядала і проблеми естетичного виховання. Найбільш повно система формування естетичної свідомості дитини, вироблення здатності сприймати, відчувати й оцінювати красу в навколишній дійсності, в природі, в суспільному житті, праці й мистецтві розкрита у вищеназваній праці С.Русової, що стала головним посібником для вихователів дошкільних закладів незалежної Української держави та педагогів-дошкільників у ділянці естетичного виховання педагог вважала формування в дітей «замилування красою сонця, чистого прозорого струмочка, величного спокою гірських вершин», а для цього радила «ставити дітей в єднання з природою...».

За її переконанням, саме через естетичне сприймання природи поглиблюється і збагачується почуття патріотизму, любові до рідного краю, свого народу, Батьківщини. Це почуття треба виховувати систематично, в усіх дитячих навчальних закладах, з дітьми всіх вікових категорій. Водночас С.Русова застерігала, що любов до рідного краю не повинна переходити в ізольований національний егоїзм; люблячи свій народ, дитина повинна з пошаною ставитися до інших народів.

Серед найважливіших завдань школи і дошкільних закладів – трудове виховання дитини, бо саме праця «в сучасному вихованні є метод, яким кожне

знання зафіксується в дитячій свідомості тим, що воно здобувається дитиною рукою; через руку в розум...». Правильно організована праця в школі, дитячому садку, в сім'ї формує свідоме ставлення і любов дитини до всякої діяльності, збуджує активну самостійну творчість, розвиває силу волі й наполегливість у досягненні поставленої мети, дисциплінує, сприяє знайомству з ремеслами і виробленню звички, потреби й хисту до праці.

Уже в перших педагогічних творах С.Русової провідне місце посіли питання змісту освіти в українській школі. При цьому центральне місце в системі шкільних дисциплін вона відводила рідній мові – навчанню мовлення, читання, письма. До методів реалізації цих завдань відносила залучення дітей до вільних, невимушених розмов, тематичних розповідей, розповідання казок, читання оповідань та їх драматизації, залучення поетичних творів як українських / Т.Шевченко, П.Куліш, О.Стороженко, Л.Глібов, М.Вовчок, Б.Грінченко/, так і західноєвропейських і російських авторів / Х.Андерсен, брати Грімм, А.Чехов та ін./; у початковому навчанні письма радила широко використовувати малювання, ліплення, вирізування та інші активні творчі роботи, що сприяли його пропедевтиці.

Серед найважливіших навчальних дисциплін називала природознавство, «як джерело найпотрібнішого наукового знання, як найкраща дисципліна розуму, що призвичаює дитину до пильних спостережень, до послідовних висновків, як предмет, що має найкращий моральний і естетичний вплив на виховання дитини». Основним методом навчання природознавства педагог визначила безпосереднє спостереження над природою та її явищами, насамперед шляхом екскурсій, потребу й методику проведення яких обґрунтувала у спеціальній статті «Шкільні екскурсії та їх значення».

Важливими джерелами знань дитини, за С.Русовою, є математика, історія, географія, а також співи та ручна праця.

Складовою педагогічної концепції С.Русової є її погляди на особу та проблеми підготовки й перепідготовки вчителя. На її думку, в школі найбільшу вагу має не гарний будинок, не стіни, не книжки, не малюнки, – творчу силу дає їй людина, яка там працює; джерело освіти – то вчитель або вчителька /«До сучасного становища народного вчителя», 1912/. Тож учитель повинен глибоко знати свій предмет, історію і сучасний стан його розвитку, зв'язок з іншими науками і життям, досконало володіти методикою викладання, постійно самовдосконалюватися, набувати нових знань.

Найбільш чітко вимоги до вчителя окреслені в праці «Дошкільне виховання». І хоч стосуються насамперед вихователів дошкільних закладів, однак, виважені, науково обґрунтовані й незаперечні, вони набувають загальнопедагогічного характеру. С.Русова зводить їх до таких трьох аспектів;

1/ індивідуальні якості педагога-вихователя, тобто його професійна придатність до педагогічної діяльності, яка включає достатнє фізичне здоров'я, хороші мовні дані, урівноваженість нервової системи, здатність витримувати моральні й психічні перевантаження, а також уміння спілкуватися з дітьми, лагідність, скромність тощо;

2/ загальноосвітня підготовка і світогляд; педагог повинен «мати широку схему освіти», бути озброєним найновішими знаннями про природу,

суспільство, навколишній світ, а головне – знати психологію і фізіологію «душі і тіла дитини»;

3/ фахова підготовка, яка включає уміння педагога вибрати методи й засоби навчання та виховання, які відповідали б віковим і психологічним особливостям дитини, рівню її знань, були результативними.

Поруч із обґрунтуванням вимог до вчителя нової української школи С.Русова вказала на шляхи його підготовки через;

- створення педагогічних навчальних закладів для підготовки українських вчителів при існуючих учительських школах;

- організацію педагогічних класів при жіночих гімназіях;

- тимчасові та постійно діючі учительські курси, на яких запроваджувати викладання українознавчих предметів;

- заснування у вищих навчальних закладах кафедр українознавства з метою підготовки вчителів для українських педагогічних шкіл і класів

4. Г.Ващенко про національне виховання української молоді.

Особливий інтерес становить педагогічна спадщина (зокрема, твори «Виховання волі і характеру», «Виховний ідеал», «Загальні методи навчання», «За здорову і свідому українську родину», «Проект системи освіти в самостійній Україні», «Психологічні основи активізації методів шкільного навчання» та ін.) видатного українського педагога, уродженця с.Богданівки Прилуцького району Григорія Григоровича Ващенко (1878 – 1967), в якій міститься чимало ідей про дошкільну освіту й дошкільне виховання, які в критичному осмисленні можуть бути успішно використані в сучасних умовах розвитку дошкільної освіти в Україні.

У всіх формах виховання, відзначав Г.Ващенко, необхідно чітко усвідомлювати його мету, або той виховний ідеал, який має бути реалізований у процесі виховання. Таким ідеалом для українців є всебічно розвинена людина, український патріот, що любить свою Батьківщину, переконаний християнин, що щиро дотримується християнської моралі, має міцну волю, керується у своєму житті й діяльності певними нормами в дусі християнської моралі й українського патріотизму, працездатний, наполегливий у досягненні поставленої перед собою мети.

Визначаючи основною метою виховання української молоді – служіння Богові й Батьківщині, Г.Ващенко обґрунтував і найважливіші риси, які необхідно виховувати в українській молоді – ідеалістично-релігійний світогляд, який, у свою чергу, має особливе значення для формування волі й характеру і взагалі поведінки людини, любов до Батьківщини, високу й безкомпромісну принциповість, мужність, чесність, людяність і гуманізм, альтруїзм і солідарність, дисциплінованість, працелюбність, здоровий оптимізм, рішучість, пошану до батьків і старших, стриманість у статевому житті і фізичних насолодах. А всі ці риси, за переконанням Г.Ващенко, закладаються в дошкільному віці. Для того, щоб здійснити мету виховання, необхідно найперше створити в родинному житті такі обставини, щоб вони відповідали цій меті. Цьому мають сприяти самі зовнішні обставини родинного життя. Приміщення української родини на незалежно від рівня її матеріального стану

мусить бути чисто українське. В кутку – образ Спасителя або Божої Матері, завішані українськими рушниками, на стінах – портрети видатних українських діячів, коли є можливість – малюнки, що відображають природу України та побут українців. Коли дозволяє матеріальний стан, на стінах мають висіти українські килими. Не слід цуратися також свого національного одягу, особливо жіночого. Збільшовичені українці називають це «шароварщиною», але не слід піддаватися їхньому впливові. Ніхто з інтелігентних українців не вбачав і не вбачає у шароварах і вишиваних сорочках сутності українства, але, шануючи свою націю, треба шанувати і свій народній одяг. Прикладом для нас можуть бути німці. Багато з них не тільки в свята, а й у буденні дні носять народний одяг, який значно відрізняється від загальноєвропейського. Щодо виховання малих дітей в українських родинах, то тут, на думку Г. Ващенка, позитивну роль можуть мати здорові традиції. Регулярність у харчуванні малих дітей, підтримання чистоти тіла й одягу, пошана до батьків і старших, релігійні звичаї, привчання до молитви, водіння дітей до церкви, – все це, будучи успадкованим від дідів-прадідів, має позитивний вплив на формування волі й характеру дитини. Тому часто трапляється, що розумні українські неосвічені селяни краще виховують своїх дітей, ніж напівосвічені інтелігенти.

Особливого значення надавав Г.Ващенко вихованню українського патріотизму, побудованого «на засадах християнської моралі і позбавленим будь-якого шовінізму».

Виховання патріотизму мусить розпочатись з перших років життя дитини. Зрозуміло, що тут не йдеться про свідомий патріотизм. Мала дитина може лише стихійно любити людей і оточення, серед якого вона живе. Але стихійна прив'язаність до рідної природи, своїх людей, до рідних звичаїв може набути різних форм у залежності від того, як виховують дитину, в яких умовах вона розвивається.

Раннє дитинство – один з найщасливіших періодів в житті людини. Дитина відвертими, нічим не затуманеними очима дивиться на світ Божий, все притягає її увагу: і сонячне проміння, що грає на стіні, і барвиста квітка, і котик, що грається на підлозі. Все це стає для дитини джерелом чистої, незаплямованої радості, яку дитина часто виявляє в дзвінкому сміхові. В цей же період починаються дитячі ігри – це найбагатше джерело дитячих радощів. Всі ці переживання глибоко западають в душу людини, стають органічною частиною її особистості, органічно пов'язують її з оточенням, в якому вона живе, викликають любов до нього, спочатку стихійну, а потім і свідому. Багато людей, особливо в старості, з великою насолодою згадують перші роки життя і те оточення, в якому воно протікало, – і якими милими тоді здаються і рідне село, і садочок коло хати, і товариші дитинства, і собачка, з якою грались у дитинстві. Але так буває не завжди. Нерідко раннє дитинство буває переповнене важкими переживаннями і позбавлене властивих нормальному дитинству чистих радощів. Крім того, деякі діти живуть у занадто одноманітному оточенні: рідко бачать природу і зустрічаються з іншими дітьми. Це буває наслідком неухважності або бідності батьків, що примушує їх увесь час віддавати праці задля шматка хліба.

Особливого значення надавав Г.Ващенко вихованню українського патріотизму, побудованого «на засадах християнської моралі і позбавленим будь-якого шовінізму».

Виховання патріотизму мусить розпочатись з перших років життя дитини. Зрозуміло, що тут не йдеться про свідомий патріотизм. Мала дитина може лише стихійно любити людей і оточення, серед якого вона живе. Але стихійна прив'язаність до рідної природи, своїх людей, до рідних звичаїв може набути різних форм у залежності від того, як виховують дитину, в яких умовах вона розвивається.

Отже, виховуючи у маленьких дітей любов до Батьківщини, відзначає Г.Ващенко, необхідно, в першу чергу, створити нормальне оточення. Дітей, що не вміють ще ходити, треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишиться в дитячій душі осяяне почуттям радості і покладе основи любові до рідної природи.

Коли дитина підросте і почне ходити й бігати, треба дати їй в певних межах волю, щоб вона мала можливість більше рухатися і накопичувати в своїй душі враження від того, що вона бачить і чує. Так дитина звикає з рідною природою і починає любити її, хоч спочатку не усвідомлює своєї любові.

Таким же природним шляхом має виховуватись у малої дитини і любов до людей, в першу чергу до батьків і родичів, а потім до чужих.

Малій дитині шкодить шум і галас; вона стає тоді нервовою. Але дуже недобре, коли дитина виростає на самоті, коли навіть рідко відчуває материнську ласку. Тому й тут треба вибрати середній шлях. Найближчою, любовою для дитини істотою є її мати. Любов до неї є початком всякої любові, і в тому числі любові до Батьківщини. Тому поведінка матері, ставлення її до малої дитини має особливе значення у вихованні патріотизму. Мати не мусить по-тваринному любити свою дитину; її любов повинна бути розумною, інстинктивний бік у неї має поступитись перед духовним. Отже, треба рішуче уникати палких поцілунків, коли мати з шалом чисто інстинктивної любові впирається губами в ніжне тільце дитини й нервує її. За шкідливі треба визнати й нестримні чукикання дитини, які теж впливають на нервову систему її і часто викликають у неї неприємні переживання. Мати мусить любити дитину ніжно, але спокійно; і оточувати її атмосферою радості.

Діти вже на початку третього місяця життя починають усміхатись. Здебільшого ця усмішка є відповіддю на радісну усмішку матері, і тоді радість дитяча і материнська зливаються в гармонійну єдність, залишаючи в душі незгладний слід. Приблизно у 21–22 місяці діти починають «гулити», себто виголошувати різні звукові сполучення, що являють собою зародок мови. «Гуління» дає приємність дитині, а особливо, коли з радісною усмішкою розмовляє з нею мати. Дитина не розуміє слів матері, але вона відчуває настрій її. Це перша розмова малої дитини з дорослою людиною, якою є любляча мати. В цій розмові відбувається радісне єднання душ, пройнятих спільними почуттями.

Потужним джерелом приємних переживань малої дитини є колискова пісня матері. Змісту її теж не розуміє дитина, але настрої її, а особливо милий голос матері, можна сказати, на ціле життя залишаються в душі дитини, як

джерело найшляхетніших переживань її. Меншу роль в ранньому дитинстві має батько. Але він не мусить бути холодним і байдужим до дитини.

Особливе значення у вихованні має моральна атмосфера, що панує в родині. Шкідливий вплив на дитину мають взаємні сварки батьків, вияви незадоволення життям, пригнічений настрій і т. ін. Навпаки, сердечні й добрі стосунки між батьками, їхня життєрадісність і бадьорість, віра в майбутнє благодійно впливають на дитину, посилюють у неї любов до батьків. А остання є основа патріотизму, бо родина є мала Батьківщина, на ґрунті якої будується й Батьківщина велика.

Все вищевідзначене стосується підтримання й виховання стихійної любові до Батьківщини. Але вже в дошкільному віці, за переконанням Г.Ващенка, можна й необхідно розпочинати виховання свідомого патріотизму. Українська дитина у 3-4 роки мусить знати, що вона має свою Батьківщину-Україну. В психології дошкільника вже намічається ґрунт для такого виховання. Відомо, що вже на третьому році життя у дітей починається період запитань, спочатку у формі «що це», а потім у формі «чому». Ці запитання свідчать про те, що душа дитини вже ніби прокинулася до свідомого життя. Слід відзначити також, що з 2,5-3 років дитина зберігає в пам'яті одержані нею враження і може їх відновлювати.

Все, що діялось з нами до цього часу, переходить у стан підсвідомого і, хоч має великий вплив на формування нашої психіки, в більшості випадків не згадується, тобто не може бути відновлене в нашій свідомості. Навпаки, враження, сприйняті нами, починаючи з 3-ох років життя, не тільки в якійсь своїй частині зберігаються в нашій пам'яті, але можуть бути відновлені нами з великою чіткістю й яскравістю.

Маючи це на увазі, відзначав далі Г.Ващенко, треба вже з цього періоду почати формування психіки дитини в напрямку виховання в неї свідомої любові до Батьківщини. А щоб це виховання найбільшою мірою відповідало природі дитини, треба використати запитання дитини, що вона на кожному кроці ставить дорослим і в першу чергу своїм батькам.

Українська дитина, зустрічаючись з дітьми і дорослими іншої національностей, чуючи чужу мову, цілком природно може поставити приблизно такі запитання: «чого Берта розмовляє не так, як ми?». Такі запитання дадуть привід батькам з'ясувати бодай у найпростішій формі, що наша Батьківщина – Україна, що українці мають свою мову, відмінну від мови інших народів і т. ін. А далі, коли дитина підросте й стане більше розуміти, їй слід від часу до часу, не насилуючи її уваги, в простій формі розповідати про Україну, про її минуле, природу, звичаї і т. ін. Менше приводів до подібних запитань мають українські діти, що живуть у чисто українському оточенні. Тоді батьки мусять самі якось навести дітей на подібні запитання. Зрозуміло, що це треба робити з найбільшою природністю.

Могутню роль у вихованні взагалі і у вихованні любові до Батьківщини відіграє слово, в першу чергу живе, а потім друковане. Мова нерозривно пов'язана з думкою, є органом її. Хоч мала дитина порівняно зі старшими дітьми і дорослими слабо розуміє мову, але все ж таки розуміє її, особливо, коли остання має прості форми і своїм змістом відповідає досвіді дитини. Як

відомо, діти охоче навіть з захопленням слухають казочки. Останні залишають у душі дитини не тільки яскраві образи, а й сильні почуття.

Можна навіть сказати, що людина ніколи не переживає під впливом слова таких сильних почувань, як у дошкільному віці. Під впливом веселої казки діти регочуть, підстрибують, плескають у долоні, очі у них блищать від радості, обличчя червоніють. Навпаки, під впливом сумної, а особливо страшною казки діти затихають, горнутья один до одного або до старших, очі в них від страху розширюються, а іноді в них з'являються навіть сльози. І все ж таки діти слухають страшну казку і протестують, коли доповідач хоче обірвати її.

Діти старшого дошкільного віку охоче також слухають простенькі оповідання з історії, з життя тварин та інше. Г. Ващенко радить цю любов дітей до казочок і оповідань якнайширше використовувати з метою виховання любові до Батьківщини. Рідні казки й історичні оповідання вводять дитину в коло духовного життя нації, а історичні оповідання знайомлять її з минулим свого народу, що стає для неї рідним і милим.

За переконанням Г.Ващенко, вплив слова на душу дитини посилюється тоді, коли воно сполучається з музикою, тобто має форму пісні. Як відомо, навіть немовлята люблять пісню, хоч і не розуміють її змісту. Ще більше люблять її діти дошкільного віку. Люблять не тільки слухати, а й самі співати. Тому треба навчати дітей українських пісень, доступних для їхнього розуміння й відчуття. Український народ – співучий народ, має багато спеціальних дитячих пісень; крім того, дитячому вікові відповідають більшість обрядових пісень, що їх з такою охотою співають діти. Разом із казкою, оповіданням і піснею, як чинниками виховання дитини, особливе місце займає гра. Дошкільний вік часто називають періодом гри. І це має свої підстави. Дитина дошкільного віку, що живе в нормальних умовах, більшу частину свого дитячого життя грається. Гра є найбільшим джерелом дитячої радості. Вона розвиває в дітей творчі здібності, організованість, наполегливість, дисциплінованість. Її роль у вихованні любові до Батьківщини надзвичайна і особлива. Як відзначав Г.Ващенко, найважливіша роль гри у вихованні стихійного патріотизму. Переживаючи в процесі гри хвилини найчистішої радості, дитина прив'язується душею до всього, що пов'язане з її грою: до своїх товаришів, до рідної природи, до свого села чи міста, до своєї родини. Все це міцно зливається з її особистістю; частково переходить в стан підсвідомого, а частково залишається в пам'яті на все життя. Але гра може бути використана і з метою виховання свідомого патріотизму. Зрозуміло, що це можливе лише за умови керівництва з боку досвідченої дорослої людини. При цьому особливе значення мають добір ігор і пояснення їх. У цьому зв'язку Г.Ващенко рекомендував добирати ігри, пов'язані з українськими старовинними обрядами. Пояснюючи їх дітям у простій, зрозумілій і разом з тим цікавій формі, можна зацікавити дітей українським минулим і прищепити їм любов до нього. Крім того, дорослий, що має відповідну фантазію і добре розуміє дитячу психологію, може сам скомбінувати ігри, що своїм змістом і формою будуть виховувати любов до Батьківщини.

Пісня і гра мають свій повний сенс і могутній вплив на психіку дитини переважно тоді, коли дитина живе не ізольована, а в товаристві інших дітей.

Крім того, товариство й само по собі є дуже важливим чинником у вихованні в дітей любові до Батьківщини. Товариші – це свої, близькі люди, що спільно грались і співали. Любов до них, як і до рідної природи, спочатку має стихійний, неусвідомлений характер і засновується на т.зв. соціальному інстинктові, що властивий як людині, так і тваринам. Але поступово на ґрунті її розвивається любов свідомо, що поширюється потім і на цілу націю.

Але товариство може бути різним, вплив його на окрему дитину може бути корисним і шкідливим. Тому, не обмежуючи занадто волі дитини, треба доглядати за нею й зокрема за тим, з ким вона товаришує і як взагалі проводить свій час. Найлегше і найпростіше це можна робити в дитячому садку, де діти завжди перебувають під доглядом виховательки.

У вихованні свідомого патріотизму дитячий садок має незрівнянно більші можливості, ніж родина. В дитячому садку само собою утворюється широке товариство, яке в такій формі здебільшого неможливе в родинних умовах життя дитини. Тут є всі можливості не тільки розвивати стихійну любов до Батьківщини, а й виховувати у дітей свідому любов до неї, при чому виховувати планово й систематично. Але це можливо в добре організованому садку, керованому добре підготовленими і відданими своїй справі педагогами. Коли ж дитячий садок неорганізований, коли в ньому панує формалізм, а педагоги лише «відбувають» свої обов'язки, не люблять з повною щирістю дітей, не віддаються всією душею своїй праці, – дитячий садок далеко поступається з погляду доброго впливу на дітей перед родиною, що має в своєму складі добрих, люблячих батьків. Тому дитячий садок мусить бути організований як велика, дружня родина. Вихователька мусить бути для дітей другою матір'ю, такою ж люблячою, але крім того, озброєною знаннями з педагогіки та дитячої психології і відповідним досвідом.

Любов до дітей і до справи виховання їх дасть можливість уникнути хиби, властивої багатьом дитячим садкам, а саме шаблону у змісті і формах виховної роботи. Вихователька мусить відчувати, як пульсують дитячі душі: щоб давати їм в кожний момент відповідну духову споживу і у відповідній формі.

Щодо самих способів виховання патріотизму у дитячому садку, то вони такі ж, як і в родині, відзначав Г.Ващенко. Необхідно сприяти розвиткові у дитини стихійної любові до Батьківщини, заснованої на інстинкті і навичках, а потім на цьому ґрунті розвивати в неї свідому любов до України. Для розвитку любові до рідної природи й рідного оточення, за переконанням Г.Ващенко, треба, щоб приміщення дитячого садка і його подвір'я мали затишний вигляд і вабили до себе дітей. В приміщенні дитячого садка мусять бути гарні, доступні для дитячого сприймання: малюнки, а головне, живі квіти в горнятках, вазонах і т. ін. Дворик дитячого садка мусить бути справжнім садом, з квітами й декоративними деревами, з купками чистого пісочку і т. ін. Однак, навіть коли дитячий садок найкраще оздоблений і має найкраще дворище, дітей не слід тримати у вузькому оточенні садка. Їх треба частіше, скільки це дозволяє погода, виводити на ширші простори: в ліс, поле, на річку, на озеро. Тут діти можуть бавитися, збирати квіти; вихователька може організувати ігри або цікаві пізнавальні бесіди. Спогади про такі екскурсії надовго залишаються в

пам'яті дітей, як хвилини безтурботного й радісного життя. Для розвитку в дітей любові до своєї нації треба прагнути до того, щоб між ними не було сварок, а завжди панував бадьорий і радісний настрій; щоб діти відчували радість товариського єднання. Найбільше сприяють цьому групові ігри. Поряд з цим вихователька формує й свідому любов до Батьківщини, що базується на любові стихійній і органічно з неї випливає. Засобами такого виховання є казки й оповідання, ігри з поясненнями, бесіди про минуле, організація ігор з метою патріотичного виховання. Але в умовах дитячого садка все це робити значно легше, а головне, всі ці засоби ; патріотичного виховання легше можуть бути приведені до певної системи й застосовуватись за певним планом. Крім того, в дитячому садку простіше й легше застосовувати такий засіб виховання, як декламація дітьми патріотичних віршів. У родинних обставинах це не так зручно, бо бракує слухачів або слухачами бувають дорослі, внаслідок чого дитяча декламація може набути характеру демонстрації дитиною своїх здібностей. В дитячому садку звичайно декламує декілька дітей, і тому декламація стає спільною товариською дією і має більший і глибший виховний вплив. При цьому має значення добір віршів для декламації та вміле пояснення змісту їх дітям. Багато таких віршів міститься у творчості Т.Шевченка, Лесі Українки, О.Олеся.

І ще одним важливим чинником у справі національного виховання Г.Ващенко вважав релігійне виховання української дитини, яке має розпочинатися в родині, в дошкільний період життя дитини, і поглиблюватися в дитячому садку. У садку діти спільно моляться перед початком і в кінці занять, спільно ходять у церкву. В цей період треба не тільки навчити дітей молитов, а й розповідати їм у доступній формі те, що відповідає дитячому вікові, з історії Старого й Нового Заповіту. Це не буде систематичний курс Священної історії, а лише окремі епізоди з неї, що з цікавістю і розумінням будуть вислухані дітьми і залишать в їх душах свій благонадійний вплив.

Таким чином дошкільний вік, за переконанням Г. Ващенко, є особливо сприятливий для виховання дітей у національному дусі і, зокрема, патріотичного виховання, формування й розвитку у людини любові до Батьківщини. Педагог відзначав, що перечитуючи автобіографії або автобіографічні твори видатних людей, читаючи твори письменників, що відображають дитячі роки життя людини, він приходив до висновку, що в багатьох випадках любов до рідного краю, в першу чергу, засновується на дитячих переживаннях. Дитинство, коли воно проходило більш-менш нормально, звичайно буває повне чистих, нічим незаплямованих радощів. На все, що її оточує, дитина дивиться відвертими очима, без всякого упередження. Тому враження її цікаві й захоплюючі. Дорослі, а особливо старі люди, часто згадують своє дитинство, як найщасливіший період свого життя. І в цих спогадах такою милою й привабливою здається природа рідного краю, такими гарними й близькими здаються люди, що жили з нами, – наші батьки, родичі, знайомі, товариші по дитячих іграх. І коли ви перебуваєте на чужині, вам так жагуче хочеться хоч на хвилину побувати в рідному краю, поглянути на рідну хату, де ви провели своє дитинство, на садок, на рідне село, на ліс, на річку, в якій ви так весело купались, на своїх земляків, послухати пісень, що літніми

вечорами широко розлягалися по селу. І нам тоді здається, що на Батьківщині і небо якесь інше, блакитніше, і сонце ласкавіше, і зорі вночі світять ясніше, і дерева зеленіші, і квіти пахнуть краще. Навіть тоді, коли дитинство буває нещасливе, коли дитині доводиться терпіти неправду і жорстокість з боку дорослих, людина іноді згадує враження від рідної природи, як щось світле й радісне. Прикладом цього може бути Т. Шевченко, який до кінця днів своїх зберіг переживання від рідної природи, як найсвітліші хвилини свого життя. Можливо, що контраст між красою української природи і жахливим, повним страждання життям українського селянства і були одною з основ великої любові Т. Шевченка до своєї Батьківщини, робить висновок Г.Ващенко.

Висновки

Таким чином, ще за часів тотальної русифікації та нищення українського культурно-освітнього життя С.Русова та Г.Ващенко, синтезувавши найновіші здобутки тогочасної педагогічної, психологічної, фізіологічної науки, спираючись на своє філософське розуміння завдань життя взагалі і свого часу зокрема, зуміли створити і представити українському суспільству незалежної держави досить чітку систему поглядів на концептуальні проблеми розвитку української системи освіти, національної школи й дошкільного виховання.

Література

1. Ващенко, Григорій. Виховний ідеал [Текст]. – Полтава: Ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
2. Ващенко Г. Націоналізм, інтернаціоналізм і виховання любові до Батьківщини //Визвольний шлях. – 1954. -№4. – С. 19-29.
3. Ващенко, Григорій. Твори. Том 4. Праці з педагогіки та психології [Текст]. – К.: «Школяр» – «Фада» ЛТД, 2000,
4. Ващенко Г. Основна мета української молоді // Визвольний шлях. – 1954. - №1. – С.12-22.
5. Григорієв Ю. Творець української національної педагогіки / Проф.. д-р Григорій Ващенко – 23.4.1878. – 2.5.1967// // Визвольний шлях. – 1967. – 1:.-С.701-706.
6. Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції /О.Джус. – Івано-Франківськ:Плай, 2002. – 260 с.
7. Енциклопедія українознавства / Перевидання в Україні; Т. 1-6.- Львів, 1993-1997.
8. Жарський Є Історія виховання // Мандрівець. – 1994. – №2. – С.44-46.
9. Жарський Є. 25-річчя Світової координаційної виховно-освітньої ради // Відгукніться. 1992. – Ч.6. – С.5-11.
10. Ідея національного виховання в українській психолого-педагогічній науці ХІХ-ХХст.; Збірник статей і доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Коломия, 1997. – 330 с.
11. Ідея національної школи у педагогічній спадщині Софії Русової і Степана Сірополка; Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 1996. – 199 с.

12. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994. – 300 с.
13. Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів/Упор. Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ:Вік, 1999. – 126 с.
14. Софія Русова. З маловідомого і невідомого. – Ч. 1: Несторка української педагогічної літератури/Упоряд. О. Джус, З. Нагачевська; автор вступ. статті З. Нагачевська. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – 456 с.
15. Русова С.Ф. Дошкільне виховання//Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./За заг. ред. Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С.262-276.

16. Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів / Упор. Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ, 1996. – 126 с.
17. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1992. – 510 с.
18. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки: підручник / І.Г. Улюкаєва. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 424 с.

Питання для самоконтролю

1. Виділіть і розкрийте складові педагогічної системи С.Русової.
2. Чому С.Русова увійшла до історії як фундатор вітчизняної теорії і методики дошкільного виховання?
3. Чи не заперечує національна система освіти та виховання, розроблена С.Русовою, прилучення молоді до здобутків «загальнолюдської» культури? Мотивуйте свою відповідь.
4. У чому полягають спільність і відмінність поглядів С.Русової і Г.Ващенка на українську виховно-освітню систему? Доведіть свої судження на прикладах.
5. Використовуючи другу частину праці Г.Ващенка «Виховний ідеал», складіть схему змісту Українського національного виховного ідеалу.

Лекція 8. Педагогічна думка, освіта, становлення суспільного дошкільного виховання в Галичині в кінці ХІХ-30-х рр. ХХ ст.

Мета: Ознайомити студентів із особливостями розвитку педагогічної думки, освіти та становлення суспільного дошкільного виховання в Галичині в кінці ХІХ-30-х рр. ХХ ст.

План лекції

1. Основні періоди розвитку національного дошкільного виховання у Галичині.
2. Роль товариств в організації дошкільних установ у Галичині.

3. Освітньо-виховні ідеали, погляди та культурно-просвітницька діяльність науковців та практичних працівників України в теорію і практику дошкільного виховання.

Література

Питання

1. Основні періоди розвитку національного дошкільного виховання у Галичині.

З першою пропозицією щодо створення українських дошкільних закладів виступив селянин Іван Залужний із Кам'янки Волинської на засіданні Головної руської ради, ще в 1848 р. Але тоді ця пропозиція не була підтримана. На той час на українських теренах уже розвиваються польські та німецькі благодійні товариства, які разом з церквою, приватними особами засновують сади ангелів, переддошкілля, дошкілля, захоронки (польською—материнки), ясла (польською—ловці), фребелівські огородці для дітей із заможних родин. Сирітські дитячі заклади опікували черниці. Дещо пізніше, в 60 — 80-х роках ХІХ ст., польська громадськість починає пропагувати ідею створення дошкільних закладів для дітей, чий батьки працюють.

Уже в 1888 р. в Галичині налічується 25 захоронок та фребелівських дитячих садків. Мережа дошкільних закладів та контингент дітей в них зростають і в 1892 р. функціонує вже 61 такий заклад. Уже з раннього віку діти підпадали під денаціоналізаційний вплив.

Професор З.Нагачевська виділяє кілька принципово важливих періодів розвитку національного дошкільного виховання у Галичині. У перший період (1869-1890) інтенсивно формуються передумови виникнення українських дошкільних закладів: активно діють товариство «Просвіта», Наукове товариство імені Шевченка, «Руське товариство педагогічне»; державними документами вперше визначаються організаційні й правові засади суспільного дошкільного виховання.

Другий період (1891-1900). Розвиток українського дошкілля здійснюється зусиллями галицьких освічених жінок. Біля витоків теорії та практики суспільного дошкільного виховання стояли Н.Кобринська, К.Малицька та І.Блажкевич. У 40-ві роки ХІХ ст. в Галичині з'явилися перші польські дошкільні заклади. Першу українську охоронку заснував 1892 р. на власні кошти Кирило Силецький в с. Жужелі Сокальського повіту при Домі сестер-служебниць непорочної діви Марії греко-руського обряду. Охоронки мали на меті забезпечити догляд за дітьми та вберегти їх від денаціоналізаційних впливів.

Третій період (1901 — 1918). Посилився революційно-визвольний рух. Освітні проблеми стають першорядними серед національних справ. Це сприяє появі світських дошкільних закладів, які систематично працюють за виховною програмою. Започатковуються теоретико-методичні та організаційні засади

їхньої роботи. Перші загальні збори товариства «Руська охоронка», які відбулися 1901 р. у Львові, обирають головою організації Марію Грушевську. Збори виробили програму організації українського дошкілля, яку підтримала громадськість, та план створення охоронок.

Протягом 1902 - 1903 рр. зусиллями цього товариства відкрито два дитячі садки у Львові. Перші львівські охоронки були організовані за системою Ф.Фребеля на добровільні пожертви, кошти від продажу лотерей та проведення аукціонів.

Після Марії Грушевської товариством «Руська охоронка» керувала Валерія Кацовська. Вона сприяла популяризації дошкільних закладів серед міщан. Невдовзі за головуванням Сибілли Рудницької відкрито третю охоронку.

Напередодні Першої світової війни діяло вже 23 дошкільних заклади. Створені з метою збереження української мови та культури на противагу польським та німецьким дитячим садкам, охоронки стають осередками розвитку дитини й національного виховання. Ставиться питання про відкриття цих закладів при школах. Все це зумовило й спеціальну підготовку товариством «Руська охоронка» виховательок для дитячих садків — «провідниць». Їх готували на дворічних курсах при Фребелівському інституті (в українському відділенні) на зразок державного навчання. Випускниці були інтелігентними, ідейними учительками. Лекції їм читав Орест Левицький. Практичні заняття проходили в дитячих садках.

Були ще притулки для малих дітей сиріт чи з бідних сімей та для покинутих матерями немовлят чи немовлят, матері яких неспроможні виховувати своїх дітей. До дитячих садків, на відміну від захоронок, збирали дітей на кілька передполуденних годин. У Польщі їх називали «парками Йордана» від імені професора Генріха Йордана, який пропагував організацію на галицькому ґрунті таких садків. У Кракові він подарував під заснування дитячих садків землю. Діяльність львівського товариства "Руська охоронка" привернула до проблем дошкілля увагу громадсько-культурних, господарських, релігійних організацій Східної Галичини.

2. Роль товариств в організації дошкільних установ у Галичині.

У роки Першої світової війни (1914-1918) припинили діяльність більшість громадських національних організацій, проте вдвічі зросла кількість дошкільних закладів, започаткованих «Українською захоронокю». Однак, незважаючи на поступальний розвиток дошкільної справи, дошкільні заклади ще не стали складовою неофіційної системи національного шкільництва, яка поступово утверджувалась на західноукраїнських землях.

У 1919-1931рр. остаточно визначилися провідні культурно-освітні організації Західної України. Значну роль у розвитку дошкільної справи відігравали громадські організації — товариство «Просвіта», «Українське педагогічне товариство» (з 1926 р. — УПТ «Рідна школа»), Крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю, «Союз українок». Крім уже відомих типів дитячих закладів, товариства відкривають дитячі клуби «Дитяче коло», «Клуб початкової праці». У 1923-1924 рр. українські захоронки переходять у

підпорядкування Українського педагогічного товариства «Рідна школа», в якому була створена комісія дошкільного виховання.

Від 1930 р. все більше поширюється ідея дитячих садків, неухильно зростає їх мережа. У 1935 р. налічувалось 402 українських дитячих садка, але більшість із них були літніми — діяли протягом 2 — 2,5 місяців. У 1937 році у 768 дитячих садках перебувало 30000 дітей. Захоронки, світлиці працювали протягом усього року.

1933 р. при товаристві «Українська захоронка» створюється окремий комітет для організації «пів осель» — літніх закладів виховання і відпочинку дітей дошкільного віку з числа міської бідноти. Українські видання того часу дали їм високу оцінку, зокрема тримісячник «Шлях виховання і навчання» за 1934 р. назвав українські захоронки поважним чинником національного життя.

На Українському жіночому конгресі у Станіславі (1934) учасники конгресу уточнили мету дошкілля — фізичне та психічне виховання. Перша педагогічна виставка, що відбулася 1938 р., була присвячена 36-річчю українського дошкільництва в краї. Там були представлені і матеріали дошкільних закладів товариства «Українська захоронка». З березня 1938 р. це товариство започаткувало видання першого на західноукраїнських землях щомісячного фахового журналу «Українське докільля». Товариство «Рідна школа» підготувало і видало низку навчальних книг та підручників для шкіл і дошкільних закладів. Цей період характеризується також інтенсивною розробкою теорії та методики дошкільного виховання.

3. Освітньо-виховні ідеали, погляди та культурно-просвітницька діяльність науковців та практичних працівників України в теорію і практику дошкільного виховання.

Педагогічні основи виховної роботи перших дошкільних закладів вироблялися під впливом західноукраїнської теорії та практики суспільного виховання, яка переважно ввібрала доробок Ф.Фребеля, М.Монтессорі, О.Декролі й використовувала їхні положення про мету дошкільного виховання. Водночас реалізувався доробок і надбання національного досвіду родинного виховання, яке ґрунтувалося на українській етнопедагогіці та моральних засадах християнства. Теоретичною й методичною базою служили також освітньо-виховні ідеали, погляди й культурно-просвітницька діяльність М.Грушевського, І.Франка, О.Духновича, Н.Кобринської, К.Малицької, О.Партицького, Г.Врецьони, І.Негребицького, І.Петришина та інших прогресивних діячів.

Іван Франко (1856-1916) — письменник, учений, громадський діяч, велет українського педагогічного духу. Українець-галичанин, син сільського коваля, завдяки своїй колосальній праці й щедрому талантові, енциклопедичності знань, самовідданій літературній і педагогічній творчості став славетним в Україні та світі. Його спадщина містить понад сто наукових і публіцистичних праць та художніх творів, присвячених висвітленню широкого кола педагогічних питань: стан освіти на українських землях XIX-XX ст.; виховання

молоді; відродження й розвиток української педагогічної культури; визначення мети виховання тощо.

Грунтовне знання історії й становища українського народу сформували в І. Франка чітку державну позицію й переконання в тому, що повний розквіт рідного шкільництва, української педагогіки, освіти й науки можливий тільки в умовах самостійної Української держави. Погляди І.Франка відображені у творах: «Мисль о еволюції в історії людськості», «Чого вимагаємо?», «Середні школи в Галичині у 1875—1883 рр.», у яких засуджено соціальну й національну дискримінацію українців у галузі освіти з боку австрійських і польських можновладців, відрив навчання від нагальних потреб українського народу, зашкарублість дидактичних методів, тілесні покарання учнів. Трагічну долю безпритульних сиріт відобразив в оповіданнях «Яндруси», «До світла», масову неписьменність — у статті «Народне шкільництво в Галичині».

Боровся за українську національну школу демократичного характеру й гуманістичного спрямування, обстоював необхідність створення адекватних підручників високого наукового рівня, пройнятих українським національним духом. Великого значення надавав вивченню рідної мови та літератури, фольклору й етнографії, виховному значенню дитячої літератури.

Мета освіти, на його думку, полягає у забезпеченні правильного розумового, морального виховання, провідним завданням виховання якого є формування свідомого українця з притаманними йому патріотизмом, високою моральністю, вихованістю, господарністю, освіченістю, професіоналізмом, фізичною й естетичною досконалістю, витривалістю, підприємливістю та ініціативою. Наполягав на свідомості навчання, протиставляючи її зубрінню й муштрі.

Велику увагу приділяв сімейному вихованню, ролі матері. У статті «Жінка-мати» зазначав, що саме матір відповідає перед суспільством за виховання дітей. Тому вона має створити всі умови, щоб діти росли здоровими, здобули правильне моральне виховання.

Виступав на захист народних учителів. Особливу шану виявляв до тих, хто любить дітей і готовий їм віддати своє серце, розумних і чесних, національно свідомих, майстрів педагогічної справи. «Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготований, несумлінний, то й школа ні до чого».

Наталя Кобринська (1851-1920) — засновниця жіночого руху в Галичині, активна учасниця громадського й літературного життя, організатор жіночих періодичних видань. Вона зібрала українок на перше жіноче віче 1-го вересня 1891 р. в м. Стрию. Серед інших злободенних проблем жіноцтва Н.Кобринська ставить питання про створення громадських українських дошкільних закладів. Саме вона на жіночому вічі виступила з ідеєю «охоронок» («захоронок») та «фребелівських огородців» (дитячих садків). Міркування Н.Кобринської та її сподвижниць викладені у проекті Статуту товариства «Охоронка» (1893) та «Відозві до руського жіноцтва в справі охоронок» (1896). У цих документах визначені організаційно-правові та педагогічні засади діяльності суспільних дитячих установ. Вони отримують назву «охоронки». Справу організації охоронок Н.Кобринська поклала на інтелігентних жінок, свідомих українок.

Аркадій Животко (1890-1948) — громадсько-політичний діяч, педагог, публіцист. Статті з питань освіти і, зокрема, дошкільного виховання друкував у збірці «Промінь». Писав вірші й п'єси для дітей, активно працював у галузі дошкільного виховання, організовував дитячі клуби і садки, національні за мовою та змістом роботи. Ці заклади були спрямовані на забезпечення всебічного розвитку особистості дитини. Тут опікувались дітьми у віці від 4-х до 9-ти років.

Ідею дитячого садка А.Животко обґрунтовував інтересами національної освіти, потребами народу, його світоглядом. Педагог визначив такі типи дошкільних закладів: притулок для немовлят, або ясла (для дітей від народження до 3 — 4 років); дитячий садок (для дітей 3 -7 років); захоронка, денна й добова; дитячий майданчик; дитяча колонія. Для кожного типу установ А.Животко визначив мету, завдання, запропонував зразки планів роботи протягом року.

Концепція дошкільного виховання обґрунтована А.Животком у його праці «Українське дошкільня» (1936) — один із перших підручників для провідниць (виховательок), виданий товариством «Рідна школа» у Львові. Цей підручник відіграв суттєву роль у підготовці національних кадрів. Нині він є цікавою і повчальною сторінкою в розвитку педагогічної думки.

Проблеми національного виховання на всіх рівнях освіти піднімалися на Першому українському педагогічному конгресі у м. Львові в 1935 році. В його роботі відображені ідеї низки праць, зокрема Я.Кузьміва «Напрямки національного виховання», І.Стешенка «Про українську національну школу», В.Пачовського «Українознавство у вихованні молоді» та ін. Ставилось питання, щоб всі дитячі садки, захоронки, світлиці були україномовними.

Юліан Дзерович (1871-1943) — галицький педагог, освітньо-культурний діяч, викладач Львівського університету, діяльний член численних товариств, зокрема «Рідної школи», «Просвіти», «Учительської громади». Писав на педагогічні й релігійні теми. У своїй фундаментальній праці «Педагогіка» (Львів, 1937) з релігійно-демократичних позицій висвітлює питання національного виховання дітей дошкільного віку. Педагогіку він розглядав у єдності та зв'язку з іншими науками, зокрема, з етикою, психологією, філософією, естетикою, історією педагогіки, а також релігією та філософією. Його розуміння процесів, мети і завдань виховання є надзвичайно сучасним. Вік від 5 до 7 років, на думку Ю.Дзеровича, є перехідним періодом: інтереси дитини змінюються і вихователь має їй допомогти, зорієнтувати на корисні справи. Підкреслюючи роль прикладу у формуванні особистості, автор особливо наголошував на його значенні в період з 7 до 11 років, коли відбувається інтенсивний психічний розвиток дитини.

Українське дошкільня в Галичині розвивалося в загальноєвропейських традиціях суспільного виховання малих дітей і водночас мало свої національні особливості. Воно зуміло протистояти державному шовіністичному тиску. Шлях його розвитку, зміст і напрями роботи принципово відрізнялись від дошкільного виховання на території України, яка перебувала у складі Російської імперії.

Література

1. Видатні українські педагоги: інформаційний довідник / авт. упор. Л.В. Калуська. – Тернопіль:Мандрівець, 2008. – 224 с.
2. Демченко О.П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб.[для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]/О.П.Демченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 432 с.
3. Дроб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність: посібник / П.І. Дроб'язко. – К.: Академія, 1997. – 181 с.
4. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Русової: навч. посіб. для студентів педагогічних спеціальностей вузів/Передмова М.Д. Ярмаченка. – 2-е вид., доп. і перероб. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2000. – 234 с.
5. Історія дошкільної педагогіки [Текст]: хрестоматія: навчальний посібник для студ. пед. ін-тів спец. 03.07.02 «Педагогіка і психологія (дошкільна)» / упоряд.: З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – 2-ге вид., доп. – К.: Вища школа, 1990. – 423 с.
6. Лисенко Н.В. Лисенко Н.В. Педагогіка українського дошкілля: У 3 частинах.– Ч. 2: Навчальний посібник /Н.В. Лисенко, Н.Р. Кирста. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 360 с.
7. Лисенко Н.В. Шляхами українського дошкілля в Галичині /Неллі Лисенко//Науковий вісник Чернівецького університету. – Педагогіка та психологія. Вип.122. – Чернівці:Рута, 2001. – С.67-74.
8. Нагачевська З.І. Українська школа і педагогічна думка за межами України (кінець ХІХ–ХХ століття): Методичні рекомендації до вивчення теми з курсу «Історія педагогіки». – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 69 с.
9. Лисенко Н.В. Шляхами українського дошкілля в Галичині /Неллі Лисенко//Науковий вісник Чернівецького університету. – Педагогіка та психологія. Вип.122. – Чернівці:Рута, 2001. – С.67-74.
10. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.) / [упоряд. Л.Д.Березівська та ін]. – К.:Наук. світ, 2003. – 418 с.
11. Нагачевська З.І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина ХІХ ст.. – 1939 р.) [Текст]: монографія /З.І.Нагачевська; Прикарпатський національний ун-т ім.Василя Стефаника. – Івано-Франківська: Підприємець Третяк І.Я., 2007. – 764 с.
12. Нагачевська З.І. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання в Галичині (ХІХ – перша третина ХХ ст.): Програма і методичні рекомендації до спецкурсу. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 44 с.
13. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: підручник/А.М.Бойко, В.Д.Бардінова та ін. – К.:ВД «Професіонал», 2004. – 576 с.
14. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х – початок ХХ ст.): [нариси / за ред. М.Д. Ярмаченка]. – К.:Радянська школа, 1991. – 381 с.

15. Світ педагогіки Східної Галичини й українського зарубіжжя ХХ століття: ідеї, афоризми, висловлювання: навч. посіб./Укладачі Завгородня Т.К., Прокопів Л.М., Стражнікова І.В. – Івано-Франківськ: видавець Третяк І.Я., 2010. – 212 с.

16. Софія Русова. З маловідомого і невідомого. – Ч. 1: Несторка української педагогічної літератури/Упоряд. О.Джус, З.Нагачевська; автор вступ. статті З.Нагачевська. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – 456 с.

17. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки: підручник / І.Г. Улюкаєва. К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 424 с.

Питання для самоконтролю

1. Чим була обумовлена необхідність приватного українського дошкілля й шкільництва в Галичині?
2. Які спільні та відмінні риси у розвитку суспільного дошкільного виховання в умовах Наддніпрянської України та Галичини?
3. Порівняйте педагогічні погляди та виховні ідеї в працях І.Франка і Л.Українки.
4. Доведіть актуальність педагогічних ідей І.Франка.
5. Як поєднано ідеї національних та загальнолюдських цінностей у педагогічній спадщині А.Животка?
6. Які основні напрямки розвитку ідей національного дошкільного виховання у спадщині прогресивних діячів Галичини?

Лекція 9. Сучасні тенденції розвитку дошкільної освіти незалежної України та їх порівняння із зарубіжними.

Мета: Ознайомити студентів із умовами відновлення та розвитку української педагогіки, національної системи дошкільної освіти й виховання дітей та молоді в Україні та шкільними системами зарубіжжя, окреслити їх спільні та відмінні риси.

План лекції

Вступ

1. Основні напрями розвитку педагогічної думки за кордоном.
2. Освітні системи зарубіжжя.
3. Реформування освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ ст.»). Закон України «Про освіту».
4. Тенденції розвитку дошкільної освіти у провідних розвинутих країнах світу та в Україні.

Висновки

Вступ

Дана тема висвітлює сутність стратегічних завдань і пріоритетних напрямів реформування освіти в Україні у порівнянні з аналізом дидактичних концепцій західної педагогіки, що включає традиційну парадигму, раціоналістичну модель і феноменологічний напрям. Розглядаючи розвиток педагогічної думки за кордоном, необхідно зупинитися на проблемах дидактичних концепцій західної педагогіки, проаналізувати педагогічні ідеї представників традиціоналізму, прослідкувати раціоналістичну модель освіти, дослідити феноменологічний напрям. Аналізуючи сутність демократичних засад освіти і виховання в сучасній Україні, варто акцентувати увагу на тому, що важливим її аспектом є розвиток системи самоврядування, реформування управління освітньої сфери, спрямування суспільства на педагогіку співробітництва і співдружності, що відображено в урядових документах про освіту. Необхідно зазначити фундаментальні принципи, на яких ґрунтується система національного вітчизняного виховання, його сутність, ідеї національного світогляду.

1. Основні напрями розвитку педагогічної думки за кордоном.

До числа дидактичних концепцій західної педагогіки можна віднести традиційну парадигму, раціоналістичну модель і феноменологічний напрям. Традиціоналізм в діалектиці притримується ідеї збереження консервативної ролі освіти як ретранслятора культурних цінностей. Освіта розглядається як передача молодим поколінням універсальних елементів культури минулого. Представники традиціоналізму намагаються дати нове життя систематичній академічній освіті (Ж.Мажо, Л.Кро, Ж.Капель(Франція), Г.Кевелті, Д.Равіч, Ч.Е.Фінн (США) та ін.). Раціоналістична модель освіти (П.Блум, Р.Ганьє, Б.Скіннер – США) концентрує свою увагу на проблемі засвоєння знань і практичних адаптацій молоді через освіту до існуючого суспільства. Вони стверджували, що будь-яка освітня програма може бути переведена в «поведінковий репертуар» знань, умінь і навичок, котрими потрібно оволодіти в процесі освіти. Феноменологічний напрям (А.Маслоу) проповідує гуманістичний напрям освіти. Основна думка – персональне навчання. В теоретичних обґрунтуваннях виховання простежуються два основних напрями: з позиції соціологізаторства і з позиції (біо)психологізма. Головне питання, що вирішують напрями – відношення до соціальних і біологізаторських закономірностей виховання. Могутній ідейний потік становлять представники, що вважають головним у вихованні особистості соціум (США. Франція). П.Бурдьє, Ж.Капель, Л.Кро, Ж.Фурастьє та ін. ставлять завдання засвоєння таких культурних цінностей, що дозволяють учням легше адаптуватися в умовах суспільних структур. Немало прихильників соціальної педагогіки в Японії, які вважають, що дитина повинна бути готовою без страху входити в різні суспільні організації, оскільки в них людина проводить все життя. (Біо)психологічний напрям виховання підтримують ідейні течії екзистенціалістської педагогіки, нового виховання і гуманізації психологічної

школи. Р.Галь, А.Медічі, Г.Міаларе, А.Фабр (Франція) визначають особистість перш за все як біологічну істоту, з природними рефlekсами, що дозволяють пристосовуватися до середовища. З одного боку надається велике значення взаємодії особистості з середовищем, а з іншого – проголошується незалежність індивіда від соціального оточення. Прибічники такого виховання піддають сумніву правомірність жорстоких покарань. Лідери гуманістичної психологічної школи – американці А.Комбс, А.Маслоу, К.Роджерс переконують на врахуванні інтересів, психіки, індивідуальних особливостей школярів, на дбайливому ставленні до особистості дитини, пропонують педагогам відмовитись від традиції бути господарями по відношенню до вихованців. На заході традиційно сильною є концепція виховання без політико-ідеологічних установок. Але, як показує досвід, виховання без політики є швидше декларацією, ніж дійсністю. Знову набуло актуальності інтернаціональне виховання, в основі якого є потреба у вивченні і засвоєнні культури інших народів. У педагогічних колах утверджується концепція виховання населення Землі як будинку для всього людства. Поряд з інтернаціональним вихованням набув значення виховних інтересів національних та етнічних меншин.

У центрі уваги педагогічних і суспільних кіл в провідних країнах світу знаходиться проблема демократизації освіти. Існує два підходи до цієї проблеми: один заснований на егалітаризмі (загальне зрівняння) одноманітності загальної освіти, інший виходить із необхідності диференціювання освіти відповідно індивідуальним даним, потребам і нахилам. Ідея демократичної системи освіти пропонує, перш за все, доступ до освіти, автономію навчальних закладів, ступеневу школу, таку організацію навчального процесу, при якій формується творчо і вільномисляча і дієва людина. Однією із серйозних суспільних проблем є проблема гарантії права на освіту. Реалізація цього права залишається актуальною через соціальну нерівність, що обмежує для багатьох можливість навчання. Проблемними залишаються питання і забезпечення обов'язкового навчання і зниження середніх показників якості освіти. Більшість педагогів переконані, що існують шляхи організації масового якісного навчання. Одним із найбільш ефективних визнається шлях диференціації освіти. Він визначає широкий спектр навчально-організаційних заходів, спрямованих на задоволення різнобічних інтересів і здібностей людей.

2. Освітні системи зарубіжжя.

У другій половині ХІХ століття у зарубіжних країнах прокотилася хвиля реформ. Збільшились терміни обов'язкової безплатної освіти, діє проміжок між початковою і повною середньою школою. На завершення початкової і неповної середньої освіти учні розподіляються за трьома основними навчальними потоками: повна загальноосвітня школа; середня школа з нахилом на підготовку до вивчення в технічному вузі; професійні навчальні заклади. Для шкільних систем характерна наявність приватних навчальних закладів, які, в основному, належать різним церквам. У більшості країн світу громадські навчальні заклади відділені від церкви. В останню чверть ХХ ст. виникло різке розширення мережі вищої освіти. Цей процес відобразив провідну роль вищої

школи в економічному прогресі. На кінець століття визначились головні тенденції розвитку педагогічної освіти: орієнтація на вищу освіту як умову для придбання професії учителя; ускладнення і посилення психолого-педагогічної підготовки; різнобічна спеціалізація в програмах навчання; удосконалення системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; одночасна підготовка в різних навчальних закладах.

У плані управління створюється компроміс між жорсткою централізацією і широкою автономією. Практично в усіх країнах світу школа – пріоритетний об'єкт фінансування. В зарубіжних країнах безупинно піднімається середньостатистичний рівень освіти, але він супроводжується зниженням якості підготовки учнів. Постійним змінам і корегуванням піддають шкільні програми. У загальноосвітніх школах існує декілька типів навчальних програм. Традиційним є обов'язкова програма. Все більшого поширення набувають інтегративні програми (їх завдання – ознайомити з основними явищами і закономірностями тих чи інших видів діяльності і взаємозв'язку між ними). “Шкільний вибух” (поява в провідних країнах світу масової середньої школи) підштовхнув до розвитку і створення якісно нової системи диференціації освіти і навчання. Основною формою диференціації є розподіл на різні типи учбових закладів, а також на профілі і потоки в середині однієї школи, на групи в класі. На кінець ХХ ст. відбулося становлення неповного середнього навчального закладу, в стінах якого приступили до диференційованої освіти: молодшої середньої школи, об'єднаної школи, єдиного коледжу. Після закінчення початкової і неповної середньої школи диференціація відбувається в навчальних закладах повної загальної освіти різного типу: граматичних і середніх школах, реальному училищі, гімназії основній школі, технічному, професійному і загальноосвітньому ліцеях, старшій середній школі. З'являються особливі школи для обдарованих дітей. Все більше уваги приділяється освіті інвалідів і дітей з вадами розумового розвитку. Практикується компенсуюче навчання – додаткові заняття, невелика наповненість класів, наявність класів адаптації, повторне навчання водному класі. Основою виховання в сучасній школі є духовне, моральне формування особистості. Розвивається тенденція гуманного виховання. Отримала розповсюдження так звана поведінкова методика виховання. Вона передбачає вільну ігрову обстановку, партнерство вихованців і наставників. Учніське самоуправління не виправдало надії на різке покращення результатів виховання. На зміну йому прийшли шкільні ради. Їх діяльність – це заохочення учнів до активного життя школи, розвиток в учнів самостійності, уміння відстоювати свої погляди і вимоги, виховання культури спілкування. Значну увагу світова школа приділяє вихованню політичної культури. Традиційним є виховання в процесі навчання. Навчальні програми обов'язково включають вирішення завдань морального, інтелектуального, фізичного, трудового виховання учнів.

Реформи: Найбільш радикальну позицію займають прибічники так званої неінституційної педагогіки (П.Гудман, І.Ілліч, Ж.Гудлед, Ф.Клейн, Дж.Холт-США, Л.Бернар – Франція). Вважають, що сучасна школа приречена на зникнення і, що потрібно змінити орієнтири освіти. Але більшість педагогів далекі від подібного радикалізму. На їх думку, потрібно удосконалювати

існуючу практику школи засобом корегування змісту і форм навчання і виховання. Помітно зросла роль експериментальних шкіл як центру пошуку іншого змісту, форм, методів шкільної освіти і виховання. У другій половині XIX століття виникло нове покоління експериментальних навчально-виховних закладів. Організуються так звані відкриті школи, що передбачають тісний зв'язок з оточуючим світом, враховують різні соціальні фактори, що впливають на формування автономної особистості, схильної до самоосвіти.

Головна властивість альтернативних шкіл – використання методик, в яких акцент зроблено на гуманні відносини між учасниками навчально-виховного процесу, на розвиток персонального потенціалу учнів. У другій половині XX ст. почався новий важливий етап впровадження в школу технічних засобів. У 1960-х рр. школи ведучих країн стали використовувати електронні засоби. Прихильники комп'ютерної техніки в освіті опирались на ряд дидактичних ідей (Б.Скіннер). По-іншому трактував використання ЕОМ американський педагог Г.А.Кроудер – комп'ютер повинен не тільки забезпечувати єдиний для всіх порядок засвоєння навчального матеріалу, але і пропонувати персональні навчальні програми. З часом технічні засоби перетворюються у обов'язкову умову навчального процесу. Принципово новий шлях навчання – комп'ютерні ігри. Ігрова мотивація переходить у навчальну, коли виникає цікавість до змісту завдання. Велике значення у вихованні мають в сучасному світі засоби масової інформації – так звана паралельна школа. У багатьох країнах світу склалась система навчального телебачення. Преса в школі – спеціально організована робота з учнями для педагогічно оправданого засвоєння різної інформації, що надходить із газет і журналів. Вона популярна в старших класах.

Починаючи з 1960 в світовому суспільстві отримала розповсюдження ідея постійного виховання. Школа розглядається як стартовий майданчик виховання протягом всього життя. Серед неформальних каналів виховання і освіти важливе місце займають організації учнів, наприклад організація скаутів. Характерним для змісту освіти в зарубіжних країнах є: інтеграція навчальних предметів на основі міжпредметних проектів; відбір навчального матеріалу на основі інтересів і безпосередніх потреб дитини; надання переваги або природничо-математичним предметам, або предметам гуманітарного циклу; диференціація навчання за змістом; деполітизація і деідеологізація навчального процесу.

Право на одержання диплома про закінчення середньої школи США дає певне число залікових одиниць, або «кредитів» (не менше 16), які випускник повинен набрати у процесі навчання. Заліковою одиницею вважається вивчення даної дисципліни по 5 годин на тиждень протягом року. Таких залікових одиниць необхідно набрати: з англійської мови і літератури – 4, з історії – 2, соціальних наук – 1, природничих наук – 2, математики (алгебра, геометрія, тригонометрія – 2). Крім того, кожен учень зобов'язаний пройти один із 2-3-годинних цілеспрямованих курсів, наприклад, іноземної мови, психології, стенографії, 3-4 залікових одиниці можна також одержати, вивчаючи додаткові предмети на вибір.

3. Реформування освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI ст.»), Закон України «Про освіту».

Створення незалежної самостійної Української Держави датується 24 серпня 1991 р., коли парламент майже одногосно ухвалив Акт проголошення незалежності України. Важливими чинниками становлення незалежної України є освіта та виховання. Тому вже у 1991 р. постало питання про вироблення нової освітньої політики, завдяки якій можна було б узгодити зміст освіти відповідно до сучасних потреб суспільства. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами.

У сучасній школі суверенної України навчально-виховний процес спрямований на всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими кадрами. У сучасному українському суспільстві, як і в інших демократичних державах, розвиваються такі основні види людських відносин: дружні, товариські, високоморальні, правові, відповідно до встановлених етичних норм; але на жаль і негативні, недружелюбні. Завдання школи та сучасного вчителя-вихователя полягає в тому, щоб формувати у своїх вихованців саме дружні, високоморальні, товариські морально-естетичні відносини. Успішність діяльності сучасної школи в значній мірі залежатиме від того, чи відмовиться в цілому суспільство від стереотипів минулих часів, чи готове воно перейти до перебудови взаємовідносин, чи готова сама школа до заміни педагогіки вимог і заборон, авторитарності на педагогіку співробітництва і співдружності, наукової виховної мудрості.

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI ст.») визначено «стратегію розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу на XXI ст., створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації». Ці ж стратегічні завдання конкретизуються у «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті». У державній національній програмі заслуговують на увагу: мета, принципи, основні напрями реалізації програмних завдань, ланки системи освіти. Розбудова національної системи ґрунтується на ідеях народності.

У змісті виховання особистості дитини пріоритетними є ідеї свободи, рівності, національної та особистої гідності, шанування родинних зв'язків, формування працелюбності, взаємоповаги, самодисципліни, заощадливості, потреби здобувати знання та вміння у всіх видах діяльності, ставлення до свого життя і життя інших людей, як до найвищої цінності. У

виховному процесі центральними є виховання загальнолюдських цінностей особистості – доброти, милосердя, толерантності тощо, стимулювання внутрішніх сил дитини до саморозвитку та самовиховання. Але, щоб виховати творчу особистість, необхідно створити умови для розвитку її здібностей. З цією метою створюють навчальні заклади різних типів. Серед них почесне місце належить альтернативним і авторським навчальним закладам.

Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI ст.») визначає стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі: відродження і розбудова національної системи освіти якнайважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості; виведення освіти в Україні на рівень розвинених країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад. Передбачається створення на рівноправній основі недержавних закладів освіти та глибокі демократичні перетворення у традиційних державних навчально-виховних закладах.

У програмі «Освіта» визначені також пріоритетні напрями, основні шляхи і принципи наступного реформування освіти. Вони спрямовані на досягнення певних стратегічних цілей. Зокрема, досить конкретно визначаються шляхи реформування кожної з ланок системи освіти: дошкільного виховання, в якому поєднуються сімейне і суспільне виховання; загальноосвітньої підготовки на національній основі, в якій реформуванню піддаються зміст гуманітарної та природничо-математичної освіти, трудової та фахової підготовки в середній ланці освіти. Суттєва увага приділяється національному вихованню, головною метою якого є засвоєння молодим поколінням соціального досвіду успадкування духовних надбань українського народу, формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою. «З перетворенням України на самостійну державу, – наголошується в документі, – освіта стала власною справою українського народу».

Розбудова системи освіти, її докорінне реформування «мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства».

Сказане вище засвідчує, що програма «Освіта» є не просто галузевою, а насамперед державною програмою, оскільки її здійснення вимагає координації дій багатьох державних відомств та установ, концентрації зусиль усіх гілок влади. Крім того, вона є також програмою національною, оскільки може бути реалізованою лише за умови об'єднання у загальнонаціональному масштабі зусиль недержавних структур: партій, профспілок, кооперативних і приватних організацій, релігійних громад різних конфесій з метою якнайповнішого задоволення національно-освітніх потреб усіх етносів України, а також українців за її межами. Питання національного виховання в Українській державі розглядаються на тлі соціальних надбань вітчизняної і світової духовної культури, а саме національне виховання – як органічний компонент освіти, що охоплює всі складові системи виховання, освіти і навчання: дошкільне, загальну середню освіту, позашкільне навчання і виховання, а також професійну освіту та шляхи її реформування.

У програмі сформульовано найважливіші принципи реформування усієї системи освіти:

демократизація освіти і розширення автономії навчальних закладів з урахуванням розвитку партнерства учнів, студентів та педагогів, гуманізації системи, що полягає в утвердженні людини як вищої соціальної цінності;

- гуманізація освіти, покликаної формувати в свідомості учнів цілісний науковий світ, розвивати їх духовність і творче мислення;

- національна спрямованість освіти, її гармонійне поєднання з національною історією і народними традиціями;

- неперервність освіти, перетворення її в процес, що триває протягом усього життя людини;

- неподільність навчання і виховання, їх органічна єдність як чи не найважливішого важеля економічного і політичного розвитку суспільства.

У програмі визначено зміст освіти та шляхи її реформування відповідно до сучасних потреб особи і суспільства з урахуванням особливостей гуманітарної, природничо-математичної освіти, трудової (й зокрема фахової) підготовки, через впровадження поліваріантності освітніх програм, інноваційних технологій навчання, ідей народної педагогіки.

Зміст освіти покликаний забезпечити передачу і засвоєння підростаючим поколінням досвіду старших поколінь, змісту соціальної культури для подальшого розвитку засвоєного досвіду. Загальна освіта – сукупність основ науки про природу, суспільство, мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від її професії. Основні шляхи одержання загальної освіти: навчання у середніх загальноосвітніх школах, середніх профтехучилищах, середніх спеціальних навчальних закладах і самоосвіта. Розрізняють такі рівні загальної середньої освіти: початкова, основна і повна. Учні здобувають наукові знання, уміння і навички. Знання – продукт пізнання (уявлення, поняття) людиною предметів і явищ, діяльності, законів природи і суспільства. Важливим компонентом змісту освіти є досвід творчої діяльності; щоб у школярів виробився досвід творчої діяльності, треба ознайомлювати їх з подібними операціями і створювати у навчанні умови для їх застосування. Нагромаджений досвід допомагає у подальшому вирішувати нові завдання. Творчий характер має не тільки діяльність по здобуванню знань (теоретична діяльність). Творчі елементи присутні і в діяльності практичного характеру. У залежності від мети і характеру підготовки учнів розрізняють загальну, політехнічну й професійну освіту. Політехнічна освіта – сукупність знань про головні галузі і наукові принципи виробництва й озброєння загальнотехнічними уміннями, необхідними для участі в продуктивній праці. Політехнічна освіта здійснюється, передусім, у процесі вивчення предметів політехнічного циклу: математики, фізики, хімії, біології, географії, а також під час вивчення інших предметів (історії, основ держави і права, літератури), трудового навчання.

Професійна освіта – сукупність знань, практичних умінь і навичок, необхідних для виконання роботи в певній галузі трудової діяльності. Професійна освіта здобувається в СПТУ. В навчальних планах СПТУ є три цикли навчальних предметів: професійно-технічний, загально-технічний і

загальноосвітній. Між загальноосвітньою, політехнічною і професійною освітою існує тісний взаємозв'язок.

Із прийняттям Закону України «Про освіту» в мережі загальноосвітніх закладів намітилися певні позитивні зміни в напрямках урізноманітнення типів загальноосвітніх закладів, вихованці яких показали високі результати на Всеукраїнських учнівських олімпіадах, складаючи половину їх учасників. Найголовнішою ознакою часу у шкільній освіті є те, що загальноосвітня школа стає національною, тобто державною школою України. Свідченням цього є зростання контингенту дітей, які навчаються українською мовою. Тому особливо відповідальним завданням є визначення національного компоненту навчання й виховання. Розвивається мережа навчально-виховних закладів для дітей інших національностей України, що забезпечує вивчення рідної мови, літератури, культури.

Державна програма «Освіта» з метою розбудови національної системи освіти в умовах становлення демократичного суспільства і ринкових відносин чітко фіксує потребу створення надійної системи соціального захисту учасників навчально-виробничого процесу, зокрема: створення економічних, правових, організаційних умов і гарантій для здобуття освіти; забезпечення в освітній галузі основних прав людини на працю, освіту, оздоровлення, відпочинок;— забезпечення гарантій здобуття освіти на рівні, не нижчому від державних стандартів. З цією метою державна програма «Освіта» чітко окреслює пріоритетні напрями реалізації стратегічних завдань та основні шляхи вдосконалення соціального захисту учасників навчально-виховного процесу різних рівнів освіти і навчання. Органічною частиною освіти, її базовим елементом і рушійною силою розвитку є наука.

Наукові програми навчальних закладів, окрім проведення фундаментальних і прикладних досліджень у різних галузях народного господарства, мають забезпечувати дослідження таких питань: відповідність змісту освіти сучасним досягненням науки, техніки і культури; теоретико-концептуальні, психолого-педагогічні, науково-методичні засади навчально-виховного процесу; проведення комплексних фундаментальних, пошукових і прикладних досліджень становлення високоосвіченої особистості; відтворення і розвиток інтелектуального потенціалу суспільства; науково-технічний та соціально-економічний поступ держави. Відповідно до цього програма «Освіта» визначає стратегічні завдання, пріоритетні напрями та основні шляхи реформування наукової діяльності в системі освіти України. Програма «Освіта» містить також спеціальні розділи, присвячені управлінню освітою, стратегічним завданням та основним шляхам реформування цього управління, фінансовому та матеріально-технічному забезпеченню освіти. Утвердження шляхів і засобів національного виховання дітей та молоді.

У «Концепції національного виховання дітей та молоді у системі національної освіти» визначені пріоритетні напрями та шляхи забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування Інтелектуального та культурного потенціалу якнайвищої цінності нації. В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, яка максимально враховує національні риси і самобутність

українського народу. Національне виховання – це виховання дітей та молоді на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях, обрядах, багатовіковій виховній спадщині, духовності. Воно є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання. Це одночасно і державне виховання, що здійснюється державними установами, а загальнонаціональне в його змісті діє і поза межами впливу цих установ, має значно ширший діапазон впливу на процес соціалізації особистості.

У Державній національній програмі «Освіта» підкреслюється, що “головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, фізичної та моральної досконалості. Така єдина мета виховання є науково обґрунтованим державним стандартом, закріпленим у законах нашої держави. Система національного виховання ґрунтується на таких фундаментальних принципах: народність, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізація, демократизація, безперервність, етнізація, диференціація та індивідуалізація виховного процесу; систематичність і варіативність його форм і методів; свідомість, активність, самодіяльність і творча ініціатива учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів; зв’язок виховання з життям, трудовою діяльністю народу і продуктивною працею; інтегративність виховання як єдність педагогічних вимог школи, сім’ї, громадськості. Сутнісні основи національного виховання визначаються ідеями національного світогляду, філософії, ідеології, засадами родинного виховання, народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що увібрали в себе надбання національної виховної мудрості.

4. Тенденції розвитку дошкільної освіти у провідних розвинутих країнах світу та в Україні.

Дошкільне виховання. До 80-х років ХХ століття системи дошкільного виховання більшості країн були розвинуті недостатньо, тому що виховання дітей цього віку традиційно вважалось пріоритетом сім’ї. Лише у СРСР та у країнах Східної Європи проводилась цілеспрямована політика розвитку державної системи дошкільного виховання, оскільки до жінок ставились, перш за все, як до учасників виробництва, вони складали більше 50% робітничої сили. У цих країнах від 40 до 70% дітей 3-брічного віку відвідували дошкільні заклади. Причиною суттєвих змін у ставленні до організованого дошкільного виховання в усьому світі у 80-х роках ХХ ст. стали такі чинники:

- широке залучення жінок, навіть матерів, у абсолютній більшості країн світу до праці за межами оселі;
- значне зростання кількості розлучень (у великих містах розлучається кожна третя сім’я), результатом чого стала відсутність достатнього нагляду за значною кількістю дітей дошкільного віку;

- поширення руху за рівноправ'я чоловіків та жінок. Його результатом стало прийняття цілого ряду документів, наприклад, Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Декларації Комітету міністрів Ради Європи про рівноправність жінок та чоловіків тощо;• проведення широкого кола психолого-педагогічних досліджень, які довели, що раннє дитинство є особливо сенситивним періодом для розвитку інтелектуальних, творчих здібностей особистості. Не розвинуті у цьому віці здібності «згасають», їх не можна компенсувати у майбутньому;• зростання вимог до якості підготовки професіоналів у сферах сучасного виробництва, яку треба починати з інтенсивного загального розвитку особистості з ранніх років життя. Завдання інтенсивного розвитку закладів дошкільного виховання були включені у пріоритетні напрями реформування освітніх систем ряду країн світу.

Так, наприклад, у США в програмі розвитку освіти «Америка – 2000» записано:»До 2000-го року всі діти матимуть доступ до високоякісних та розвивальних навчальних програм, які допоможуть підготувати дітей до шкільного навчання». УФРН поставлене завдання повного забезпечення всіх дітей місцями у дошкільних закладах до 2001 року. Найбільш активно ця система розвивається у Франції: вже в 1993 році дитячі садки відвідувало 35% дворічних дітей, 90% – трирічних та 100% чотири та п'ятирічних. У загальному обсязі витрат на освіту частка на дошкільне виховання збільшилася за останні 15 років вдвічі. Значного розвитку набула система дошкільного виховання і у країнах, що розвиваються. Прикладом тут, як вважають дослідники, можна вважати Індію, де уряд розробив спеціальну програму «Комплексна служба розвитку дитини». Відповідно з цією програмою у країні створена система державних дошкільних закладів для дітей з демократичних верств суспільства, яка поповнила вже існуючу мережу приватних закладів – дуже різноманітних за своїми можливостями та завданнями. Активне зростання мережі дошкільних закладів є характерним для Китаю (більш ніж втричі за 80-90-ті рр.), південній Кореї (за 80-90-ті рр. відсоток дітей, що відвідують дитячі садки, зріс з 7 до 60%). Однак різниця між розвинутими країнами та тими, що розвиваються, за показниками у сфері дошкільного виховання залишається дуже суттєвою.

Якщо у розвинутих країнах дитячі садки відвідують 40 і більше відсотків у віці 3-4 років і 90-100% у 5-річному віці (у підготовчих групах при школах), то у країнах, що розвиваються, охоплення дітей дошкільного віку виховними закладами не перевищує, як правило, 12-15%. В Україні у зв'язку з економічною кризою кількість дошкільних закладів значно зменшилась, що приводить до послаблення рівня підготовки дітей, які вступають до початкової школи. Характерною особливістю розвитку системи дошкільного виховання у світі в сучасних умовах є різноманіття типів дитячих закладів. Найбільш поширеними з них є: дошкільні (підготовчі) класи при початкових школах; державні, громадські та приватні дитячі садки з режимом повного дня, центри короткострокового нагляду за дітьми (протягом 3-4 годин); дитячі садки при підприємствах для дітей персоналу; дитячі групи при церквах; дитячі садки для дітей з бідних та соціально неблагополучних сімей; дитячі садки (різної форми власності) для дітей з вадами розумового та фізичного розвитку. Ці заклади

мають різні цілі, завдання та методичну забезпеченість. Провідними тенденціями розвитку системи дошкільного виховання є: загальне розширення мережі дошкільних закладів; пріоритетне створення повноцінних дошкільних закладів, що ставлять за мету як турботу про повноцінне харчування, догляд за здоров'ям дітей, так і їх різнобічний розвиток, підготовку до школи, психологічну адаптацію до умов наступного навчання; розвиток системи психолого-педагогічного та соціально-педагогічного консультування майбутніх та молодих батьків. Наслідком цих процесів стало подальше зростання кількості дітей 3-4 річного віку у дитячих закладах, перетворення дошкільного виховання на обов'язковий етап шкільної освіти шляхом створення нульових та пропедевтичних класів при державних школах багатьох країн.

Особливості реформаційних процесів на етапі початкового навчання. Початкова школа є найбільш поширеною ланкою в сучасних освітніх системах. Перші закони про обов'язкову початкову освіту були прийняті в європейських країнах на початку XIX століття (у Пруссії в кінці XVIII ст.). У нашій країні (тоді Радянському Союзу) загальна початкова освіта була введена у 1930 році. Сьогодні у всіх країнах Європи, Північної Америки, у Австралії, Японії та багатьох інших країнах практично всі діти відповідного віку відвідують початкову школу. Стан справ з початковою освітою у країнах, що розвиваються дуже неоднорідний. У більшості африканських та азійських країн відсоток охоплення дітей початковою освітою не перевищує 50, а у деяких він значно менший (Малі – 24%, Гвінея, Афганістан – 25%, Пакистан – 44%). Особливо низьким є відсоток охоплення початковою освітою дівчаток. Він складає у більшості випадків 20-40% від загальної кількості дівчаток шкільного віку. Разом з тим, багато країн, що розвиваються, досягли значних успіхів у шкільній справі. Так, у Зімбабве, Індії, Конго, Нігерії, Нікарагуа, Сальвадорі до 80-90% дітей відповідного віку навчаються у початковій школі. Тривалість навчання у початковій школі коливається від 3 до 10 років у різних країнах. Міжнародне Бюро освіти провело у 1998 році дослідження щодо освітніх систем у 184 країнах світу. Велика розбіжність у термінах навчання у початковій школі пояснюється як різними історичними традиціями у сфері освіти у різних регіонах світу, так і тим, що у ряді країн відбулося злиття початкової школи з першим ступенем середньої, в результаті чого утворилась основна, або базова, яка і фігурує у ряді випадків у наведених нижче статистичних даних. У європейських країнах традиційно склалася 4-річна початкова школа. За останні роки тривалість початкового навчання зросла у ряді країн на 1-2 роки за рахунок підготовчих класів. У США тривалість початкового навчання коливається між 8 (у віддалених районах) та 6 роками. Американська модель структури шкільного навчання (6+3+3) була перенесена після другої світової війни ще наряд країн, зокрема Японію і Південну Корею. У 1998 році в результаті структурної реформи така ж модель була запроваджена і в Польщі. В Україні, як і у ряді країн СНД, продовжує існувати 4-річна початкова освіта, що є невід'ємною складовою основної 9-річної. Певний інтерес для розуміння процесів, що відбуваються у початковій освіті у різних регіонах світу, представляють і дані Міжнародного Бюро освіти щодо середньої кількості навчальних занять на тиждень у початкових школах державного

сектору. Кількість навчального часу у початковій школі стала предметом вивчення компаративістів.

Дослідження, проведені у багатьох країнах, показали, що кількість часу, відведеного на академічні заняття, прямо корелює з кількістю знань, отриманих учнями у школі. Особливо цінними є години, проведені у школі, для дітей з бідних сімей, у країнах, де соціальне оточення для більшості дітей не дає достатнього розвивального ефекту. Існують загальноприйняті у світі рамки офіційного навчального року для 1-6 років навчання. Вони становлять в середньому 180 днів або 880 годин. Цікаво, що “академічна” година коливається між 30 та 60 хвилинами астрономічного часу. Крім того, в деяких країнах тривалість академічної години змінюється залежно від класу з загальною тенденцією до збільшення у старших класах. Об’єктивна оцінка цих показників, як відмічають експерти Міжнародного Бюро освіти, навряд чи можлива, оскільки запланована кількість навчального часу не завжди витрачається на класні заняття. Причиною цього у країнах, що розвиваються, найчастіше є недостатня кількість педагогічних кадрів, страйки педагогів, напівофіційні канікули, витрачання часу на різні адміністративні заходи, відсутність достатнього контингенту учнів. Практика витрачання навчального часу на неакадемічні справи існує і у розвинутих країнах. У США, наприклад, близько чверті навчального часу у початковій школі витрачається на перерви, сніданки, ігри тощо. У Великобританії такі витрати часу становлять від 7% до 27% навчального часу. Оцінка якісної сторони діяльності системи початкової освіти у різних регіонах світу дозволила фахівцям визначити такі тенденції її розвитку:

- зближення початкової школи з дошкільними закладами. Формами такого зближення і навіть злиття стали класи для малюків у Англії, материнські класи у Франції, дошкільні (підготовчі класи) у США тощо. Такі заклади відвідують до 100% дітей з п’ятирічного віку.

У країнах Східної Європи, у пострадянських країнах (у тому числі і в Україні) існують навчально-виховні комплекси “дитячий садок-школа”, що мають єдині або скоординовані програми розвитку дитини, єдине керівництво; • злиття початкової школи з першим ступенем середньої освіти – створення «основної школи» (базової), обов’язкової для всіх дітей протягом 9-10 років навчання у більшості країн світу. Базова освіта розглядається міжнародним співтовариством як необхідна, така що повинна забезпечувати життєві потреби людини на сучасному етапі розвитку цивілізації. У 1990 році на Міжнародній освітній конференції, організованій ЮНЕСКО у Жомтьєні, були сформульовані базові освітні потреби сучасної людини, які має задовольняти школа базового рівня: «Ці потреби охоплюють як необхідний обсяг навичок (вміння читати, писати, володіти усною мовою, рахувати та розв’язувати задачі), так і основний зміст навчання (знання, професійні навички, ціннісні настанови і погляди), які необхідні людям для виживання, розвитку всіх своїх здібностей, життя та праці в умовах збереження людської гідності, всебічної участі у розвитку, підвищення якості свого життя, прийняття розумних рішень і продовження освіти».

Школа, що реалізує такі потреби, не повинна досягати цього за рахунок надмірного насичення навчальних програм. Важливими умовами успішної

роботи базової школи названі налагодження гуманних стосунків між учителем та учнями; вивчення середовища, в якому живуть діти; використання сучасних засобів комунікації; поєднання шкільної та позашкільної роботи. Сьогодні базова освіта повинна охопити близько 900млн. дорослих неграмотних людей, 130 млн. дітей, що не відвідують школу і 100 млн. підлітків, що передчасно її залишили.

Трьома провідними компонентами базової освіти, до яких повинні отримати доступ учні, повинні стати: етика і культура, наука і техніка, економічні та соціальні науки. Важливим завданням базової школи повинно стати “формування смаку до отримання знань, праги та радості пізнання”, бажання отримувати базову, а потім і безперервну, освіту; • об’єднання дрібних шкіл у сільській місцевості. Така практика має місце і в Україні. У тих країнах, де є труднощі з транспортом та дорогами, де відстані між населеними пунктами достатньо великі (Китай, Україна, Росія та ін.), продовжує існувати мережа малокомплектних шкіл; • поява або зростання кількості початкових шкіл, які задовольняють культурні потреби окремих груп населення: етнічних груп у навчанні дітей рідною мовою (США, Нова Зеландія, Австралія, країни СНГ); племен та каст у віддалених районах у дистанційному навчанні своїх дітей по радіо; шкіл-інтернатів для дітей-інвалідів, шкіл корекційно-розвивального навчання, репетиторських шкіл тощо.

Середня освіта: сучасний стан та перспективи розвитку. Протягом багатьох століть середня освіта мала елітарний характер. Вона обслуговувала потреби верхівки суспільства і була спрямована, перш за все, на підготовку до вступу в елітарні вищі навчальні заклади, на розвиток розумових здібностей, лідерських вольових якостей, світських манер (у різних країнах наголос робився на певному, характерному для неї завданні), а не на підготовку до практичного життя. Єдиним, а потім єдино повноцінним типом середньої освіти вважалась класична школа: граматична школа у Великобританії; гімназія у Німеччині, Австрії, Швеції; ліцей у Франції, Італії, Греції. У кінці ХІХ – на початку ХХ століття у зв’язку з ускладненням процесів матеріального виробництва, кількісним зростанням потреб у освічених працівниках подовжуються строки обов’язкового навчання: початкова школа надбудовується 3-4-5 річною неповною (неповноцінною) середньою. У Європі таким чином виникають сучасні школи (Великобританія), основні школи (Німеччина), вищі початкові школи (Франція, дореволюційна Росія).

У цей період продовжують існувати і школи академічного профілю, які приймають до 10-15% всіх учнів. У європейських країнах виникає і проміжний тип середньої освіти, який утворюється шляхом введення до закладів академічного профілю реальних дисциплін (так звана «сучасна освіта»). Метою цієї школи стає підготовка до вступу у середні спеціальні навчальні заклади. Представлена вона була технічними школами у Англії, реальними училищами (школами) у Росії та Німеччині, загальноосвітніми колежами у Франції тощо. Принципово іншим шляхом йшов розвиток середньої освіти у країнах, що історично були позбавлені (або позбавилися самі) середньовічної традиції організації середньої освіти за становою ознакою. Так у США в кінці минулого сторіччя була створена громадська “все охоплююча школа”, що була відкрита

для всіх бажаючих. Вона працювала за схемою 3+3 (молодша середня + старша середня). У старшій середній школі шляхом вільного вибору учнями ряду предметів виділялися академічний та професійний профілі. З 60-х років ХХ століття у зв'язку із бурхливим розвитком НТП середня освіта стала масовою, кількість учнів у цій освітній ланці подвоювалась і навіть потроювалась у західних країнах за одне-два десятиліття. У Європі почався процес демократизації повноцінної середньої школи шляхом об'єднання під одним дахом різних типів середньої освіти (повної та неповної середньої школи) з одночасним збереженням їх внутрішньої цільової та змістової диференціації. Процес створення об'єднаних шкіл найбільш активно проходив у Великобританії, де їх відвідувала більшість школярів. У ФРН у такого типу школах навчаються не більше 10% учнів, тобто процес уніфікації середніх навчальних закладів є значно більш ускладненим. Розпочався аналогічний процес і у Франції, але теж не досяг значних успіхів. Еволюціонує і повноцінна середня школа класичного типу, в якій традиційно домінували давні та нові мови, математика, суспільні дисципліни. Для цього типу середньої освіти характерною сьогодні є диверсифікація на етапі старшої середньої школи. Виникають все нові та нові профілі ліцеїв та гімназій, які носять професійно-орієнтований характер (технічний, економічний, музичний, педагогічний, сільськогосподарський тощо). Новою тенденцією для шкіл академічного профілю є введення до навчальних планів дисциплін практичної спрямованості (гімназії ФРН), що дає можливість випускникам зробити більш певними свої життєві перспективи у разі відмови з якоїсь причини від вищої освіти, на яку така школа перш за все і орієнтує. Для України, як і для інших країн пострадянського простору характерною є тенденція відходу від уніфікованої середньої школи. Виникають нові типи шкіл-гімназій, ліцеїв, колегіуми, що мають профільний характер. Продовжує існувати і загальноосвітня середня школа. Швидкими темпами розвивається середня освіта й у країнах, що розвиваються.

Якщо повна середня освіта все ще продовжує бути привілеєм верхівки суспільства, то неповна середня стає масовою і охоплює в середньому 30-50% підлітків відповідного віку. Отже, провідним шляхом розвитку системи середньої освіти є шлях її диверсифікації, що надасть можливість кожній людині розвинути й застосувати свої таланти, обмежить шкільний відсів, дозволить багатьом юнакам та дівчатам позбавитись почуття відчуженості та відсутності перспектив на майбутнє. Така диверсифікація надає можливість говорити про два рівні середньої освіти: академічний рівень, що веде до університетської освіти, та професійний, технічний, що веде безпосередньо у світ праці. Важливою є і тенденція до надання випускникам середніх навчальних закладів подвійної життєвої перспективи: можливості вступити до закладу після середньої освіти та безпосереднього вступу у світ праці з набуттям у процесі навчання у школі (навіть академічного профілю) певних професійних компетенцій. Така орієнтація зумовлена необхідністю підвищення конкурентоздатності молоді на ринку праці. Пріоритетними завданнями, притаманними для середньої освіти, є: надання системи наукових знань, розвиток особистості, її соціалізація. Сучасна загальна освіта повинна навчити

молодь функціональній, науковій та технологічній грамотності, загальній культурі. Головним завданням освіти є формування громадянина, його загальної культури. Саме навколо поняття «загальна культура» повинно відбуватися зближення двох рівнів середньої освіти – академічного та професійного. В Україні основною, найбільш важливою і необхідною ланкою реформування і оновлення освіти є загальна середня освіта, яка повинна забезпечувати максимальний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудової підготовки, професійного самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення. Українська держава гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти і фінансує її здобуття. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і може отримуватися у різних типах закладів освіти. Загальноосвітня школа виступає важливим фактором відродження нації, виховання у молоді національної свідомості та гідності, активним засобом боротьби з національним нігілізмом, з проявами комплексу національної неповноцінності, приниження, відступництва від своєї нації.

Принцип єдиної трудової політехнічної школи на основі ідей гуманізму, демократії та інтернаціоналізму означає надання всім дітям рівних можливостей для одержання освіти, відображає єдність і взаємозв'язок усіх ступенів загальної середньої освіти, її безперервність, наступність всіх компонентів навчально-виховної системи – мети, змісту, методів, засобів і організаційних форм. Школа діалектично поєднує національний та інтернаціональний зміст освіти, забезпечує входження до скарбниць світової культури, необхідний рівень міжнаціонального спілкування. Як відомо, система загальної середньої освіти відокремлена від церкви і носить світський характер.

Найважливішими напрямками відродження школи є: реалізація в навчанні та вихованні підростаючого покоління ідеї народності на основі засвоєння позитивних традицій національних культур українців та інших народів, що проживають в Україні, відродження ролі школи в розвитку культури народу; демократизація всіх сторін шкільного життя, перетворення школи з відомчої ідеологічної установи в громадсько-державний інститут, відхід від жорсткого одержавлення і регламентації її діяльності, широкий розвиток самодіяльних засад, залучення громадськості до визначення та здійснення шкільної політики; індивідуалізація навчально-виховного процесу, організація його з урахуванням здібностей, нахилів, інтересів дітей та їхнього інтелектуального, фізичного і психічного розвитку, диференціація, яка передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання та виховання; інтеграція зусиль всіх соціальних інститутів виховання – сім'ї, школи, позашкільних установ, виробничих колективів, громадських організацій для поліпшення виховання підростаючого покоління. Загальний зміст навчального матеріалу середньої освіти поділяється на державний і шкільний компоненти.

Гімназії та ліцеї працюють за спеціальними навчальними планами, які розробляються педагогічними колективами спільно з вищими навчальними закладами. Міністерством освіти і науки України розроблений базовий

навчальний план гімназій, який передбачає широкий спектр предметів за вибором: мови народів України, стилістика української мови, старослов'янська мова, латина, грецька мова, народознавство, ораторське мистецтво, поезика, логіка, історія, культура, етнографія, людина і суспільство, вступ до філософії, основи екології та економіки, ритміка, хореографія тощо. Базовий навчальний план ліцею диференціює навчальну роботу учнів за основними профілями: філологічний, історико-філософський, художньо-культурний, фізико-математичний, економічний, технічний. Їх кількість і зміст визначаються конкретним педагогічним колективом відповідно до потреб учнів і кадрового та навчально-методичного забезпечення.

Додаткові предмети в ці навчальні плани вводяться залежно від напрямів і профілів; основи етики, естетика, культура та мистецтво України, основи моделювання та конструювання тощо. Для учнів відкриваються широкі можливості щодо вибору додаткових курсів. Зокрема, на технічному профілі ліцею можуть пропонуватись: мікропроцесорна техніка, електротехніка, електроніка і радіотехніка, ергономіка, соціальна психологія, аудіо- та відеотехніка, дизайн, менеджмент та підприємництво, основи сучасного виробництва, інформатика й управління.

Висновки

У кінці 80-х років ХХ ст внаслідок перебудовчого напрямку політики М.Горбачова, в Україні відбувся ряд подій, які сколихнули національну самосвідомість українців. Прийнято Декларацію про державний суверенітет України, проголошено незалежність, прийнято закон «Про освіту», затверджено державну програму «Освіта ХХІ століття» та інші урядові документи. Отже, освітян чекає велика творча праця щодо подальшого розвитку національної системи освіти, яка забезпечить виховання національно свідомих громадян Незалежної української держави.

Література

1. Галус О.М. Порівняльна педагогіка: навчальний посібник / О.М. Галус, Л.М.Шапошнікова – К.: Вища шк., 2006. – 215 с.
2. Державна національна програма «Освіта» Державна національна програма Освіта (Україна ХХІ століття). –К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
3. Державні документи про дитинство та дошкільну освіту//Коваленко Є.І.Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки: Хрестоматія: навч. посіб./Заг.ред. Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – С.489-490.
4. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / Упор. О.О.Любар. – К.: Знання, 2003. – С.641-666.
5. Закон України «Про загальну середню освіту».
6. Кічук Н.В. Освіта у сучасному світі: навчальний посібник / Н.В. Кічук. – Ізмаїл: [б.в.], 2001. – 88 с.
7. Концепція національного виховання // Освіта. – 1996. – 7 серпня. Концепція національної системи освіти

8. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / Упор. О.О.Любар. – К.: Знання, 2003. – С.721-734.
9. Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка: навчальний посібник / А.А. Сбруєва. – [2-ге вид., стер.]. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 320 с.
10. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / О.В. Васюк, І.В. Сопівник. – К.: ДАКККіМ, 2010. – 600 с
11. Лавриченко Н. Реформування освіти в європейських країнах за умов їх інтеграції / Н.Лавриченко // Шлях освіти. – 1997. – №2.
12. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки: підручник / І.Г. Улюкаєва. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 424 с.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягають спільні риси та розбіжності у дошкільній освіті різних країн?
2. Назвіть основні напрями оновлення змісту освіти в ході реформ 1980 – 90-х рр.
3. Як функціонує система елективних предметів у школах США та Великобританії?
4. У чому полягає необхідність створення системи безперервної освіти?
5. Що Ви розумієте під поняттям «державний» і «шкільний» компоненти освіти?
6. Як визначається головна мета виховання в державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ ст.»)?
7. Що Ви розумієте під поняттям “національне дошкільне виховання”?
8. Що таке національний світогляд? Що Ви розумієте під поняттям «педагогіка співробітництва»?
9. Виходячи з яких міркувань приділяється пріоритетна увага розвитку дошкільного виховання в сучасних умовах?
10. Дайте характеристику провідних тенденцій розвитку дошкільної освіти.
11. Сформулюйте провідні завдання системи середньої освіти. Дайте характеристику існуючих типів дошкільних навчальних закладів.
12. Чим зумовлене зростання їх кількості в сучасних умовах?
13. У чому полягають особливості розвитку приватних дошкільних закладів у сучасній Україні?
14. Дайте характеристику тенденцій розвитку системи професійної освіти у розвинутих країнах світу.
15. Назвіть провідні тенденції розвитку дошкільної освіти у розвинутих країнах та в Україні.
16. Яка з охарактеризованих у розділі парадигм розвитку дошкільної освіти є найбільш характерною для України?
17. Поміркуйте і поясніть, у чому полягають основні причини та цілі реформування освітніх систем промислово-розвинених країн у сучасних умовах.

18. Які елементи зарубіжного досвіду модернізації змісту дошкільної освіти можуть бути використані у вітчизняній школі?
19. Порівняйте шляхи диференціації дошкільної освіти в школах США та Великобританії. Які висновки з цього можна зробити?
20. У чому Ви вбачаєте практичне значення ознайомлення із зарубіжною освітньою практикою в умовах реформування дошкільної освіти в Україні?
21. На підставі Закону України «Про дошкільну освіту» проаналізуйте, про які обов'язки держави щодо здійснення дошкільної освіти в Україні йдеться. Чим, на Вашу думку, викликане таке рішення?
22. Перерахуйте і проаналізуйте найважливіші напрями відродження дошкільної освіти в Україні.
23. Як Ви розумієте роль і місце виховання та освіти у формуванні людської особистості?
24. Чому необхідна інтеграція національної дошкільної освіти України у світовий освітній простір?

Рекомендована література

Основна

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів /Л.В.Артемова. – К.:Либідь, – 2006. – 424 с.
2. Ваховский Л.Ц. Западноевропейская философия воспитания эпохи Просвещения/Л.Ц.Ваховский. – Луганск:Альма матер, 2011. – 292 с.
3. Демченко О.П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб.[для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]/О.П.Демченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 432 с.
4. Державна національна програма Освіта (Україна ХХІ століття). –К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
5. Дроб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність: посібник / П.І. Дроб'язко. – К.: Академія, 1997. – 181 с.
6. Живодьор В.Ф. З історії національного шкільництва: [навч.-метод. посібн.] /В.Ф. Живодьор, А.А. Сбруєва, М.Ю. Рисіна. – К.: ІЗМН, 1998. – 144 с.
7. Зайченко І.В. Історія педагогіки: у двох книгах/І.В. Зайченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. – 2010. – 1032 с.
2. Історія дошкільної педагогіки [Текст]: хрестоматія: навч. посіб. для студ. пед. інститутів спец. 03.07.02 «Педагогіка і психологія (дошкільна)» / упоряд.: З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – 2-ге вид., доп. – К.: Вища школа, 1990. – 423 с.
3. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – 767 с.

4. Історія української школи й педагогіки в матеріалах та документах/За ред.В.Г.Кременя. - Кривий Ріг:Видавництво «Кривбасавтоматика плюс», 2002. – 644 с.
5. Історія педагогіки: [навч. посіб.]/за ред. О.А.Дубасенюк, М.В.Левківського]. – Житомир: ЖДПУ, 1999. – 336 с.
6. Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг.ред.Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
7. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва: [навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів] /В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
8. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття: [навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів] /В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 290с.
9. Кравець В. Історія української школи і педагогіки: [навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів]/В.П.Кравець.– Тернопіль, 1994. – 358 с.
10. Левківський М.В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб./М.В.Левківський. –[3-є вид., доп.]. – К.:Центр учбової літератури, 2008. – 190 с.
11. Лисенко Н.В. Шляхами українського дошкілля в Галичині /Неллі Лисенко//Науковий вісник Чернівецького університету. – Педагогіка та психологія. Вип.122. – Чернівці:Рута, 2001. – С.67-74.
12. Лузан П.Г., Васюк О.В. Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.:ДАКККіМ, 2010. — 296 с.
13. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: [навч. посіб.] / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко. – К.: т-во «Знання», КОО, 2003. – 450 с.
14. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.) / [упоряд. Л.Д.Березівська та ін]. – К.:Наук. світ, 2003. – 418 с.
15. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб./Л. Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.
16. Мешко О. Історія педагогіки: тестові завдання: навч.-метод. посіб. для студентів вузів] / О.Мешко, Г.Мешко. – Тернопіль: ТДПУ, 2001. – 144 с.
17. Мешко О.І. Короткий виклад курсу: «Історія зарубіжної школи і педагогіки»: [навч.-метод. посіб.] / О.І. Мешко, О.І. Янкович, Г.М. Мешко. – Тернопіль: ТДТУ, 1998. – 81 с.
18. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія / І.З.Мицько. – К.: Вища школа, 1990. – 190 с.
19. Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І. Історія педагогіки України в особах:навч. посіб. / В. А. Мосіяшенко, Л. В. Задорожна, О. І. Курок. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 266 с.
20. Нариси історії українського шкільництва. 1905-1933: навч. посіб. / О.В.Сухомлинська та ін. – К.:Заповіт, 1996. – 304 с.
21. Народна педагогіка: світовий досвід /[уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко]. – К.: Знання-Прес, 2003. – 134 с.

22. Радул О. Історія педагогіки України Х-ХУІ століть: Персоналії. Навчальне видання / О. Радул. – К.:Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. – 238 с.
23. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х – початок ХХ ст.): [нариси / за ред. М.Д. Ярмаченка]. – К.:Радянська школа, 1991. – 381 с.
24. 31.Сбруєва А.А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: [навч. посіб.]/ А.А. Сбруєва, М.Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000. – 208 с.
25. Стельмахович М. Вибрані педагогічні твори //У двох томах. – Том 2. Українська етнопедагогіка/Упоряд. Л. Калуська, В. Ковтун. М. Ходак/За заг. ред. Л. Калуської. – Івано-Франківськ-Коломия. – Видавничо-поліграфічне товариство «Вік». – 2012. – 462 с.
26. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення: [навч.-метод. посіб.]/Б.М. Ступарик. – К.:ІЗМН, 1998. – 336 с.
27. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки:підручник / І.Г.Улюкаєва. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 424 с.
28. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./За заг. ред. Н.Борисової. – К.:Вища школа, 2004. – 492 с.
29. Яніс В. Нарис української культури/заряд. Є.Федоренка. – 2-ге вид., скор.. – Нью-Йорк:Вид. Шкільної Ради, 1993. – 96 с.

Допоміжна

1. Антологія педагогічної думки Східної Галичини та українського зарубіжжя ХХ століття: навч. посіб./[Т.К.Завгородня, З.І.Нагачевська, Н.М.Салига та ін.]. – Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 2008. – 480 с.
2. Бабишин С.Д. Школа та освіта Давньої Русі (ІХ – першої половини ХІІІ ст.) / С.Д. Бабишин. – К.:Вища шк., 1973. – 198 с.
3. Біднов В. Школа й освіта на Україні / В. Біднов //Українська культура. Лекції за ред. Дмитра Антоновича: [упоряд. Світлана Ульяновська]. – К.:Либідь, 1993. – С.40-71.
4. Видатні українські педагоги: інформаційний довідник / авт. упор. Л.В. Калуська. – Тернопіль:Мандрівець, 2008. – 224 с.
5. Галус О.М. Порівняльна педагогіка: навчальний посібник / О.М. Галус, Л.М.Шапошнікова – К.: Вища шк., 2006. – 215 с.
6. Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції /О.Джус. – Івано-Франківськ:Плай, 2002. – 260 с.
7. Завгородня Т.К., Лемко Г.І. Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919-1939 рр.):монографія/Т.К. Завгородня, Г.І.Лемко. – Івано-Франківськ:Вид-во Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника. – 2011. – 212 с.
8. Завгородня Т.К. Науковий доробок українських галицьких педагогів у галузі дидактики: Хрестоматія/Т.К.Завгородня. – Івано-Франківськ, 2002. – 188 с.
9. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Русової: навч. посіб. для студентів педагогічних спеціальностей вузів/Передмова М.Д. Ярмаченка. – 2-е вид., доп. і перероб. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2000. – 234 с.

10. Історія соціального виховання (з давніх часів до середини ХХ століття): Хрестоматія/Упоряд.:О.С.Радул та ін. – Кіровоград: ТОВ «Уменс-ТД», 2010. – 464 с.
11. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие/ Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джурицкий. – М.:Педагогика, 1989. – 416 с.
12. Кузь В.Г. Українська козацька педагогіка і духовність /В.Г.Кузь, Ю.Д. Руденко, О.Т. Губко. – Умань, 1995. – 115 с.
13. Лавриченко Н. Реформування освіти в європейських країнах за умов їх інтеграції / Н.Лавриченко//Шлях освіти. – 1997. – №2. – С.18-21.
14. Лисенко Н.В. Педагогіка українського дошкілля: У 3 частинах.– Ч. 2: навч. посіб./Н.В.Лисенко, Н.Р.Кирста. – К.:Видавничий Дім «Слово», 2010. – 360 с.
15. Марочко Василь, Хілліг Гьотц. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору / Василь Марочко, Гьотц Хілліг. – К.:Наук. світ, 2003. – 302 с.
17. Машталер О.В. Педагогічна і освітня діяльність О.В.Духновича/ О.В.Машталер; За ред. О.Р.Мазуркевич. – К.:Рад. шк., 1966. – 148 с.
18. Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти і професори /В.Л.Микитась. – К.:Абрис, 1994. – 288 с.
19. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636) [за ред. Я.Д.Ісаєвича]/І.З.Мицько. – К., 1990. – 188 с.
20. Мітюров В.Н. Педагогічні ідеї Я.А.Коменського на Україні / В.Н.Мітюров. – К., 1971. – 136 с.
21. Нагачевська З.І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України(друга половина ХІХ ст.. – 1939 р.) [Текст]: монографія /З.І. Нагачевська; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківська:Підприємець Третяк І.Я., 2007. – 764 с.
22. Нагачевська З.І. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання в Галичині (ХІХ – перша третина ХХ ст.):Програма і методичні рекомендації до спецкурсу. – Івано-Франківськ:Плай, 1997. – 44 с.
23. Нагачевська З.І. Українська школа і педагогічна думка за межами України (кінець ХІХ–ХХ століття): Методичні рекомендації до вивчення теми з курсу «Історія педагогіки». – Івано-Франківськ:Плай, 1997. – 69 с.
24. Нариси історії українського шкільництва /За ред.О.В. Сухомлинської. – К., 1996. – 232 с.
- 25.Нагачевська З.і. Джус О.В.Історія педагогіки. Методичне забезпечення самостійної роботи студентів ОКР «бакалавр»: навчально-методичний посібник/ З.І.Нагачевська, О.В.Джус. – Івано-Франківськ: «НАІР», 2014. – 188с.
27. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: підручник/А.М.Бойко, В.Д.Бардінова та ін. – К.:ВД «Професіонал», 2004. – 576 с.
28. Салига Н.М. «Учитель, який випереджав педагогіку»/Н.Салига. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2010. – 232 с.
29. Сбруєва А., Рисіна М. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах. Навч. посібник / А.Сбруєва, М.Рисіна. – Суми, 2000. – 182 с.

30. Світ педагогіки Східної Галичини й українського зарубіжжя ХХ століття: ідеї, афоризми, висловлювання: навч. посіб./Укладачі Завгородня Т.К., Прокопів Л.М., Стражнікова І.В. – Івано-Франківськ: видавець Третяк І.Я., 2010. – 212 с.
31. Сірополко С. Історія освіти в Україні: Підготував Ю. Вільчинський. 2-ге вид.– Львів:Афіша. 2001. – 664 с.
32. Семчишин М. Тисяча років української культури / М. Семчишин. – К., 1993. – 238 с.
33. Скринська О.Л. Проблеми сімейного виховання в педагогічній спадщині Джона Локка/Л.О.Скринська//Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. – Випуск 3.-Збірник наукових праць. – Одеса, 1999. – С.106-109.
34. С.Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів/Упор. Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ:Вік, 1999. – 126 с.
35. Софія Русова. З маловідомого і невідомого. – Ч. 1: Несторка української педагогічної літератури/Упоряд. О. Джус, З. Нагачевська; автор вступ. статті З. Нагачевська. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – 456 с.
36. Стинська В.В. Система шкільництва в Галичині (кінець ХІХ - початок ХХ ст.)/ В.В. Стинська. – Івано-Франківськ, 2007. – 186 с.
37. Стражнікова І.В. Педагогічні погляди та освітня діяльність Іванни Петрів /І.В. Стражнікова. – Івано-Франківськ, 2007. – 216 с.
38. Субтельний О. Україна: історія/Пер. з англ. Ю.Шевчука / О.Субтельний. – К.:Наук. думка, 1992. – 242 с.
39. Сухомлинська О.В. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми / О.В.Сухомлинська // Шлях освіти. – 2003. – №1. – С.39-73.
40. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка: [навч.-метод. посіб.]. – Львів, Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка. – 2002. –159 с.
41. Українська педагогіка в персоналіях: у 2-х кн.: [навч. посіб./за ред. О.В.Сухомлинської]. – К.:Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.; Кн. 2. – 552 с.
42. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія /З.І. Хижняк. – К.:Вища школа, 1988. – 262 с.

Список першоджерел класиків світової та вітчизняної педагогіки, які є обов'язковими для опрацювання.

1. Арістотель «Політика. Уривки про виховання»/ Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб.//Заг.ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – с.38-47.
2. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал //Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.:О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.:Знання. 2005. – С.494-507.
3. Ващенко Г. За методи навчання //Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.: О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.: Знання. 2005.– С.448-458.

4. Витяг із Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./ За заг. ред. Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – с.490-492.
5. Витяг із закону України «Про дошкільну освіту» // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./ За заг. ред. Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С.492-497.
6. Витяг з базового компонента дошкільної освіти в Україні // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навчальний посіб./ За заг. ред. Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – с.501-505.
7. Витяг з Конституції України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст.141.
8. Водовозова Є.М. Розумова і моральне виховання дітей від першого вияву свідомості до шкільного віку // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.138-144.
9. Гербарт Й. Загальна педагогіка, виведена з мети виховання // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.336-359.
10. Грінченко Б.Д. Українська граматка до науки читання й писання // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./ За заг. ред. Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С.259-262.
11. Грінченко Б.Д. Дзвоник // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.252-259.
12. Грінченко Б. Українська граматка до науки читання й писання // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.259-262.
13. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу/ М.С. Грушевський. – К.: Веселка. – 1991. – 48 с.
14. Державні документи про дитинство та дошкільну освіту // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.489-490.
15. Декролі О. Школа і виховання // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./ За заг. ред. Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С.129-131.
16. Дістервег А. Посібник для освіти німецьких чителів // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 360-423.
17. Духнович О. «Народна педагогія» // Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.: О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.: Знання. 2005. – С.189-194.
18. Дьюї Д. Моє педагогічне кредо с.440-449 // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.440-449.

19. Запорожець О.В. Основи дошкільної педагогіки//Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468-469.
20. Кампанелла Т. Місто сонця //Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. /Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.92-99.
21. Квінтіліан М.Ф. «Про виховання оратора»//Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник /Заг. ред. Є.І. Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – 48-57.
22. Кергомар П. Дошкільне виховання. Дитячі садки у Франції. //Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./За заг. ред. Н. Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С.121-129.
23. Коменський Я.А. Велика дидактика. Розділ XXVIII. Нарис (ідея) материнської школи //Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник / Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.141-146.
24. Короткий нарис розвитку громадського дошкільного виховання в Україні(з 1991 р.) //Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навчальний посіб./За заг. ред.Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С.486-489.
25. Корчак Я. Педагогічна публіцистика //Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – С. 614-621.
26. Корчак Януш. Як любити дитину/Я.Корчак. Дитя людське: Вибрані твори/Упорядник С.Петровська. Пер. з пол. В.Каденка, О.Ірванця, К.Москальця. – 2-ге видання. – К.: Дух і література, 2012. – С.7-10.
27. Котирло В.К. Завтра в школу// Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 477-483.
28. Котирло В.К. Розвиток вольової поведінки дошкільників //Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 473-477.
29. Локк Дж. Думки про виховання //Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – С.186-201.
30. Лубенець Н.Д. Фребель і Монтесорі // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг.ред. Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – С.283-291.
31. Макаренко А. «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду» //Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад.: О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя.– К.:Знання, 2005. – С.436-440.
32. Макаренко А. «Про батьківський авторитет»/Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.: О.О.Любар; За ред.. В.Г.Кременя. – К.:Знання. 2005.– С.440-445.
33. Монтень М. Досліди /Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник/ Заг.ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С.79-84.

34. Монтессорі М. Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в “Будинках дитини” //Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник/ Заг.ред. Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – С.521-537.

35. Мор Т. Утопія // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг.ред.Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – С.87-91.

36. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І.Огієнко. – К.: Наукова думка, 1991. – С.3-39.

15. От глиняной таблички – к университету: образовательные системы Востока и Запада в эпоху Древности и Средневековья: учеб. пособ. /под ред. Т.Н.Матулис. – М.: Изд-во РУДН, 1998. – 531 с.

37. Оуен Р. Уривки з педагогічних творів//Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./ Заг. ред. Є.І. Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – С.318-325.

38. Песталоцці Й. «Лінгард і Гертруда»//Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг.ред.Є.І. Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С122-125.

39. “Повчання дітям” Володимира Мономаха// Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.:О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.:Знання. 2005. – С.38-39.

40. Про дальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до школи//Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – С.484.

41. Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшенню виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку// Довідник дошкільного працівника. – К.: Наукова думка, 1980. – с.17-20.

42. Протагор «Уривок про виховання дітей в Афінах», «Дитячий садок», «Про постійність ігор, танців і навичок у дітей», «Гімнастичні вправи, обов’язкові для всіх хлопчиків і дівчаток» //Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. /Заг. ред. Є.І.Коваленко.– К.:Центр навчальної літератури, 2006. – с.16-23.

43. Руссо Ж.Ж. «Еміль, або Про виховання». Книга перша «Виховання немовлят»//Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.– С.209-221.

44. Русова С.Ф. Дошкільне виховання//Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./За заг. ред. Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С.262-276.

45. Русова С.Ф. У дитячому садку//Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./За заг. ред. Н. Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С.276-283.

14.Сарапунова Є. Впорядкування думок, почуттів і вчинків: виховна система Й.Г.Песталоцці/Є.Сарапунова//Дошкільне виховання. – 2—3. – №11. – С.10-11.

46.Сірополко С. Історія освіти в Україні / С.Сірополко. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.

47. Сковорода Г.С. Вдячний Єродій //Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Г.С. Сковорода; Упор. О.О.Любар. – К.: Знання, 2003. – С. 122-129.

48. Славинецький Єпіфаній «Громадянство звичаїв дитячих. Про ігри» // Історія української школи і педагогіки:Хрестоматія/ Уклад. О.О.Любар; За ред.. В.Г.Кременя.– К.:Знання. 2005. – С.86-89.

49. Статут львівської братської школи 1586. Порядок шкільний// Історія української школи і педагогіки:Хрестоматія/ Уклад.:О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя.– К.:Знання. 2005. –С.58-61.

50. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям//Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.:О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.:Знання. 2005. –с.494-507.

51. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину//Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/Уклад.:О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.:Знання, 2005 – С.512-514.

52.Тихеева Є.І. Сучасний дитячий садок. Його значення й обладнання//Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб./Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.:Центр навчальної літератури, 2006. – С.375-390.

53. Ушинський К.Д. «Про народність у громадському вихованні» //Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.:О.О.Любар; За ред.. В.Г.Кременя.– К.:Знання. 2005. – С.211-221.

54. Ушинський К.Д. «Рідне слово» //Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.:О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.:Знання. 2005. – С.230-237.

55. Шевченко Т. Буквар южнорусській //Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія/ Уклад.:О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.:Знання, 2005. – С.157-168.

56. Штейнер Р. Методика навчання і передумови виховання//Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./За заг. ред. Н.Борисової. – К.:Вища школа, 2004. – С.144-148.

57 Фребель Ф. Дитячий садок//Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб./За заг. ред. Н.Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С.74-104.

58. Френе С. Нова французька школа //Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. /Заг. ред. Є.І.Коваленко.– К.:Центр навчальної літератури, 2006. – с.138-144.